विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप
२०७५
मस्यौदा

नेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

सानोठिमी, भक्तपुर

परिच्छेद : एक
प्रारम्भिक

१.१ पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम सम्बन्धी मूल मार्गदशक दस्तावेज हो । यसलाई विद्यालय शिक्षा सुधारसम्बन्धी मार्गचित्रको रूपमा अङ्गीकार गरिएको छ । यो प्रारूप ज्ञानको विस्फोटन, प्रविधिमा हुने नवीन परिवर्तन र स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तरदेशीय परिवर्तित शैक्षिक मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्ने गतिशील दस्तावेज (Living document) को रूपमा रहेको छ । प्रारूप कार्यान्वयनका क्रममा आउनसक्ने सम्भावित परिवर्तनलाई समेत समायोजन गर्न सक्ने गरी यो प्रारूप लाई रूपमा विकास गरिएको छ । यस प्रारूपले पाठ्यक्रमसम्बद्ध नीति तथा सिद्धान्त, पाठ्यक्रम संरचना, सिकाइका क्षेत्र एवम् सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया, विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा प्रमाणीकरण प्रक्रियाका साथै पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको संस्थागत बन्दोवस्तलाई मार्गनिर्देश गर्न आधार प्रदान गर्छ । पाठ्यक्रमको राष्ट्रिय मुद्धा, स्थानीयकरण एवम् विकेन्द्रीकरण, समावेशीकरण, विश्वव्यापीकरण जस्ता पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी संरचनागत स्वरूप, सक्षमता र तिनको व्यवस्थापनलगायत समग्र पक्षलाई यसले दिशा निर्देश गर्दछ ।

नेपालमा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप पहिलो पटक वि. सं. २०६३ मा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो । यसले मार्गनिर्देश गरेअनुसार विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विकास र परिमार्जन गरिएको थियो । समसामयिक परिवर्तनलाई समेटी वि. सं. २०७१ मा उक्त प्रारूपमा परिमार्जन गरिएको थियो । नेपालको संविधानले मुलुकलाई संघीय ढाँचामा रूपान्तरण गरेको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम सम्बन्धी संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय भूमिकालाई व्यवस्थित गर्न, शिक्षा ऐनको व्यवस्थाअनुसार विद्यालय शिक्षालाई प्रारम्भिक बाल शिक्षा देखि कक्षा १२ सम्म नै पुनर्संरचित गर्न तथा विद्यामान विद्यालय शिक्षालाई सिपमुलक, जनोपयोगी, रोजगारउन्मुख एवम मूल्यमा आधारित बनाउन नयाँ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको आवश्यकता परेको हो ।

दिगो विकास, स्थानीय स्वायत्तता, मानव अधिकारको संरक्षण, बाल अधिकार, शान्ति, सामाजिक एवम् लैङ्गिक समानता, जनसाङ्ख्यिकी तथा वातावरण संरक्षण, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, व्यवहारकुशल सिप, जीवनोपयोगी सिप जस्ता आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका पक्षहरूलाई विद्यालय शिक्षाले सम्बोधन गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ । शिक्षा सबै समानता प्राप्तिको आधार भएकाले सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक उन्नतिको प्रमुख साधनका रूपमा शिक्षालाई विकास गर्न सकेमा मात्र सबैको लागि समानस्तरको गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुन जान्छ ।

राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय एकता, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र र नेपाली वैशिष्ट्यप्रति समर्पित जनशक्ति विकासमा विद्यालय शिक्षा केन्द्रित हुनुपर्छ । त्यस्तै वैज्ञानिक, गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी, रोजगारमूलक, समसामयिक एवम् विश्व परिवेश अनुकूलको शिक्षा आजको आवश्यकता हो । सुसंस्कृत, समृद्धशाली, प्रतिस्पर्धी, समतामूलक र राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान नेपाली तयार गर्न पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन प्रमुख आधारको रूपमा रहन्छ ।

नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थासहितको संविधान कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । नेपालको संविधानले शिक्षासम्बन्धी हकलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । यसैगरी राज्यका निर्देशक सिद्धान्तमा शिक्षालाई नागरिकका आधारभूत आवश्यकताको रूपमा वर्गीकरण गरी सबै नागरिकलाई शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्व रहेको विषय प्रस्ट पारिएको छ । नेपालको संविधानले परिलक्षित गरेका शिक्षासम्बद्ध अधिकारको प्राप्तिमा विद्यालयस्तरमा विकास गरिने पाठ्यक्रमले सहयोग पुऱ्याउनुपर्छ । प्रारम्भिक बालशिक्षा, निःशुल्क एवम् अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको अवसर बढाउने, जीवनपर्यन्त सिकाइलाई उत्पादकत्वसँग आवद्ध गर्ने, उद्यमशिलताको प्रवर्द्धन गर्ने, शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहको शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउने जस्ता विषयहरू वर्तमान शिक्षाका प्राथमिकताहरू हुन् ।

नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा शिक्षा सम्बन्धी व्यक्त गरेका प्रतिवद्धताहरू पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउन पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्रीमा समसामयिक सुधार हुँदै आएको छ । सन २०१५ को संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट सन् २०३० सम्म हासिल गरिसक्ने प्रतिवद्वतासहित स्वीकार गरिएको दिगो विकासका लक्ष्यहरू र नेपालले त्यसवेला सम्म मध्यम आयवर्गको मुलुकहरूको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य लिइएको सन्दर्भमा दिगो विकासका लक्ष्यहरूमध्ये समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चिता गर्ने तथा सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइ अवसर प्रवर्धन गर्ने शिक्षासँग सम्बन्धित प्रमुख लक्ष्य प्रात्तिका लागि पनि विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रममा गरिने सुधार महत्वपूर्ण रहन्छ ।
नेपालमा विद्यालय शिक्षामा पहुँच बढाउन तथा गुणस्तरमा सुधार ल्याउन सन् १९९० को दशकपश्चात राष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन । राष्ट्रिय विकास योजना र शिक्षा सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरका योजनाहरूमा विद्यालय शिक्षा सुधारका लागि नीति, रणनीति, कार्यनीति, कार्यक्रम र कार्ययोजना अगाडि सारिएका छन् । यसै सन्दर्भमा वि. सं. २०७३ साउनदेखि २०८० असार (सन् २०१६ जुलाईदेखि २०२३ जुलाई सम्मको सात वर्से विद्यालय क्षेत्र विकास योजना स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । यस योजनाले नेपाललाई वि.सं. २०७९ सम्ममा अल्पविकसित राष्ट्रको स्तरबाट माथि उठाउनु र वि.सं. २०८७ सम्ममा मुलुकलाई मध्यम आय मुलुकमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति उत्पादन गर्नु लाई अभियानको रूपमा लिएको छ । साथै नेपालको शिक्षा क्षेत्रमा समता, गुणस्तर, सक्षमता, सुशासन तथा व्यवस्थापकीय सुधारमा जोड दिएको छ ।
शिक्षामा सबैको पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरी प्रतिस्पर्धी, उद्यमी र नवप्रवर्तनशील मानव पुँजीको विकासबाट आर्थिक सामाजिक रूपान्तरण गर्ने सोच चौधौं (२०७३/७४-२०७५/७६) योजनाले लिएको छ । यस योजनाले शिक्षामा समतामूलक अवसरहरू सुनिश्चित गर्दै शिक्षालाई सिपयुक्त, समय-सान्दर्भिक र गुणस्तरयुक्त बनाउन; वैकल्पिक

उपायहरूको अवलम्बनबाट सबै तह एवम् प्रकारको शिक्षा र सिपमूलक तालिममा पहुँच अभिवृद्धि गर्न र शैक्षिक प्रशासनमा निरन्तर सुधार, नवप्रवर्तन र सुशासनलाई संस्थागत गर्न जोड दिएको छ । समग्रमा शिक्षा प्रणालीलाई आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको संवाहकका रूपमा विकास गर्ने, सबै तह एवम् विधाको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने, शिक्षालाई रोजगारी उन्मुख बनाउने, गुणस्तरमा सुधार एवम् व्यवस्थापकीय क्षमता अभिवृद्धि गरी आर्थिक सामाजिक विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्नेतर्फ शिक्षा क्षेत्रका समग्र नीति तथा कार्यक्रमहरू लक्षित छन् ।

कानुनी तथा नीतिगत प्रावधानले निर्दिष्ट गरेबमोजिम विद्यालय शिक्षाको संरचनालाई प्रारम्भिक बालशिक्षादेखि कक्षा आठसम्म आधारभूत र कक्षा नौदेखि बाह्रसम्म माध्यमिक तह किटानी गरिसकेको परिवेशमा १३ बर्से अवधिको विद्यालय शिक्षाको समग्र दृष्टिकोण निर्धारण गर्नुका साथै मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, परिवेश सुहाउँदो पाठ्यक्रम विकासका लागि उपयुक्त खाका विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेकाले राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको विकास गर्नु परेको हो । एकातर्फ आधारभूत तहको कक्षा १ देखि ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रमको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ भने अर्कोतर्फ माध्यमिक तहमा सिपमूलक र रोजगार उन्मुख एकल पथीय (Single Track) पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक रहेको छ । मुलुकमा अहिले संघीय संरचना अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमार्फत शिक्षाका कार्यहरू सञ्चालन तथा व्यवस्थापन भइरहेकोले विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन सम्बन्धमा पाठ्यक्रमसम्बद्ध क्रियाकलापलाई मार्गदर्शन गर्नको लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप विकासको आवश्यकता देखिएको छ ।

१.२ प्रारूप विकासको औचित्य

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम मुलुकको सामाजिक आर्थिक विकासको प्रमुख आधारशिला हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले नै राष्ट्रिय गन्तव्यको कार्यदिशा तय गर्दछ । नेपालको विद्यमान संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत व्यवस्था एवम संघीय संरचना अनुकुल हुने गरी मौजुदा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपलाई परिवर्तन गर्न जरूरी छ । यसर्थ देहाय बमोजिमका विभिन्न पक्षलाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप विकासका औचित्यका रूपमा लिईएको छ :

- संवैधानिक व्यवस्था र मुलुकको संघीय संरचनाअनुसार विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रमसम्बद्व गतिविधिलाई व्यवस्थित गर्न
- प्रारम्भिक बालशिक्षादेखि कक्षा बाह्रसम्मको शिक्षालाई विद्यालयीय शिक्षाको संरचनाअनुरूप पाठ्यक्रम विकास कार्यलाई दिशानिर्देश गर्न
- पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक र नीतिगत आधार तय गर्न
- परिवर्तित सन्दर्भमा विद्यालय शिक्षाको शिक्षण सिकाइ मापदण्ड निर्दिष्ट गर्न
- विद्यालय शिक्षामा प्रविधिमैत्री सिकाइलाई सुनिश्चित गर्ने आधारशीला खडा गर्न
- विद्यार्थी मूल्यांकन, प्रमाणीकरण र समकक्षता सम्बन्धी कार्यहरूलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन

- अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र राष्ट्रिय आवश्यकताको आधारमा तहगत एवम कक्षागत पाठ्यक्रम संरचनामा समसामयिक सुधार गर्न
- समसामयिक परिवेश, समाजको माग, सिकारूको आवश्यकता लगायतका वस्तुनिष्ठ आधारमा पाठ्यक्रम विकास तथा सुधार गर्न
- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा व्यक्त गरिएका प्रतिवद्धता र राष्ट्रिय आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न
- राष्ट्रको दीर्घकालीन विकासको लक्ष्यअनुरूप विद्यालय शिक्षाको माध्यमबाट मुलुकको विकासमा स्तरोन्नति गर्न

१.३ प्रारूप निर्माण प्रक्रिया

पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध विश्वव्यापी परिवेश, विद्यमान पाठ्यक्रमको विश्लेषण, विशेषज्ञ एवम् विज्ञहरूको सल्लाह सुझाव, बालमनोविज्ञान एवम् अन्य सरोकारवालाहरूको राय प्रतिक्रियासमेतका आधारमा देहायका चरणहरू पुरा गरी यो पाठ्यक्रम प्रारूप तयार गरिएको हो ।

१.३.१ प्रारूप निर्माण कार्ययोजना निर्माण

पाठ्यक्रम प्रारूप तयार गर्ने क्रममा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका कार्यकारी निर्देशकको संयोजकत्वमा २०७३ पुस १४ मा कार्यदल गठन गरी पाठ्यक्रम प्रारूप निर्माणको कार्ययोजना प्रस्ताव गरिएकोमा शिक्षा मन्त्रालयले उक्त कार्ययोजनालाई २०७३।११।२० मा स्वीकृति प्रदान गरेको थियो ।

१.३.२ विषयक्षेत्रगत समूह (Thematic group) गठन

पाठ्यक्रम प्रारूप निर्माण कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेअनुरूप नयाँ प्रारूप विकास गर्नका लागि विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक बालशिक्षा देखि कक्षा १२ सम्मलाई समेटीने गरी विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विकासका सैद्धान्तिक आधारहरू, विद्यालय शिक्षाको दूरदृष्टि, राष्ट्रिय उद्देश्य, सक्षमता, पाठ्यक्रम संरचना, मूल्याङ्कन लगायतका पाठ्यक्रम सम्बद्ध विविध पक्षहरूमा विज्ञ समूहबाट प्रारम्भिक अवधारणा विकास गर्न निम्नानुसारका सात ओटा विषयक्षेत्रगत समूह गठन गरी कार्यसम्पादन गरिएको थियो :

१. प्रारम्भिक बाल शिक्षा देखि कक्षा ३ सम्मको पाठ्यक्रम संरचना

२. विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत सक्षमता र धारगत सक्षमता

३. साधारण धारको पाठ्यक्रम ढाँचा

४. संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षाको पाठ्यक्रम ढाँचा

५. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन र प्रमाणीकरण

७. पाठ्यक्रम सिद्धान्त, नीति र अन्य सान्दर्भिक विषयहरू

१.३.३ सन्दर्भ सामग्री पुनरावलोकन

क. मौजुदा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप पुनरावलोकन

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०६३ ले व्यवस्था गरेका विद्यालय शिक्षाका पाठ्यक्रम सम्बद्ध विविध पक्षहरूको पुनरावलोकन गरियो । यस अन्तर्गत मूलत पाठ्यक्रम सम्बद्ध समसामयिक पक्षहरू, सैद्धान्तिक आधार, विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, राष्ट्रिय उद्देश्य, सक्षमता, पाठ्यक्रम संरचना, विद्यार्थी मूल्याङ्कन एवम् नीतिगत व्यवस्थाको समिक्षा गरियो । यसका साथै करिव एक दशक भन्दा बढी कार्यान्वयनको अनुभवबाट प्रात्त सिकाइको आधारमा असल र सान्दर्भिक अभ्यासलाई निरन्तरता दिँदै समसायिक रूपमा समेटनु गर्ने नवीन विषयहरूको खोजी गरियो ।

ख. अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको पुनरावलोकन

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमसम्बद्ध पक्षहरूको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न मुलुकहरू जस्तो भारत, चीन, श्रीलङ्का, सिङ्गापुर, जापान, कोरिया, फिनल्याण्ड, अमेरिका, बेलायत, माल्टा, स्वीजरल्याण्ड, अस्ट्रेलिया, न्युजिल्यान्ड, थाइल्यान्ड, फिलिपिन्स जस्ता देशहरूको विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रम ढाँचा र सम्बद्ध विषयक्षेत्रको तुलनात्मक अध्ययन गरी नेपालको सन्दर्भमा उपयोगी हुने विभिन्न विकल्पहरूमाथि विज्ञ समूहबिच छलफल गरिएको थियो ।

ग. राष्ट्रिय नीतिगत दस्तावेजहरूको अध्ययन

प्रारूप निर्माणको क्रममा नेपालको संविधान, मौजुदा शिक्षा ऐन तथा नियमावली, विभिन्न समयमा गठित राष्ट्रियस्तरका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू, आवधिक विकास योजनाहरू, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनालगायत शिक्षा सम्बद्ध नीतिगत दस्तावेजहरूको अध्ययन तथा पुनरावलोकन गरिएको थियो । साथै नेपालले सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धी लक्ष्यहरू, सहश्रान्दी विकास लक्ष्यहरू तथा दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्रात्तिका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय मञ्चमा व्यक्त गरेका प्रतिवद्धताहरूको अध्ययन गरी प्रारूप विकास प्रक्रियालाई सान्दर्भिक र व्यवहारिक बनाउने प्रयास गरिएको थियो ।

घ. मौजुदा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विश्लेषण

विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक बालशिक्षा देखि कक्षा १२ सम्मका विभिन्न विषय तथा सिकाइ क्षेत्रका मौजुदा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक अध्ययन तथा विश्लेषण गरी विद्यालय तहको पाठ्यक्रमको कक्षागत, तहगत, विषयगत लम्बीय (Vertical) एवम् समतलीय (Horizontal) सम्बन्ध र सान्दर्भिकता (Relevance) तथा पर्याप्तता (Adequacy) लाई केलाइएको थियो । उक्त क्रममा मौजुदा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा भएका निरन्तरता दिनुपर्ने राम्रा पक्षहरू तथा सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरू खोजी गरिएको थियो ।

१.३.४ सरोकारवालाहरूबाट सुझाव तथा पृष्ठपोषण सङ्कलन

मस्यौदाको रूपमा तयार भएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको मूलभूत विषयक्षेत्रलाई थप परिष्कृत गर्न निम्नानुसारका सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी सुझाव एवम् पृष्ठपोषण सङ्कलन गरिएको थियो र प्राप्त भएका सान्दर्भिक र उपयुक्त सुझाव तथा पृष्ठपोषणलाई प्रारूपमा समाविष्ट गरिएको थियो ।

- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका विषयगत विषय समितिका पदाधिकारीहरू
- विश्वविद्यालयका पदाधिकारी एवम डिनहरू
- राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डका पदाधिकारीहरू
- शिक्षक महासङ्घ लगायत शिक्षकका पेसागत संस्थासम्बद्ध पदाधिकारीहरू
- निजी क्षेत्रसँग आबद्ध विद्यालय सञ्चालक प्रतिनिधिहरू
- अभिभावक सम्बद्ध संस्थाका पदाधिकारीहरू
- विद्यार्थी सङ्घ सङ्गठनका पदाधिकारीहरू
- शिक्षा मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायका नीतिगत तहका पदाधिकारीहरू
- प्रदेशस्तरका शिक्षा हेर्ने सामाजिक विकास मन्त्रीहरू
- प्रादेशिक तहमा नमुनाका रूपमा सरोकारवाला र शिक्षक समुदायसँगको अन्तर्क्रिया
-
- ||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||

१.३.६ प्रारूप स्वीकृति

उपर्युक्त प्रक्रिया पूरा गरी मस्यौदाको रूपमा तयार भएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपमा सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त सान्दर्भिक र उपयुक्त सुझाव तथा पृष्ठपोषणलाई समावेस गरी सुधार गरिएको प्रारूपको अन्तिम दस्ताबेजलाई मिति ||||||||| मा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदसमक्ष प्रस्तुत गरिएको थियो । उक्त परिषदको बैठकको निणर्यअनुसार प्रारूप स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस भए बमोजिम नेपाल सरकारको मिति |||||||||||||||| को निर्णयानुसार स्वीकृत भई यो प्रारूप कार्यान्वयनमा आएको हो ।

परिच्छेद : दुई

पाठ्यक्रमसम्बद्ध समसामयिक पक्षहरूको विश्लेषण

पाठ्यक्रम सम्बन्धी भावी दृष्टिकोण विकास गर्न यससँग सम्बद्ध समसामयिक मुद्धा तथा चुनौतीहरू पहिचान र विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ। मुद्धा र चुनौतीको पहिचान, विश्लेषण र व्याख्याले भविष्यको दृष्टिकोण बनाउन आधार प्रदान गर्ने हुँदा यस खण्डमा नेपालको विद्यालय तहको शिक्षामा देखा परेका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू उल्लेख गर्दै ती पक्षहरूसँग सम्बन्धित समस्या तथा चुनौतीहरूका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ।

२.१ भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा शैक्षिक पक्ष

नेपाल भौगोलिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विविधतायुक्त देश हो। यिनै विविधता नेपालका विशिष्ट पहिचान पनि हुन्। उच्च हिमशृङ्खलासहितको हिमाली भेक, विविध जलवायुयुक्त रमणीय पहाडी भेक र उपत्यका, समतल र उर्वरभूमि भएको तराई मधेश भेक एवम् दक्षिणदेखि उत्तरसम्मको छोटो दुरीबिचको भिन्न भिन्न जलवायुले नेपालको भौगोलिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्षहरूमा विशिष्टता प्रदान गरेका छन्। सामूहिक जीवनपद्धति, आपसी सद्भाव र सहिष्णुता, सरल, मैत्रीपूर्ण र आफ्नै संस्कार तथा संस्कृतिमा रमाउने जीवनशैली, परोपकार, अतिथिसत्कार, मेलमिलाप र सद्भाव जस्ता आदर्श नेपालको सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता बनेका छन्।

विविध कला, धर्म, वेशभूषा, रहनसहन, मन्दिर, गुम्बा, धर्मशाला, पाटीपौवा, मस्जिद, चौतारी एवम् ढुङ्गे धारा आदिमा आस्था एवम् आत्मीयता आदानप्रदान हुने गर्दछ। साथै विविध सांस्कृतिक संस्कार, परस्परका चाडपर्वप्रति पनि सद्भाव राखी मनाउने चलन आफैंमा विशिष्ट छन्। विश्वव्यापीकरणको लहरसँगै उदारीकरण र विश्व व्यापार सङ्गठनमा नेपालले प्रवेश गरिसकेको अवस्था छ। यस सन्दर्भमा कृषि र पशुपालन, जडीबुटी, स्थानविशेषका उत्पादनको आदानप्रदान, हाटबजार, पर्वतारोहण, पर्यटन, श्रम आदि पक्ष नेपालका आर्थिक क्रियाकलापका प्रमुख आधार हुन्।

नेपाल भौगोलिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र सामाजिक पक्षबाट विशिष्ट चरित्र भएको देश हो। यहाँको विशिष्टतामा विविधता पाइन्छ। शैक्षिक दृष्टिकोणले हेर्दा नेपालमा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्नका लागि विश्वविद्यालयहरूलगायत उच्च शिक्षा प्रदायक प्रतिष्ठानहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। यसै गरी करिब पैंतिस हजारको हाराहारीमा विद्यालय तथा झन्डै त्यतिकै सङ्ख्यामा बाल विकास केन्द्रहरूको स्थापना भएको छ। यी माथिका विविध पक्षलाई सम्बोधन गर्न नेपालको पाठ्यक्रम तथा सिकाइ पद्धतिमा समसामयिक सुधारको आवश्यकता छ।

नेपालको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा शैक्षिक पक्षहरूलाई विश्लेषण गर्दा निम्नानुसारको समस्या देखिन्छन् :

- ठुलो सम्भावना बोकेको धार्मिक, सांस्कृतिक एवम् पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान, संरक्षण र संवर्धन भइनसकेको
- कृषिमा निर्भर रहेर पनि अपेक्षित रूपमा कृषि क्षेत्रको विकास नभई आत्मनिर्भर हुन नसकेको
- आर्थिक वृद्धिदर न्यून रहेको
- मुलुक अझै पनि पूर्ण साक्षर हुन नसकेको
- शैक्षिक गुणस्तर अपेक्षित रूपमा बढ्न नसकेको
- पूर्वाधारहरूको अवस्था सन्तोषजनक रूपमा विकसित भई नसकेको
- समग्र शिक्षा पद्धतिबाट उत्पादित जनशक्तिले रोजगार बजारमा स्थान ग्रहण गर्न नसकेको र स्वरोजगारको अवस्थासमेत सिर्जना हुन नसकेकाले शैक्षिक सान्दर्भिकतामाथि प्रश्न उठ्ने गरेको
- महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, अपाङ्गता भएका, मधेशीलगायत भौगोलिक रूपमा पछाडि परेका उत्पीडित वर्गको शैक्षिक पहुँचको अवस्था सन्तोषजनक नरहेको
- उत्पादित जनशक्तिमा नैतिक मूल्य मान्यता र आचरण अपेक्षाकृत रूपमा वृद्धि हुन नसकेको

उक्त समस्याहरूलाई शिक्षाले सम्बोधन गरी समग्र विकासलाई अग्रता प्रदान गर्ने पक्ष अत्यन्त चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

२.२ पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन प्रक्रिया

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास तथा सोसम्बद्ध कार्य गर्ने गरेको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्ले पाठ्यक्रम सम्बन्धी नीतिगत निर्देश गर्दछ । यस सम्बन्धी कार्यमा नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले अन्तिम निर्णय गर्दछ । ती निर्णयहरूको कार्यान्वयन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले गर्ने गर्दछ । यसका लागि केन्द्रले देहायका प्रक्रियामार्फत सुझाव सङ्कलन गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध गतिविधि गर्ने गरेको छ :

- राष्ट्रिय स्तरका शैक्षिक आयोग, कार्यदल र समितिबाट दिइएका सुझावहरू
- पाठ्यक्रम प्रयोगकर्ताका सुझावहरू
- विभिन्न तालिम तथा गोष्ठीबाट प्राप्त प्रतिक्रिया एवम् सुझावहरू (शिक्षक, अभिभावक, सामाजिक कार्यकर्ता, बुद्धिजीवी आदिबाट)
- पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयन गर्दाको समयमा उल्लिखित उद्देश्य, नीति तथा कार्यक्रमहरू र अनुभवहरू
- शैक्षिक दर्शन, अनुसन्धान तथा विकास र प्रवर्तनात्मक कार्यक्रमबाट प्रस्तुत सुझावहरू
- विभिन्न सञ्चारका माध्यमबाट प्राप्त सल्लाह र सुझावहरू
- नागरिक समाजबाट प्राप्त सुझावहरू
- विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूबाट व्यक्त विचारहरू
- राजनीतिक दल तथा तिनका घोषणापत्रहरूमा व्यक्त प्रतिवद्धताहरू
- विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट व्यक्त विचारहरू
- राजनीतिक दल तथा तिनका घोषणापत्रहरूमा व्यक्त प्रतिबद्धताहरू

पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा पाठ्यक्रमका प्रयोगकर्ता (विद्यार्थी तथा शिक्षक), जनप्रतिनिधिहरू, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, जिल्ला शिक्षा समितिका सदस्यहरू, नागरिक समाजका अगुवाहरूबाट पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री परिमार्जनका सम्बन्धमा सूचना तथा पृष्ठपोषण लिने गरिएको छ । यसकै आधारमा केन्द्रबाट सामान्यतया हरेक वर्ष अद्यावधिक, प्रत्येक पाँच वर्षमा सामान्य परिमार्जन र प्रत्येक १० वर्षमा विशेष परिमार्जन/परिवर्तन गर्ने अभ्यास हुँदै आएको छ । तथापि पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन प्रक्रियाले निम्न लिखित चुनौतिहरूलाई सामना गर्नु पर्ने देखिन्छ :

- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन प्रक्रियालाई सरोकारवालाको मागबमोजिम विकेन्द्रीकृत गर्न
- सरोकारवालाहरूको पूर्ण सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न
- सरोकारवालाकै माग र आवश्यकताअनुसारको पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन गर्न
- समावेशी अवधारणाअनुरूप पाठ्यक्रम विकास र परिमार्जन गर्न
- पाठ्यक्रम विकास एवम् कार्यान्वयनका लागि प्रादेशिक तथा स्थानीय तहसम्म संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्न र भएका संयन्त्रको संस्थागत क्षमता सबलीकरण गर्न
- विद्यार्थीमा आफ्नो जीवन र जगत्सँग सान्दर्भिक शैक्षिक सिप, प्रविधि र प्रवृत्तिको विकास गर्न
- विद्यार्थीलाई पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा सहभागी गराउन
- नेपालको मौलिक मूल्य मान्यता, आस्था विश्वासको संवर्धन र प्रवर्धन गर्दै असल चरित्र विकास गर्न
- पाठ्यक्रमलाई जीवनोपयोगी र सान्दर्भिक बनाउन

पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन प्रक्रयाका उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियालाई व्यावहारिक, समयसापेक्ष एवम् स्तरीय बनाउन थप सुधारका प्रयासहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

२.३ पाठ्यक्रमको सामञ्जस्यता र निरन्तरता

पाठ्यक्रमको तहगत सामञ्जस्यताले समग्र शिक्षाको गुणस्तर एवम् प्रभावकारितालाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । पाठ्यक्रम तहगत, विषयगत, कक्षागत र विद्यार्थीको सक्षमतागत रूपमा सामञ्जस्य हुनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि पाठ्यक्रमको समतलीय (Horizontal) तथा लम्बीय (Vertical) सन्तुलनको पनि अत्यन्त ठुलो महत्त्व रहने गर्दछ । तर हाम्रो पाठ्यक्रमको तहगत सामञ्जस्यका बारेमा विविध प्रश्नहरू उठ्ने गरेको यथार्थलाई नकार्न सकिँदैन । यस सम्बन्धमा विभिन्न दस्तावेज, अध्ययन अनुसन्धान तथा सरोकारवालाको सुझाव, कार्यानुभव, एवम् यो प्रारूप परिमार्जनका क्रममा गरिएको कक्षा १-१२ को विषयगत पाठ्यक्रमको विश्लेषण[ग] समेतका आधारमा पाठ्यक्रमको सामञ्जस्यता र निरन्तरता सम्बन्धमा निम्नलिखित समस्याहरू विद्यमान रहेको अवस्था छ :

- दूर तथा खुला सिकाइ एवम् वैकल्पिक शिक्षासमेतलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको
- तहगत, विषयगत एवम् कक्षागत रूपमा लम्बीय एवम् समतलीय सन्तुलन कायम हुन नसकेको र तहगत मुद्दा अझ पूर्ण रूपमा सम्बोधन हुन नसकेको ।
- पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रिया सम्पूर्णतामा आधारित हुन नसकी तहगत रूपमा खण्डीकृत हुने गरेको

- विद्यार्थीको स्तरअनुरूपका विषयवस्तु चयन हुन नसकी पाठ्यक्रम केही बोझिलो बन्न गएको
- विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई उच्च शिक्षा तहसम्म अपेक्षित रूपमा सम्बन्धित गराउन नसकिएको
- समसामयिक मुद्दा (Contemporary issues) हरूमा द्रुत गतिमा भइरहेको फेरबदललाई तत्काल सम्बोधन गर्न नसकिएको
- पाठ्यक्रममा थप गर्नुपर्ने विषयवस्तु र क्षेत्र दिन प्रतिदिन बढ्दो क्रममा रहेकाले सबै विषय र क्षेत्रलाई उत्तिकै प्राथमिकता दिनुपर्ने दबाब बढेको ।

२.४ मूल्य र मान्यतामा आधारित शिक्षा

शिक्षाले असल व्यक्ति र असल संस्कारयुक्त नागरिक विकास गर्नुपर्छ । समाजका मूल्य र मान्यताअनुसार सहिष्णु भाव, सम्मान, परोपकार, सामूहिक जीवन पद्धति जस्ता पक्षहरूबाट शिक्षा पद्धति निर्दिष्ट हुनुपर्दछ । शिक्षा हासिल गरिसकेपछि व्यक्तिमा ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, दक्षता र काम गर्ने तत्परताको विकास हुनुपर्छ । शिक्षाले समृद्ध र सभ्य समाजको निमार्णमा मदत गर्नुपर्दछ । शिक्षाकै माध्यमबाट सामाजिक न्याय, लोकतन्त्र, मानवअधिकार, समता एवम् समानता तथा सहअस्तित्व जस्ता पक्षहरू सबल बन्नुपर्दछ । शिक्षाले शान्ति, सहिष्णुता, सदाचार र नैतिकता जस्ता पक्षलाई पनि सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । वर्तमान सङ्गठित र औपचारिक शिक्षा व्यवस्थापनमा शिक्षालाई पेसाको तयारीका रूपमा पनि हेर्ने गरिएको छ । यिनै पक्षहरूलाई समेट्ने पाठ्यक्रम सही अर्थमा मूल्य र मान्यतामा आधारित हुन सक्छ । नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षा आर्जन गरेको जनशक्तिले काम खोज्न वा सिर्जना गर्न, पुर्ख्यौली पेसालाई आत्मसात गर्न र अपेक्षित रूपमा पारिवारिक कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन सकेको छैन । अपेक्षित रूपमा सामाजिक मूल्य र मान्यता तथा सत्कर्म जस्ता पक्षलाई सम्बोधन गर्न सकेको छैन । प्रारूप तयार गर्ने क्रममा सञ्चालित विभिन्न कार्यशालाहरूमा पनि इमानदारिता, मितव्ययिता, माया तथा सद्भाव, शिष्टता जस्ता पक्षलाई पाठ्यक्रमले अपेक्षित रूपमा सम्बोधन गर्न नसकेको कुरा औंल्याइएका थियो । कतिपय माथिका सवालहरू अदृश्य पाठ्यक्रमका पक्षहरू हुन् यिनीहरूलाई पाठ्यकमको कार्यान्वयन र विद्यालयले निर्माण गर्ने शैक्षिक सस्कृतिसंग पनि सम्वन्धित हुन्छ । यस्ता अदृश्य पाठ्यक्रमका सवालहरू पनि सम्वोधन हुन जरूरी हुन्छ । सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन र पाठ्यक्रमको विश्लेषणबाट पनि वर्तमान विद्यालय तहको पाठ्यक्रमले एकातिर पूर्वीय दर्शनको मान्यता प्रवर्धनका लागि उपयोगी पक्षहरू गुमाइसकेको तथा अर्कातिर पश्चिमी र आधुनिक ज्ञान प्राप्तिको मूल्य र मान्यताहरूलाई पनि अपेक्षित रूपमा समावेश गर्न नसकेको कुरा औंल्याएको छ । अतः प्रारूपले निम्न लिखित विषयलाई सम्बोधन गरी पाठ्यक्रमको स्वरूप, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया जस्ता पक्षलाई सम्बोधन गर्दै ठोस दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नुपर्ने देखिएको छ :

- सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक, राजनैतिक
- नेपाली मूल्य र मान्यतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास
- शान्ति, सद्भाव, सहयोग, सेवा र सहिष्णुता, सहकारिता तथा असल चरित्रको विकास जस्ता मूल्यहरूमा आधारित पाठ्यक्रम विकास

- सत्यवादिता, निःस्वार्थता र सेवाभाव आलोचनात्मक समालोचना जस्ता मूल्यहरूमा आधारित पाठ्यक्रम विकास
- विज्ञान र प्रविधिमा आधारित जीवन पद्धति अवलम्बन गर्न वस्तुनिष्ठ पाठ्यक्रम विकास

२.५ शिक्षामा जीवनोपयोगी सिप

बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, बौद्धिक विकास गर्दै दैनिक जीवनलाई सुखी एवम् स्तरीय बनाउन निश्चित सिपहरूको विकास गरिनुपर्ने हुन्छ । जीवनोपयोगी सिपले व्यक्तिको जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूलाई बुद्धिमत्तापूर्ण ढङ्गबाट समाधान गर्न र आफ्नो जीवनलाई विविध किसिमका खतराहरूबाट टाढा राख्न मदत गर्दछ । जीवनोपयोगी सिपमा व्यक्तिको जीवनयापनमा आवश्यक पर्ने सञ्चार, समूहकार्य, समस्या समाधान, स्वनिर्णय, द्वन्द्व व्यवस्थापन, वित्तीय व्यवस्थापन जस्ता अत्यावश्यक सिपहरू पर्दछन् । जीवनोपयोगी सिपका सम्बन्धमा निम्नानुसारका चुनौती विद्यमान छन् :

- पाठ्यक्रम सम्बद्ध प्रक्रियाले जीवन उपयोगी सिपलाई व्यावहारिकरूपमा कार्यान्वयन गर्न
- जीवनोपयोगी सिपलाई वास्तविक जीवनमा कार्यान्वयन हुने गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नका लागि विद्यालय तहमा आवश्यक सहयोग र सरसल्लाह प्रदान गर्न

२.६ रोजगारी र स्वरोजगारीका लागि शिक्षा

शिक्षाले व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्र विकासका लागि आवश्यक सक्षमता भएका नागरिक तयार गर्नुपर्छ । यसले अर्थोपार्जन गर्ने, पेसा तथा व्यावसायलाई प्रवर्धन गर्ने, स्थानीय पेसा तथा व्यवसायलाई सम्मान गर्ने योग्य जनशक्ति तयार पार्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षा कामका लागि हुनुपर्छ । साथै भइरहेको रोजगारीका क्षेत्रमा सहजरूपमा प्रवेश गरी आफ्नो सक्षमता प्रदर्शन गर्न सक्ने, आफ्नै प्रयासमा स्वरोजगारको अवसर सिर्जना गर्न सक्ने वा अन्य व्यक्तिहरूलाई समेत रोजगारीका अवसर प्रदान गर्न सक्ने जनशक्ति उत्पादन गर्ने शिक्षा नै रोजगारउन्मुख व्यावसायिक शिक्षा हो । हाम्रो सन्दर्भमा एकातर्फ उच्च शिक्षा प्राप्त गरेको जनशक्ति रोजगार बजारसँग आवद्ध नहुँदा बेरोजगार हुनुपरेको छ भने अर्कोतर्फ विगतमा बर्सेनि विगतमा विद्यालय शिक्षा पूरा गर्न नसक्नेको सङ्ख्या उच्च रहेको छ र वर्तमानमा विद्यालय शिक्षा पूरा गर्ने तर काम र रोजगारीका क्षेत्र सुहाउँदो सक्षमता भएका जनशक्ति विद्यालय शिक्षाबाट उत्पादन गर्न नसकिएको अवस्था छ । उच्च अध्ययनमा भएको सहभागिताको दर हेर्दा अधिकाँश विद्यालय शिक्षा पुरा गरेका जनशक्ति काममा सँलग्न हुन पुगेको देखिन्छ । यसले ब्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गर्छ । व्यावसायिक शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा तालिम पनि बढी कार्यमूलक हुन सकेको छैन । उत्पादित जनशक्तिले स्वदेशी रोजगारका क्षेत्रमा अपेक्षित रूपमा प्रवेश गर्न र स्वरोजगार बन्न सकेको छैन । अझै पनि नोकरीका लागि भौँतारिने क्रम जारी नै छ । यस सन्दर्भमा अबको विद्यालय शिक्षाले पूर्व व्यावसायिक सिपमुखी शिक्षा तथा व्यवसायमुखी शिक्षालाई स्पष्ट रूपमा सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । पेसा तथा व्यवसायलाई आवश्यक पर्ने आधारभूत ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति र व्यवहार नै पूर्व व्यावसायिक सिप हुन् । यिनै सिपलाई सामान्य व्यावसायिक सिप (TEVT – Soft Skills) का रूपमा

लिइएको छ । यस्ता सिपबाट पेसा तथा व्यवसाय सञ्चालन कार्यमा सहजीकरण गर्न थप मदत पुग्न जान्छ । विद्यालय शिक्षाका ११ वर्षदेखि १६ वर्ष उमेर समूहका सिकारूलाई भविष्यमा पेसा तथा व्यवसायमा संलग्न हुन आवश्यक पर्ने उक्त सिपहरू समेट्ने गरी प्रारूपले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

व्यावसायिक सिप

व्यावसायिक सिप भन्नाले कुनै पेसा, व्यवसाय र रोजगारका लागि आवश्यक पर्ने विशिष्टीकृत सिपलाई बुझाउँछ । यसअन्तर्गत व्यवसायको प्रकृतिअनुसार औजार तथा उपकरण प्रयोग, मर्मत जस्ता सिप (Hard Skill) समेत पर्दछन् । यसका लागि प्रारूप विकास सन्दर्भमा निम्न लिखित पक्ष चुनौतीपूर्ण बनेका छन् :

- पूर्व व्यावसायिक सिप र व्यावसायिक सिपलाई व्यवस्थित गर्न
- विद्यालय शिक्षा कति प्रकारको हुने, व्यावसायिक र साधारण धार छुट्टाछुट्टै हुने वा दुवै सँगै जाने, यकिन गर्न
- विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमले कामका लागि आवश्यक पर्ने सिपको पहिचान र विषयगत क्षेत्र निर्धारण गर्न
- व्यावसायिक शिक्षाबाट साधारण शिक्षा र साधारण शिक्षाबाट व्यावसायिक शिक्षामा जाने संरचना प्रस्ट गर्न
- अनौपचारिक रूपमा सञ्चालित व्यावसायिक तालिमलाई प्रमाणीकरण गर्न
- विभिन्न निकायहरूबाट सञ्चालित व्यावसायिक शिक्षा तथा प्राविधिक प्रकृतिका शिक्षा र विद्यालय संरचनाबिचको तालमेल तथा समन्वय गर्ने संयन्त्रको संस्थागत व्यवस्था गर्न
- सैद्धान्तिक मात्र नभई व्यावहारिक जीवनोपयोगी सिप विकास गर्न
- लगानीको मात्रा साधारण शिक्षामा भन्दा वढी चाहिने हुँदा ब्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षामा विविधिकरण गर्न लगानी तथा व्यवस्थापन

२.७ सञ्चार तथा सूचना प्रविधि सम्बन्धी शिक्षाको आवश्यकता

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि सिकाइको माध्यम र साधन दुवै हो । विद्यालय शिक्षामा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिलाई स्थापित गर्न पाठ्यक्रम र शिक्षण सिकाइमा विशेष जोड दिइन थालिएको छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधि व्यक्तिगत क्षमता विकास, संस्थागत विकास, शैक्षिक विकास र आर्थिक विकासको साधनका रूपमा स्थापित हुँदै आएको छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विधि/प्रविधि आदान प्रदान गर्ने, जम्मा र सञ्चय गर्ने, उत्पादन तथा प्रयोग गर्ने र ज्ञान तथा सूचनाको प्रवाह गर्ने एउटा माध्यम हो । विश्वमै आज सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षाको विस्तार गर्ने साधनका रूपमा प्रमाणित भइसकेको छ । सञ्चार सञ्जालको प्रयोग गरेर सिकारूको स्वप्रयासबाट सिक्न सक्ने सम्भावनाहरू व्यापक हुँदै छ । यसलाई शिक्षा क्षेत्रमा निम्नानुसार उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ :

- विद्यालयको प्रशासनिक कार्यमा सूचना प्रवाह गर्ने माध्यमका रूपमा
- विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने माध्यमका रूपमा

- योजनाकार, शिक्षा व्यवस्थापक, तालिम प्रशिक्षक, पाठ्यक्रमविद्, शिक्षक आदिको सक्षमता विकास गर्ने साधनका रूपमा
- पाठ्यक्रममा समाविष्ट छुट्टै विषयको रूपमा, (जसले विद्यार्थीको दक्षतालाई जीवनोपयोगी बनाउन मदत गर्छ)

उपर्युक्तअनुसारको अवस्था भए तापनि नेपालमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधि सम्बन्धी व्यवस्था नै नभएको अवस्था भने होइन । सीमित मात्रामा विद्यालय शिक्षा र उच्च शिक्षामा यससँग सम्बन्धित पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुँदै आएका छन् । विश्वव्यापीकरणलाई आत्मसात गर्न र विज्ञान तथा प्रविधिबाट उत्पन्न चुनौतीको सामना गर्नका लागि सक्षम नागरिक तयार पार्न यसको धेरै ठुलो महत्त्व हुने यथार्थलाई नेपालको आवधिक योजनामा समेत विशेष महत्त्व दिइएको छ । यसो भए तापनि यसको व्यापकताका पक्षबाट निम्न लिखित कमीकमजोरीहरू भने विद्यमान छन् :

- सूचना तथा प्रविधिलाई विषय वा शिक्षण सिकाइ कुन माध्यमका रूपमा प्रयोगमा ल्याउने भन्ने कुरा अस्पष्ट रहनु
- कम्प्युटर शिक्षालगायतका प्रविधि सम्बन्धी विषयको व्यापकता तल्लो तहको शिक्षाबाट उच्च तहसम्म हुन नसक्नु
- सबै विषय, तह र कक्षाका पाठ्यसामग्री डिजिटाइजेसन हुन नसक्नु
- भौतिक पूर्वाधार, उपयुक्त वातावरण, जनशक्ति आदिको उचित प्रबन्ध हुन नसक्नु

उल्लिखित मुद्दाहरूलाई निराकरण गर्दै विद्यालय शिक्षामा सूचना र प्रविधिलाई विषय र माध्यमका रूपमा व्यवस्थित गर्ने र यसको प्रयोग गर्ने उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने भौतिक पक्ष भने चुनौतीकै रूपमा रहेका छन् ।

२.८ मातृभाषिक पक्षहरू

पाठ्यक्रमका सन्दर्भमा भाषाका प्रमुख दुई पक्ष छन् : पहिलो - भाषाको संरक्षण, प्रवर्धन र विकासको पक्ष । दोस्रो - पठनपाठनको पक्ष । औपचारिक विद्यालयीय पठनपाठनको दृष्टिले शिक्षणका हकमा दोस्रो पक्ष बढी महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । विशेष गरी प्रारम्भिक तहका कक्षाहरूमा मातृभाषिक संरचना (ध्वनि, वर्ण, शब्दभण्डार, वाक्य संरचना र बोध) का कारणले सिकाइ सहज हुने हुँदा र विद्यालयप्रति विद्यार्थीको आकर्षणसमेत बढ्ने कारणले मातृभाषाका माध्यमबाट पठनपाठन गर्न उपयुक्त हुने कुरा अध्ययनहरूले औँल्याएका छन् र अनुभवहरूबाट समेत उपयुक्त मानिएको छ ।

नेपालको विद्यमान कानुनी प्रावधानले मातृभाषाका सम्बन्धमा केही व्यवस्थाहरू गरेका छन् । शिक्षा ऐन तथा नियमावलीले पनि मातृभाषामा प्राथमिक विद्यालय सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय भाषा नीति सिफारिस समिति, २०५० ले द्विभाषिक शिक्षा नीति हुने सिफारिस गरेको छ । सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धी डकार (Dakar) सम्मेलनले तय गरेको लक्ष्यका अतिरिक्त सबैका लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्य योजना (नेपाल) ले मातृभाषाका रूपमा शिक्षा दिने सम्बन्धमा थप उद्देश्य तय गरेको छ । नेपालको संविधानले पनि माध्यमिक तहसम्म मातृभाषामा शिक्षा पाउने कुरालाई मौलिक हकको रूपमा लिएको छ । विभिन्न आवधिक विकास योजनाहरूले पनि मातृभाषामा शिक्षा दिनेतर्फ नीतिगत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस्ता विविध प्रयासहरू भइरहेका भए तापनि मातृभाषाका सम्बन्धमा निम्न लिखित पक्षहरू समस्या एवम् चुनौतीका रूपमा देखिएका छन् :

- विविध सामाजिक, सांस्कृतिक र भाषिक संरचनायुक्त मिश्रित समाजको अवस्थितिमा भाषाको व्यवस्थापन
- द्वैभाषिक एवम् बहुभाषिक शिक्षणका लागि उपलब्ध जनशक्ति (शिक्षक तयारी) को व्यवस्थापन
- स्थानीय तहको सक्रियता र सहयोगबाट मातृभाषा शिक्षक व्यवस्थापनमा कम चासो रहनु
- अधिकांश मातृभाषाको लिपि, शब्दकोश, व्याकरणको विकास लेख्य परम्पराको विकास हुन नसक्नु
- मातृभाषाभाषी सम्बन्धी आवश्यक स्रोत सामग्रीहरू सहजरूपमा उपलब्ध नहुनु
- मातृभाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन नमुनाका रूपमा विकास हुन नसक्नु
- स्थानीय तहको सक्रियतामा मातृभाषाका पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्री अपेक्षित रूपमा विकास हुन नसक्नु
- विकसित वा निर्माण भइसकेका मातृभाषाका पाठ्यपुस्तकका पाठ्यसामग्री पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु ।

माथिका समस्या र चुनौतीहरूले भाषाका सम्बन्धमा उठाएका प्रश्नहरूलाई व्यवस्थित गरी प्रारूपले निर्दिष्ट गर्ने कार्य थप जटिल पक्षका रूपमा रहन पुगेको छ । एउटै कक्षामा दुईभन्दा धेरै मातृभाषा बोल्ने बालबालिका भएका विद्यालयहरूमा भाषिक नीति कस्तो हुने ? न्यूनतम शिक्षक सङ्ख्याको समेत व्यवस्थापन गर्न नसकिएको वास्तविकतामा बहुभाषिक विविधतालाई सम्बोधन गर्ने गरी शिक्षकको व्यवस्थापन कसरी गर्ने ? कस्तो प्रकारको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध सामग्री तयार गर्ने ? उपर्युक्तलगायत अन्य मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने राष्ट्रिय भाषा नीतिको विकास र त्यसको आधारमा पाठ्यक्रम तथा सम्बद्ध गतिविधिमा प्रभावकारिता कसरी ल्याउने भन्ने कुरा निकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

२.९ पाठ्यक्रममा समावेशी पद्धति

नेपालमा शिक्षाको विस्तार औपचारिक (विद्यालयीय शिक्षा) र अनौपचारिक शिक्षा र परम्परागत शिक्षा हुने गरेको छ । तथापि अझै पनि मुलुकको जनसङ्ख्याको उल्लेख्य हिस्सा निरक्षर छ । आधारभूत तहका विद्यालय उमेर समूहका केही बालबालिका विद्यालयको अवसरबाट अझै वञ्चित छन् । विद्यालय नआएकामध्ये भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक र धार्मिक रूपले कठिन समूहका बालबालिकाहरू बढी पर्दछन् ।

शिक्षामा विस्तार, पहुँच एवम् समानताका दृष्टिबाट सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अवलम्बन गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ । समुदायलाई मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने अधिकार, महिला, आर्थिक वा सामाजिक रूपमा पिछडिएकाहरूका लागि विशेष व्यवस्था, आधारभूत शिक्षा निःशुल्क र बालबालिकाको हक र हितको सुरक्षा, असहाय, वृद्ध, अपाङ्गता भएका अनाथहरूको निम्ति राज्यले विशेष व्यवस्था गर्दै जानुपर्ने यथार्थ विद्यमान रहेको छ । समावेशी शिक्षाको प्रमुख उद्देश्य भनेकै विभिन्न कारणबाट शिक्षाको अधिकारबाट वञ्चित बालबालिकाहरूलाई शिक्षा प्रणालीको मूल धारमा समावेश गर्नु हो । प्रारूप विकास गर्ने सिलसिलामा विभिन्न समूह (बाल अधिकार, महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका) बाट तयार गरिएको विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विश्लेषण प्रतिवेदन तथा समाहित शिक्षाको विषयगत कार्यशाला (Thematic Workshop) समेतको सुझावमा विद्यमान पाठ्यक्रमले महिला, दलित, जनजाति, पिछडिएको वर्ग, अपाङ्गता भएका, अति कठिन अवस्थामा जीवन बिताउन बाध्य, बाल श्रमिक, घरेलु श्रमिक, सडक बालबालिका, द्वन्द्वबाट पीडित बालबालिकाहरूको

आवश्यकतालाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गर्न नसकेको सङ्केत गरेका छन् । यसै गरी मानसिक रूपमा कमजोर बालबालिकाहरूको शैक्षिक आवश्यकतालाई पनि उत्तिकै प्राथमिकता दिनुपर्ने अवस्था औँल्याएको छ ।

शिक्षामा सहभागी हुनबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था तथा बिचैमा पढाइ छाड्ने प्रवृत्तिलाई हटाएर शिक्षालाई बालकेन्द्रित बनाई बालकको चौतर्फी विकास गर्न उपर्युक्त कुराहरूलाई दृष्टिगत गर्दै निम्नानुसारका लक्षित समूहलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ :

- महिला
- अपाङ्गता भएका बालबालिका
- दलित बालबालिका
- सीमान्तकृत र पिछडिएका जनजाति
- सडक बालबालिका
- श्रमिक बाल अधिकार
- बेचविखनमा परी उद्धार गरिएका बालबालिका
- दैवी प्रकोप पीडित बालबालिका
- द्वन्द्वपीडित बालबालिका
- यौनशोषित तथा दुराचारग्रसित बालबालिका
- गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारका बालबालिका
- कामदार वा मजदुर
- जेलमा रहेका बालबालिका
- एच्आइभी एड्स लागेका बालबालिका
- कुष्ठरोगी र अन्य सङ्क्रामक रोगग्रस्त बालबालिका

यसरी पाठ्यक्रमलाई कसरी समावेशी बनाउने, विद्यालयलाई बालकेन्द्रित कसरी बनाउने, बालमैत्री कसरी बनाउने, फरक फरक क्षमता भएकालाई विद्यालय शिक्षामा समान अवसर कसरी उपलब्ध गराउने आदि विषयहरूलाई पाठ्यक्रमले विशेष ध्यान दिनुपर्ने अवस्था छ ।

२.१० शैक्षणिक पद्धति

पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता यसको कार्यान्वयन पक्षमा भर पर्छ । पाठ्यक्रमले सङ्गठित गरेका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्न शैक्षणिक पद्धति व्यावहारिक र प्रभावकारी हुनुपर्छ । आधुनिक विद्यालयीय औपचारिक र सङ्गठित पाठ्यक्रमलाई सक्षम र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विद्यालय र कक्षाकोठाको वातावरण एवम् कक्षाकोठामा सञ्चालन हुने गतिविधि प्रमुख कारक मानिन्छन् । विद्यालय समुदाय बिच सम्बन्ध, शिक्षक विकास र व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्री, मूल्याङ्कन पद्धति जस्ता पक्षहरूले शैक्षणिक पद्धतिमा ठुलो प्रभाव पार्ने गर्दछन् । यसरी नै

शिक्षकको भूमिका सूचनाकर्ताको रूपमा, पथ प्रर्दशक, विद्यार्थीको सहयोगी (Colearner) का रूपमा, सहजकर्ता, उत्प्रेरक र विद्यार्थीलाई सिकाइप्रति जिज्ञासु बनाउने आदर्श व्यक्तिको रूपमा हुनुपर्ने हुँदा शैक्षणिक पद्धति शिक्षण सिकाइका लागि महत्त्वपूर्ण हुने गर्दछ ।

नेपालमा विद्यालय तहको शैक्षणिक पद्धति परम्परागत कक्षाकोठाको शिक्षणमा आधारित छ भन्ने कुरा अध्ययन र अनुभवले सावित गरेका छन् । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले केन्द्रीय रूपमा विकास गरेको पाठ्यक्रमका आधारमा तयार गरिएको पाठ्यपुस्तकलाई मूल आधार बनाएर कक्षाकोठामा विषय शिक्षण गरिन्छ । हाम्रा कक्षा विद्यालयहरूमा समूह कार्य, सामुदायिक कार्य, परियोजना कार्य जस्ता पक्षहरूले उल्लेख्य स्थान प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था छ । पठनपाठनको वातावरण पनि सिकाइ केन्द्रितभन्दा बढी शिक्षणकेन्द्रित हुने गरेको छ । शैक्षिक पद्धतिसँग सम्बन्धित समस्याहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- वार्षिक कार्य योजनाको आधारमा विद्यालय गतिविधि अपेक्षित रूपमा सञ्चालन नहुनु
- सबै विद्यालयहरूमा योग्य र सक्षम प्रधानाध्यापकको व्यवस्था हुन नसक्नु
- प्रधानाध्यापकलाई शैक्षिक नेता र सुपरिवेक्षकको रूपमा विकास गर्न नसक्नु
- विद्यालयमा पर्याप्त शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था नहुनु र भएका सामग्रीहरू पनि कमै मात्रामा प्रयोगमा आउनु
- स्थानीय स्तरमा स्थानीय परिवेशका शैक्षणिक सामग्री निर्माण र प्रयोग गर्ने अभ्यास नहुनु
- विद्यालय र समुदायबिचको सम्बन्ध सूत्र प्रगाढ नहुनु
- पाठ्यान्तर क्रियाकलापले उचित महत्त्व नपाउनु
- पाठ्यक्रमका आधारमा प्रश्न निर्माण गरी मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी स्थापित गर्न नसक्नु
- विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा परीक्षाबाहेकका अन्य प्रक्रिया प्रभावकारी हुन नसक्नु
- शिक्षक तालिम सैद्धान्तिक परिवेशबाट निर्दिष्ट हुनु र प्रायोगिक पक्षको कमी रहनु
- शिक्षक तालिमको स्थानान्तरण तालिम कक्षबाट कक्षा कोठामा कम मात्रामा मात्र पुग्नु
- विविध क्रियाकलापमा आधारित शिक्षण सिकाइ नहुनु
- शिक्षणमा बहुपक्षीय अन्तरक्रिया (शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, व्यवस्थापक र बुद्धिजीवी) को कमी रहनु
- शिक्षक अन्तरक्रिया, सहयोगको आदान प्रदान, आपसी सहयोग आदि कमजोर रहनु
- अनुगमन, मूल्याङ्कन, प्रवर्धनात्मक, सिर्जनात्मक तथा अनुसन्धानात्मक कार्यले महत्त्व नपाउनु
- शैक्षणिक पद्धतिमा आधुनिक प्रविधिका प्रयोग पर्याप्त मात्रामा हुन नसक्नु
- न्यूनतम आधारभूत भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको कमी रहनु
- शिक्षक अभिभावक बिच विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका बारेमा नियमित छलफल र अन्तरक्रिया नहुनु

उल्लिखित मुद्दाका कारणले नेपालको विद्यालय तहको शैक्षणिक प्रक्रिया परम्परावादी शैलीबाटै सञ्चालित हुँदै आएको छ । शिक्षणलाई सिकाइमा रूपान्तरण गर्न, शिक्षक र विद्यार्थीको सहकार्यबाट सिक्न सिकाउन र ज्ञान आर्जन गर्न, परियोजना

तथा समूह कार्यद्वारा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न तथा सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी बालकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न मार्गनिर्देशित गर्ने पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्रीको विकास एवम् तिनको समन्वयात्मक रूपमा कार्यान्वयन गर्ने कुराहरू चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

२.११ संस्कृत शिक्षा

ज्ञान विज्ञानका दृष्टिले संस्कृत वाङ्मय महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । संस्कृत शिक्षालाई पूर्वीय दर्शनका आधारका रूपमा लिइन्छ । पूर्वीय दर्शनमा निबद्ध ज्ञान, सिप, प्रविधि, मानव आचरण, सामाजिक नियम, नैतिकता, मन र शरीरका विकास जस्ता पक्षहरू आज पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । पश्चिमी मुलुकहरूका विश्वविद्यालयहरूमा पनि संस्कृत शिक्षाको पठनपाठन हुने गरेको र यस सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान भइरहेको अवस्थाले पनि संस्कृत शिक्षाको पठनपाठनको महत्त्व पुष्टि गरेको छ । बहुसङ्ख्यक नेपालीको धार्मिक, सांस्कृतिक र सामाजिक जीवनमा संस्कृत शिक्षाको गहिरो प्रभाव छ । जन्मदेखि मृत्युसम्म गरिने संस्कारहरूमा संस्कृत भाषाका ग्रन्थहरूको महत्त्वपूर्ण स्थान छ । यो धार्मिक सहिष्णुता, आपसी सहयोग र सद्भावको माध्यम पनि बनेको छ ।

संस्कृतको उपर्युक्त सकारात्मक पक्ष भए तापनि यससँग सम्बन्धित निम्न लिखित समस्याहरू भने अझै विद्यमान छन् :

- गुरूकुलीन सिकाइ सहजीकरण सम्बद्ध उत्कृष्ट अभ्यास जस्तै (निरन्तर सिकाइ र मूल्याङ्कन, साक्षरताकेन्द्रित शिक्षाको समस्तर र पहुँच, विज्ञता हासिल गर्ने शिक्षाका लागि उपयुक्त पात्र चयन, सिकारूको सिकाइप्रतिको समर्पणलाई निरन्तरता दिन नसकिएको
- संस्कृत शिक्षा सम्बद्ध पेसागत जनशक्तिलाई शास्त्रीय विषयगत ज्ञानसिपमा निपुण हुन प्रोत्साहित गरिनु तर उक्त शिक्षालाई आधुनिकीकरण गर्दै उत्पादित जनशक्तिलाई आधुनिक पेसागत तालिम, सिप र प्रविधिमा रूपान्तरित हुन नसकेको
- आधुनिक पाश्चात्य शिक्षा पद्धतिबाट पौरस्त्य चिन्तन, मूल्य र मान्यतामा आघात पुग्छ भन्ने भ्रमको सही विश्लेषण गर्न नसकी पाश्चात्य शिक्षाका नाममा आधुनिक बालमनोवैज्ञानिक सिकाइ सहजीकरण सम्बद्ध सिप र प्रविधिको प्रयोगलाई उपेक्षा गर्ने गरिएको
- परम्परालाई निरन्तरता दिँदा पनि व्यावहारिक र वैज्ञानिक अभ्यास (परीक्षा केन्द्रित अभ्यासभन्दा सिकाइमुखी अभ्यास) प्रवाहित हुन नसकेको
- संस्कृत शिक्षा सम्बद्ध क्षेत्रमा भएका विश्वव्यापी परिवर्तन वा नयाँ आयामहरूसँग तादात्म्य गर्न नसकेको
- पौरस्त्य वाङ्मय सम्बद्ध महत्त्वपूर्ण प्राविधिक विषयहरू विद्यालय शिक्षामा समावेश हुन नसकेका कारण कक्षाकोठाको सिकाइ सहजीकरणमा आधुनिक सूचना प्रविधिले स्थान पाउन नसकेको । साथै यसको

प्रत्यक्ष प्रभाव अन्य शास्त्रीय विषयहरूको सिकाइ सहजीकरणमा पनि परी शिक्षक केन्द्रित विधिहरूले विशेष प्रश्रय पाउने गरेको

- आधुनिक शैक्षिक सामग्री र शिक्षक तालिमको समुचित व्यवस्था हुन नसकी कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा आधुनिक शिक्षाशास्त्रका असल अभ्यासहरू प्रयोगमा नआउनु,
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास तथा परिमार्जन कार्य शास्त्रकेन्द्रित हुने गरेको
- विषयवस्तुहरूलाई शास्त्रीय ढाँचामा यथावत् रूपमा प्रस्तुत गर्ने गरिएको । यस्ता विषयवस्तुलाई सिकाइ सम्बद्ध आधुनिक मान्यताअनुसार रूपान्तरण गर्न नसकिएको
- शिक्षाका सबै धार (औपचारिक, अनौपचारिक, खुला तथा दूर)मा संस्कृत शिक्षासँग आबद्ध जीवनोपयोगी ज्ञान तथा सिपको व्यवहारमूलक समायोजन हुन नसकेको
- सेतु पाठ्यक्रम (Bridge course) विश्वविद्यालयको प्रयोजनका लागि मात्र उपयोगी तर विद्यालय शिक्षाका धारगत संरचनामा आधारित विद्यालयको छनोट र विकल्प प्रयोगका लागि विकास तथा कार्यान्वयन हुन नसकेको
- बहुसंख्यक जनता संस्कृत शिक्षाको बहुमूल्य अथाह ज्ञानराशिसँग परिचित हुन नसकेको
- संस्कृत भाषा सिकाइ सहजीकरणका क्रममा प्रचलित शास्त्रीय ढाँचामा पनि विचलन आएको र आधुनिक भाषा सिकाइ सहजीकरणको अभ्यासलाई पनि आत्मसात् गर्न नसकी भाषा सिकाइ प्रभावकारी नभएको । यसले गर्दा संस्कृत शिक्षाको जग बलियो हुन नसकेको
- शास्त्रीय विषयको अध्ययन अध्यापनका लागि अत्यावश्यक पाठ्यसामग्री (शिक्षक निर्देशिका, अभ्यास पुस्तिका, शिक्षण स्रोतसामग्री लगायत सहज रूपमा उपलब्ध हुन नसकेको
- शास्त्रीय विषयवस्तुको परिष्कृत स्वरूप आधुनिक शिक्षाले अङ्गीकार गरी अभ्यासमा ल्याएको तर शास्त्रीय र आधुनिक दुवै शिक्षा हासिल गर्ने संस्कृतका जनशक्तिले त्यसको सम्बन्ध पहिचान गर्न नसकेको ।

उपर्युक्त समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी पाठ्यक्रम प्रारूप विकास गर्ने कार्य विद्यालय शिक्षा विकासको पक्षबाट थप चुनौतीपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

२.१२ स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षा

स्थानीय तहको नेतृत्व र सहभागिताका आधारमा स्थानीय तहमै प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोत परिचालन गरी स्थानीय ज्ञान, सिप, प्रविधिमा आधारित विषयवस्तुको चयन, व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गरिनुलाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका रूपमा लिइन्छ । स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनले स्थानीय पेसा, व्यवसाय, मूल्यमान्यता, कला र संस्कृतिको संरक्षण र संवर्धनमा सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । स्थानीय विशेषताको एकीकृत स्वरूपले राष्ट्रिय पहिचानकोसमेत

प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । स्थानीय आवश्यकतालाई उचित रूपमा सम्बोधन गर्न शिक्षालाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित बनाउने अभ्यास विश्वव्यापी रूपमा भइरहेको पाइन्छ ।

नेपालमा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका सामान्य प्रयासहरू पनि हुँदै आएका छन् । तथापि स्थानीय आवश्यकताका ज्ञान, सिप, प्रविधि आदिमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्न उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न सकिएको छैन । तथापि विभिन्न क्षेत्रका विविध व्यक्तित्व र अध्ययन प्रतिवेदनबाट यसको आवश्यकताको माग गरिँदै आएको पाइन्छ ।

नेपालको संविधान र आवधिक शैक्षिक योजना तथा शिक्षा सम्बन्धी अन्य योजना तथा कार्यक्रमले गरेको नीतिगत व्यवस्थाका आधारमा आधारभूत कक्षा १-५ को पाठ्यक्रम (वि.सं. २०६२ र २०६५) ले सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षामा २०% पाठ्य भार स्थानीय विषयवस्तुमा आधारित हुनुपर्ने प्रावधान राखेको छ । यसले स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षालाई थप एक विषयका रूपमा समावेश गर्दै स्थानीय विषयसमेत समावेश गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ६-८), २०६९ ले पनि स्थानीय विषयवस्तुका सम्बन्धमा १०० पूर्णाङ्कको एक छुट्टै विषय लिन सकिने प्रावधान गरेको छ ।

उपर्युक्त नीतिगत प्रयास भए तापनि स्थानीय आवश्यकतामुखी पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा निम्न लिखित समस्याहरू विद्यमान छन् :

- केन्द्रीय पाठ्यक्रमको संरचनाका आधारमा निश्चित गरिएको पाठ्यभारका लागि विषय, विषयवस्तु छनोटदेखि सम्पूर्ण प्रक्रिया स्थानीय तहमा नै विकास र व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्थालाई उपयुक्त ढङ्गले प्रवोधीकरण र अभिमुखीकरण गर्दै कार्यान्वयनका लागि प्रत्प्रेरित गर्न नसक्दा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको,
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका निम्ति स्थानीय तहमा क्षमता विकास कार्य अपेक्षाकृत रूपमा हुन नसकेको,
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकासका निम्ति प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोतको न्यूनता रहने गरेको
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास एवम् कार्यान्वयनका निम्ति प्रभावकारी रूपमा अनुगमन तथा प्राविधिक सहजीकरण हुन नसकेको
- स्थानीय तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका लागि चाहिने स्रोत, साधन र व्यवस्थापकीय संयन्त्रको प्रभावकारिता नभएको,
- शिक्षकहरू स्थानीय आवश्यकतामा आधारित विषयक्षेत्र पहिचान गर्दै तिनको शिक्षणका लागि तालिम प्राप्त हुन नसकेका
- स्थानीय सरोकारवालाहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रमको महत्त्व बोध हुन नसक्दा स्थानीय सक्रियतामा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने वातावरणको विकास हुन नसकेको
- स्थानीय तहबाट स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्री विकासको नेतृत्व लिने अवस्था सिर्जना हुन नसकेको

२.१३ सिकाइका क्षेत्रहरू

विश्वमै सिकाइका क्षेत्र छान्ने र तहगत शिक्षा प्रदान गर्ने कुरामा कठिनाइ देखा पर्ने गरेको छ । साथै पाठ्यक्रमका बारेमा विश्वका धेरै देशहरूमा एकरूपता भेट्न सकिँदैन । विश्वव्यापी सिकाइका क्षेत्रलाई केलाउँदा विद्यालय शिक्षामा भाषा, गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययनलाई धेरैजसो देशहरूले मुख्य विषयका रूपमा अङ्गीकार गरेका छन् । साथै सूचना प्रविधि शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, नैतिक शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा आदि समेतलाई विषयका रूपमा समावेश गरेको पाइन्छ । वर्तमान सन्दर्भमा विश्वव्यापी नागरिकता, डिजिटल साक्षरता, नेतृत्व, सञ्चार र सहकार्य, समस्या समाधान, समालोचनात्मक चिन्तन जस्ता सिकाइ सिपहरूलाई पनि जोड दिन थालिएको छ ।

विगतमा दीर्घकालीन प्रभाव र असरको बृहत् मूल्याङ्कन एवम् प्राविधिक र प्राज्ञिक प्रक्रिया पूरा नगरी पाठ्यभार र विषयहरू थप गरिएका प्रशस्त उदाहरणहरू भेटिन्छन् । सिकाइका क्षेत्र र विषय छनोटका सन्दर्भमा देहायका समस्याहरू पाइन्छन् :

- पर्याप्त अध्ययन, अनुसन्धान तथा दीर्घकालीन सोचविना नीति तथा कार्यक्रमका आधारमा विषय निर्धारण एवम् थपघट गर्ने गरिएको
- विभिन्न सङ्गठित तथा असङ्गठित समूहबाट दिइने दबाबबाट विषय थपघट गर्ने गरिएको
- विश्व परिवेशमा ज्ञान तथा प्रविधिमा आएको परिवर्तनसँगै नेपाली मूल्य र मान्यता, देशको शैक्षिक अवस्था तथा क्षमता आदिको विश्लेषण नगरी विषय थपघट हुने गरेको

उपर्युक्त अवस्थाले नेपालको विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा उठाएका विषयगत तरलता, विषयगत असामञ्जस्य, संरचनागत द्विविधा, सैद्धान्तिक जटिलता एवम् व्यावहारिक पक्षको अपर्याप्तता जस्ता महत्त्वपूर्ण पक्षहरूलाई पाठ्यक्रम प्रारूपले सम्बोधन गर्नैपर्ने देखिएको छ । तर मौजुदा साधन स्रोत, सोच र प्रवृत्ति र क्षमताका कारण यो कार्य ज्यादै चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

२.१४ वैकल्पिक तथा खुला शिक्षा

नयाँ आविष्कार र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आएको परिवर्तनले सिकाइ क्षेत्र व्यापक हुँदै गएको छ । यसरी सिकाइको क्षेत्र फराकिलो हुँदै जाँदा परम्परागत औपचारिक विद्यालय शिक्षा व्यवस्था मात्र अपर्याप्त हुने कुरा सर्वस्वीकार्य भइसकेको छ । यो अपर्याप्ततालाई कम गर्न नयाँ उपागमहरू समेत प्रयोग गर्दै जानु परेको छ । अनौपचारिक शिक्षा, दूर शिक्षा तथा खुला सिकाइ, वैकल्पिक शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ, निरन्तर शिक्षा, अनियमित सिकाइ (Informal learning) आदि जस्ता पद्धतिहरूलाई समेत अवलम्बन गर्न आवश्यक छ ।

नेपालमा विद्यालय जाने उमेर समूहका केही बालबालिका अझै पनि विद्यालय शिक्षाबाट बञ्चित भएका छन् । विद्यालय गएका बालबालिकामध्ये केहीमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति अझै पनि कायम छ । विद्यालय नजाने विभिन्न उमेर समूहका

बालबालिकाका लागि अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा दूर शिक्षा लगायतका वैकल्पिक शिक्षाका केही अवसरहरू उपलब्ध छन् । वैकल्पिक शिक्षा विस्तारका यस्ता प्रयासहरू विगतदेखि हुँदै आएको भए तापनि यसलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी एवम् स्तरीय बनाउन सकिएको छैन । यससँग सम्बन्धित मुख्य समस्याहरू देहायबमोजिम छन् :

- खुला विद्यालय शिक्षा प्रणालीको अपर्याप्तता
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास कार्य एकद्वार प्रणालीबाट हुन नसकेको,
- गुरूकुल, मद्रसा, गुम्बा आदि संस्थाबाट सञ्चालित शिक्षालाई पूर्ण रूपमा मूलप्रवाहीकरण गर्न नसकिएको
- दूर शिक्षा तथा खुला सिकाइ एवम् वैकल्पिक शिक्षा सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन कार्य एउटै निकायबाट नभई विभिन्न निकायहरूबाट अलग अलग ढङ्गले गरिएको

आधुनिक प्रविधियुक्त पूर्वाधार र दक्ष जनशक्तिको कमी रहेको ।

२.१५ शिक्षामा विश्वव्यापीकरणको प्रभाव

आजको युग विश्वव्यापीकरणको समय हो । एक ठाउँमा सिकेको ज्ञान, सिप, क्षमता, दक्षता, विज्ञान, प्रविधि, सूचना क्षणभरमै विश्वसामु पुग्न सक्छ । विश्वव्यापीकरणको प्रभाव आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक क्षेत्रमा मात्र होइन शिक्षामा पनि उत्तिकै परेको पाइन्छ । ज्ञानको विष्फोटनले विश्व नै एउटा सानो गाउँ (Global village) मा परिणत भइरहेको छ ।

विश्वव्यापीकरणले ज्ञानमा आधारित समाजको सिर्जना गर्न मदत गर्छ । विश्वव्यापीकरणले शिक्षाका नीति तथा पाठ्यक्रमका पक्षहरूमा प्रत्यक्ष असर गर्दछ । पाठ्यक्रमका विभिन्न स्वरूप र विषयवस्तुहरू विद्युतीय सञ्जालको मदतबाट अन्तर्राष्ट्रिय मुलुकहरूबिचमा साझेदारी गरी व्यवस्थित गर्न पनि विश्वव्यापीकरण सार्थक देखिन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच, गुणस्तर, सान्दर्भिकता र सरोकारवालाका विचारको समाविष्टता सम्बन्धी धारणाले समेत प्राथमिकता पाउँदै आएको छ । त्यसैगरी लैङ्गिक समानता, स्रोत वितरणको प्रभावकारिता, सशक्तीकरण, सहभागिता, सहकार्य र सरोकारवालाको पहिचान जस्ता पक्षहरूमा समेत विश्वव्यापीकरणको भूमिका रहने गर्दछ । यतिमात्र नभएर नेपाली नागरिकहरूले प्राप्त गर्ने शिक्षाको स्तर अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशअनुसारको हुन सकेन भने नेपालका लागि विश्वव्यापीकरण अवसर र सम्भावनाहरू न्यून हुन जानेसमेत देखिन्छ ।

उल्लिखित विश्वव्यापीकरणका सन्दर्भमा कुनै पनि देशका सीमाक्षेत्रले यसको विश्वव्यापी प्रभावलाई रोक्न सक्दैन, बरू सबै स्थानीय मुद्दा र चुनौतीलाई विश्वव्यापी समाधानको परिष्कृत रूप दिन सक्छ । विश्वव्यापीकरणले कुनै पनि देशको विद्यार्थीका क्षमता विकास गर्न सान्दर्भिक ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको आवश्यकता पर्ने कुरा औँल्याउँछ, जसले गर्दा विद्यार्थी कुनै पनि परिवर्तनबाट वञ्चित नभई प्रतिस्पर्धाका आधारमा आफूलाई अद्यावधिक गरी अगाडि बढ्न सक्छन् । यस अर्थमा शिक्षालाई विद्यार्थीको क्षमता वृद्धि गर्ने र समाजमा बाँच्न सिकाउने दुई रूपमा हेरिएको छ । विश्वव्यापीकरणले समग्र

विश्वलाई विश्वव्यापी नागरिक, मानवअधिकार, सांस्कृतिक विविधता, सबैप्रतिको सद्भाव र वातावरणप्रति सचेत नागरिक उत्पादन गर्न आह्वानसमेत गरेको छ ।

विश्वव्यापीकरणको युगमा शिक्षा विश्वको कुनै क्षेत्र र राष्ट्र विशेषमा मात्र सीमित हुँदैन । यो सर्वत्र एकै किसिमको पनि हुँदैन । कुनै पनि राष्ट्रमा शिक्षा त्यहाँकै स्थानीय भौगोलिक, आर्थिक र सामाजिक परिवेशमा मेल खाने हुनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा पाठ्यक्रमको स्थानीयकरणको मुद्दालाई पनि ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता छ । तसर्थ विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा पाठ्यक्रमलाई स्थानीय, राष्ट्रिय र विश्वव्यापी आवश्यकतामा आधारित हुने गरी सन्तुलित रूपमा विकास गर्ने कार्य विश्वव्यापीकरणले सिर्जना गरेको चुनौती हो । विश्वव्यापीकरणका सम्बन्धमा देहायबमोजिमका समस्याहरू रहेका छन् :

- तीब्र गतिमा भइरहेको विश्वव्यापी ज्ञान र सिपको क्षेत्रको पहिचान, प्राथमिकीकरण गरी उचित सम्बोधन गर्न नसकिएको
- विश्वव्यापीकरणबाट प्राप्त सुविधालाई आफ्नो परिवेश र आवश्यकताअनुकूल प्रयोग र्न नसकिएको
- प्रविधिको विकास भएसँगै त्यसको प्रयोग गर्नका लागि पर्याप्त पूर्वाधार र जनशक्तिको उपलब्ध हुन नसकेको
- विश्वव्यापीकरणका सकारात्मक पक्षले मात्र प्रभाव नपारी नकारात्मक पक्षले बढावा पाउने गरेको
- तिव्ररूपमा युवाहरूको काम तथा शिक्षाका लागि विभिन्न देशहरूविचमा हुने आदानप्रदानले पाठ्यक्रमले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्टिय आवश्यकताहरूलाई सम्वोधन गर्नुपर्ने अवस्था

२.१६ विद्यार्थी मूल्याङ्कन

शैक्षिक प्रक्रियामा विद्यार्थी उपलब्धि सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, व्याख्या गर्ने, अभिलेखीकरण गर्ने, विश्लेषण गर्ने, सूचनाहरूको प्रयोग गर्ने, पृष्ठपोषण प्राप्त गर्ने र पुनर्योजना गर्ने कार्य विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो । शिक्षाविद् तथा मूल्याङ्कनविद्हरूले विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा व्यापक र निष्पक्ष परीक्षा प्रणालीको विकास गर्दै परीक्षालाई पाठ्यक्रमद्वारा निर्दिष्ट सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन केन्द्रित गर्नुपर्ने, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार ल्याउने, राष्ट्रिय मूल्याङ्कन नीति निर्माणको निर्णयका लागि पृष्ठपोषण दिन विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने कुरा औँल्याएको पाइन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा सिकाइ प्रक्रियामा विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी नभएको र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकसित हुन नसकेको कुरा औँल्याइने गरेको पाइन्छ । धेरैजसो विद्यालयमा कक्षा १ देखि ७ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (Continuous Assessment System- CAS) को प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको पाइँदैन । त्यसै गरी कक्षा ८ देखि १२ सम्म निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई व्यापक उपयोग गरी सिकाइका लागि

मूल्याङ्कन भन्ने मान्यता स्थापित गर्न सकिएको छैन । मूल्याङ्कन प्रणालीलाई परीक्षामुखी सिद्धान्तबाट अभ्यास गरिएको समेत पाइन्छ । विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउन गृहकार्य, कक्षाकार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सामूहिक क्रियाकलाप जस्ता क्रियाकलापलाई कम मात्र समावेश गरिएको छ ।

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना दोस्रोबाट निरन्तर रूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिलाई अङ्गीकार गर्दै यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि शिक्षक तालिम तथा मूल्याङ्कनका अन्य विविध प्रयास गरिँदै आएको छ । यस प्रकारका अभ्यास तथा प्रयासहरूबाट पनि विद्यार्थीको समग्र पक्षहरूको मूल्याङ्कन तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका आधारमा शिक्षा पद्धतिको समेत मूल्याङ्कन गरिने पक्ष प्रभावकारी हुन भने सकेनन् । शिक्षण सिकाइ कार्यकलापमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी उपयोग गर्न नसकेको अवस्था छ । तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकसित गर्न सकिएको छैन । मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको बौद्धिक स्तर, रूचि, गति एवम् आवश्यकतासँग आबद्ध गर्न सकिएको छैन । विद्यार्थी मूल्याङ्कन, शिक्षक मूल्याङ्कन, विद्यालय मूल्याङ्कन तथा पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कनसमेतका आधारमा शिक्षाको समग्र विकास गर्ने व्यवस्थित पद्धति कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन । बालबालिकाको सिकाइ स्तरका आधारमा शिक्षक, विद्यालय र समग्र पद्धतिको मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी स्थापित हुन नसकेको अवस्था छ । अतः विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिअनुरूप विकसित गर्ने, मूल्याङ्कनको पृष्ठपोषणका आधारमा शैक्षिक योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने र सिकारूलाई प्रतिस्पर्धी समाजमा सहजरूपमा समायोजन गर्न सक्ने गरी व्यवस्थित गरिनुपर्ने यथार्थ छ, यी कार्य धेरै चुनौतीपूर्ण छ । तसर्थ विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा देहायका समस्याहरू देखापरेका छन् :

- परीक्षालाई नै मूल्याङ्कनको पर्यायका रूपमा लिइने गरेको
- शिक्षणको मूल्याङ्कन (Assessment of Teaching) को बाहुल्यता रहेको तथा सिकाइका लागि मूल्याङ्कन (Assessment for learning) लाई प्रभावकारी रूपमा व्यावहारमा उतार्न नसकिएको
- पाठ्यक्रममा आधारित मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यासलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन नसकिएको
- एकल विषयमा आधारित मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभावकारिता ल्याउन नसकिएको
- विद्यालय तहको आन्तरिक/प्रयोगात्मक परीक्षालाई विश्वसनीय र मर्यादित बनाउन नसकिएको
- विद्यालय शिक्षाका विभिन्न विषयमा आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमा एकरूपता कायम गर्न नसकिएको
- वैकल्पिक तथा खुला शिक्षाको मूल्याङ्कन पद्धति व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन नसकिएको

२.१७ शैक्षिक गुणस्तर र सान्दर्भिकता

शैक्षिक गुणस्तर सन्दर्भसापेक्ष हुने हुँदा यसलाई निरपेक्ष रूपमा परिभाषित गर्न कठिन हुन्छ । आधुनिक, औपचारिक र सङ्गठित पाठ्यक्रमका आधारमा सञ्चालन हुने शैक्षिक व्यवस्थामा शैक्षिक क्षेत्रको आन्तरिक र बाह्य दक्षता एवम् लागत प्रभावकारिताका आधारमा गुणात्मक शिक्षालाई बुझ्ने र उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । आन्तरिक दक्षतामा विद्यार्थी भर्ना, निरन्तरता र उत्तीर्णता जस्ता सूचकहरूको उपयोग हुन्छ । बाह्य दक्षतामा उच्च तहमा अध्ययनका निम्ति क्षमता

विकास र रोजगार बजारको स्वीकृति जस्ता पक्ष हेरिन्छ । गुणात्मक शिक्षाको अर्को पक्षले व्यक्तिमा असल गुणको विकास, नैतिक चरित्रको विकास, अनुशासन, विनयशीलता, अन्तरशक्तिको सन्तुलित र प्रगतिशील विकास, शरीर, मन र आत्माको सबैतिरबाट विकास, अरूलाई बुझ्ने र कामलाई सम्मान गर्ने जस्ता पक्षहरू पर्दछन् । शिक्षामा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपबाट विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, समाज, समुदाय तथा राष्ट्रले खर्चेको समय श्रम र आर्थिक लगानीका दृष्टिबाट पनि शिक्षाको गुणस्तरलाई हेरिनुपर्ने पक्ष उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ ।

विद्यालय शिक्षाबाट उत्पादित जनशक्ति रोजगार बजारको निम्ति उपयोगी नदेखिएका, बाबुआमाले गरेका परम्परागत पेसामा पनि रूचि नराख्ने र नगर्ने, साथै नयाँ कामको सिर्जना गर्न पनि सकिरहेका छैनन् । नैतिक आचरण, अनुशासन, परम्परागत संस्कृति, मूल्य र मान्यता, सामाजिक आचरण, अर्कालाई बुझ्ने र सँगै बाँच्ने जस्ता पक्षहरू ह्रास हुँदै गएका छन् । राष्ट्रियस्तरका अध्ययन प्रतिवेदनहरू, कार्यदल एवम् समितिका सिफारिसहरू, राष्ट्रियस्तरका अन्य दस्तावेज (सबैका लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्य योजना, विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना आदि) हरूले समेत उल्लिखित अवस्था औँल्याएका छन् । प्रारूप तयार र परिमार्जन गर्ने क्रममा यस प्रकारका अभिव्यक्ति र सूचनाहरू सरोकारवालासँगको अन्तरक्रिया र छलफल हुँदा र विद्यालय अवलोकनका सिलसिलामा पनि प्राप्त हुने गरेका छन् ।

शैक्षिक गुणस्तर अपेक्षित रूपमा कायम हुन नसक्नुमा मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आदि धेरै पक्ष जिम्मेवार देखिन्छन् तापनि शैक्षिक पक्षका रूपमा पाठ्यक्रम, शिक्षक विकास र व्यवस्थापन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन जस्ता पक्ष बढी जिम्मेवार छन् । आधुनिक, सङ्गठित, औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा पद्धतिमा शैक्षिक पक्षको मूल सामग्रीको रूपमा पाठ्यक्रम प्रयोगमा आउने गरेको छ । यसलाई बढी स्तरीय, प्रभावकारी, व्यावहारिक बनाउँदै लैजानका लागि यसको कार्यान्वयन पक्षलाई सरल, सहज र प्रायोगिक बनाउने र शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्ने गराउने पक्षहरूले प्राथमिकता पाउनुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, आवधिक विकास योजनालगायतका दस्तावेजले प्राथमिक तथा आधारभूत शिक्षामा साक्षरता एवम् जीवनपर्यन्त सिकाइ, गुणस्तरीय शिक्षा, समावेशी एवम समतामूलक शिक्षा, उत्थानशीलता जस्ता पक्षमा जोड दिएका छन् ।

नेपालको बहुसांस्कृतिक संवेदनशीलता, नेपालीको जीवनशैली, स्वभाव र गरिबी जस्ता कमजोर पक्षहरू एवम् स्थापित भइसकेका संरचना, मूल्य र मान्यता, पाठ्यक्रम, शिक्षक, मूल्याङ्कन पद्धति जस्ता पक्षहरूलाई समन्वयात्मक, सन्तुलित र दिगो हुने गरी उपयुक्त नीति, रणनीति तथा कार्य योजना विकसित गरी तिनको कुशल व्यवस्थापनद्वारा गुणस्तरीय र सान्दर्भिक शिक्षाको अवस्थालाई सुनिश्चित गर्ने कार्य एउटा महत्त्वपूर्ण चुनौतीका रूपमा रहन पुगेको छ । यस सम्बन्धमा देहायबमोजिमका समस्याहरू पनि देखिएका छन् :

- संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा शिक्षासम्बन्धी जिम्मेवारी एवम् उत्तरदायित्व निर्वाहका निम्ति कानुनी, संरचनागत र संस्थागत व्यवस्था भई नसकेको,
- विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरको राष्ट्रिय मानक तथा मापदण्ड विकास भई कार्यान्वयनमा आउन नसकेको,

- शैक्षिक गुणस्तर र शैक्षिक गुणस्तरसँग सम्बद्ध संघीय, प्रदेश शिक्षा हेर्ने मन्त्रालय पद्धतिका संस्थाहरू र स्थानीय तहको सेवा प्रवाहको गुणस्तर परीक्षण गर्न स्वतन्त्र प्रकृतिको स्थायी संयन्त्र विकास भई नसकेको,
- शैक्षिक गुणस्तर सुधार तथा पाठ्यक्रममा समसामयिक सुधारका निम्ति अनुसन्धान र विकास कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको

२.१८ अनुसन्धान कार्य

अनुसन्धानात्मक कार्यले ज्ञान उत्पादन, परिमार्जन र परीक्षण गर्दछ । यसले स्थापित मूल्य र मान्यता स्वीकार वा अस्वीकार गर्ने आधार प्रदान गर्छ । कुनै पनि शैक्षिक मुद्दामा सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसरका सम्भावना एवम् चुनौतीहरूका बारेमा विश्लेषण गरेर उपयुक्त निष्कर्ष निकाल्न मदत गर्छ । यसले जनधारणा र सरोकारवालाको धारणालाई सङ्कलन विश्लेषण गरेर उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्न मदत गर्छ । अनुसन्धानात्मक, प्रवर्धनात्मक, सिर्जनात्मक र रचनात्मक कार्यबाट पाठ्यक्रमसम्बद्ध पक्षमा गुणात्मकता आउँछ ।

के विषयवस्तु राख्ने, कसरी र केका आधारमा विषयवस्तुलाई समूहीकृत गर्ने, कसरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री एवम् समावेशी बनाउने, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई कसरी व्यावहारिक बनाउने तथा कसरी कार्यान्वयन गर्ने भन्ने पक्षहरूले नियमित रूपमा अनुसन्धानको माग गर्दछन् । तर नेपालको सन्दर्भमा शैक्षिक अनुसन्धानसँग सम्बन्धित निम्न लिखित समस्या विद्यमान छन् :

- पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयनका समग्र पक्षहरूलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउन नसकिएको
- अनुसन्धानका प्राप्तिहरूलाई विश्लेषण गरी उपयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्ने संस्कृति विकास अझै हुन नसकेको
- पाठ्यक्रम विकास एवम् कार्यान्वयनमा कार्यमूलक अनुसन्धानको व्यापक प्रयोग गर्न नसकिएको
- पाठ्यक्रम सम्बद्ध विषयमा अनुसन्धानका निम्ति पर्याप्त स्रोतसाधन र दक्ष जनशक्ति उपलब्ध हुन नसकेको

२.१९ संस्थागत क्षमता

पाठ्यक्रमको भावना र उद्देश्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न पाठ्यक्रम सम्बद्ध केन्द्रदेखि विद्यालय तहसम्मका शैक्षिक संस्थाहरूको सक्षमता सबल हुनुपर्छ । संघीय तहमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र नेपालको विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध गतिविधिहरू सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने संस्था हो । यस केन्द्रले राज्यले तय गरेका शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यलाई पाठ्यक्रम विकास र अन्य सम्बद्ध गतिविधिहरू सञ्चालन गरी सम्बोधन गर्ने कार्यमा सहजता प्रदान गर्दछ । व्यक्ति, समाज, राष्ट्र र विश्वव्यापी परिवेशअनुकूल पाठ्यक्रम विकास गरी अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रस्फुटन गर्दै असल चरित्र र नैतिकवान् सुसंस्कृत, प्रतिस्पर्धी र समतामूलक समाज तथा रोजगारमूलक एवम् राष्ट्रिय चिन्तनप्रति प्रतिबद्ध नागरिक तयार गर्नमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । शिक्षा क्षेत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू शिक्षक विकास, शिक्षक व्यवस्थापन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, अतिरिक्त क्रियाकलाप र विद्यार्थी मूल्याङ्कन, अनुगमन र पृष्ठपोषण जस्ता समग्र पक्षहरूलाई पाठ्यक्रमले पथ प्रदर्शन गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रमको गुणात्मकता, क्रियाशीलता र

कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा देशको समग्र शैक्षिक गुणस्तर भर पर्ने हुँदा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको संस्थागत क्षमताले अत्यन्त ठुलो भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

त्यसैगरी शिक्षक विकास सम्बद्ध गतिविधि सञ्चालन गर्दा पाठ्यक्रमको भावना र मर्मअनुसार गर्न सक्ने गरी क्षमता विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय तहमा गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूले स्थानीय पाठ्यक्रमलगायतका मूल पाठ्यक्रमलाई विद्यालयहरूमा कार्यान्वयन गर्नका लागि सहजीकरण गर्न सक्षमता विकास गरेको हुनुपर्छ । विद्यालयमा शिक्षक पाठ्यपुस्तकभन्दा स्थानीय तथा मुख्य पाठ्यक्रमका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सक्षम हुनुपर्छ । संघीय शासन व्यवस्था अनुकुलको संस्थागत संरचना निर्माण एवम् क्षमता विकासका कार्यहरू अघि बढाउनुपर्ने आवश्यकता छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसारका समस्या देखिएका छन् :

- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा पाठ्यक्रम सम्बद्ध संस्थागत संरचना विकास गरी आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न नसकिएको
- पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषण जस्ता कार्यहरू स्वचालित एवम् प्रभावकारी हुन नसकेको,
- साविकका जिल्ला तथा क्षेत्रीय पाठ्यक्रम समन्वय समितिले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न नसकेको
- समावेशी पाठ्यक्रम, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, सामान्य व्यावसायिक सिप, प्रकाशन तथा वितरण, अनुसन्धान तथा प्रवर्धन कार्य जस्ता विषय क्षेत्रमा सक्षमताको अपेक्षाकृत विकास हुन नसकेको
- संस्थागत क्षमता विकासका लागि स्वदेशी तथा विदेशी संस्थासँग सहकार्य र समन्वयलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन नसकिएको
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास एवम् कार्यान्वयनका निम्ति स्थानीय तहमा संस्थागत संयन्त्र र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न नसकिएको
- विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रमले तय गरेका राष्ट्रिय, तहगत, कक्षागत र विषयगत उद्देश्यहरू एवम विषयगत सक्षमताहरू, प्रमुख सिकाइ क्षेत्रहरू व्यवस्थित गरिएको भए तापनि विद्यालय तथा कक्षाकोठामा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष सुदृढ हुन नसकेको ।

विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय, रोजगारमूलक, आधुनिक, वैज्ञानिक, समयसापेक्ष बनाउन उपर्युक्त पक्षहरूको विश्लेषणबाट निर्क्यौल गरिएका समस्या एवम् चुनौतीहरूको उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्न आवश्यक छ ।

परिच्छेद : तीन

पाठ्यक्रमसम्बद्ध सैद्धान्तिक आधार तथा नीति

विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत सक्षमता र पाठयक्रम संरचना निर्धारणको आधारशिलाका रूपमा यस परिच्छेदमा पाठ्यक्रमसम्बद्ध सैद्धान्तिक आधार तथा नीतिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.१ पाठ्यक्रम विकासका सैद्धान्तिक आधारहरू

विद्यालय शिक्षासँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण पक्षहरू एवम् तिनले सिर्जना गरेका मुद्दा र चुनौतीहरू न्यूनीकरण गर्ने उपाय मूल सिद्धान्तहरूसँग सम्बन्धित छ । पाठ्यक्रम विकास, निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्दा यिनै सिद्धान्तहरूलाई मूल आधारका रूपमा अवलम्बन गर्ने गरी प्रारूप संरचित भएकाले तपसिलका सिद्धान्त यस प्रारूपको महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहेका छन् :

३.१.१ सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास

व्यावहारिक तथा सामाजिक जीवनयापनका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति र मूल्यको आर्जन तथा तिनलाई प्रयोग गर्ने सामर्थ्यलाई सक्षमता भनिन्छ । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूमा निश्चित सक्षमताहरूको विकास गर्ने अपेक्षा गरेको हुन्छ । यस्ता सक्षमताहरू विद्यालय शिक्षाका तहगत रूपमा विकसित गर्ने गरिन्छ । सक्षमतामा आधारित सिद्धान्तअनुसार सिकाइ उपलब्धिको निर्धारण, विषयवस्तुको चयन, शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापको निर्धारण तथा मूल्याङ्कन पद्धति र विधि निर्दिष्ट गरिने छ । सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम अनुसार तहगत शिक्षाका प्राप्ति पश्चात् विद्यार्थीले आफ्नो व्यक्तिगत तथा सामाजिक व्यवहारमा सामूहिक जीवनवृत्तिमा एवम् परिवर्तित सन्दर्भसमेतमा आफूलाई समायोजन गर्न सक्ने छन् । सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास कार्य गर्दा विद्यार्थीको उमेर, विकासको स्तर, सिकाइको अवस्था, शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कनसमेतलाई आधार मानी व्यवहारमुखी, ज्ञान तथा सिप विकासलाई ध्यान दिइने छ ।
- विषयवस्तु चयन गर्दा विद्यार्थीको उमेरअनुसार आफ्नो जीवनमा के कस्ता कार्यहरू सम्पन्न गर्न सक्छन् भन्ने पक्षलाई सम्बोधन गरिने छ ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापले विद्यार्थीमा वास्तविक रूपमा निर्दिष्ट सक्षमता विकास र विकसित सक्षमताको व्यावहारिक प्रयोगलाई विशेष ध्यान दिने छ ।
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा लक्षित सक्षमता हासिल गर्न सकेनसकेको यकिन गरी उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- विविध प्रकारका मापनयोग्य साधन प्रयोग गरी स्पष्ट रूपमा यकिन गर्न सकिने सक्षमता तय गरिने छ ।
- निर्दिष्ट सक्षमताको प्राप्ति र तिनको व्यावहारिक उपयोगमा केन्द्रित गरिने छ ।
- कार्यमूलक सिपको प्राप्ति, नतिजामुखी प्रतिफल र व्यवहारउन्मुख ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति विकास गर्ने मूलभूत उद्देश्यका साथ विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम सक्षमतामा आधारित सिद्धान्तअनुरूप विकास गरिने छ ।

३.१.२. सर्वाङ्गीण बालविकासको अवधारणाअनुरूप पाठ्यक्रम विकास

बालमनोविज्ञान तथा बालविकासको अवधारणाअनुरूप पाठ्यक्रम विकास गर्नु पर्दछ । पाठ्यक्रमले बाल बालिकाहरूको शारीरिक, बौद्धिक, आध्यात्मिक, नैतिक, सामाजिक, संम्वेगाल्मक र सांस्कृतिक पक्षको विकास गर्दै उनीहरूलाई जिम्मेवारी बोध गर्ने, अवसर र अनुभवहरू हासिल हुने अवस्था सिर्जना गर्ने छ । पाठ्यक्रमले समसामयिक चुनौतीहरू (जस्तै आधारभूत जीवनोपयोगी सिप, नागरिक चेतना, सामाजिक र बौद्धिक जानकारी, लोकतान्त्रिक मूल्य, लैङ्गिक समानता, मानव अधिकारसमावेशी जस्ता महत्त्वपूर्ण विषय क्षेत्रहरू) मा अनुभव हासिल गर्ने अवसर प्रदान गर्ने छ । विश्वबजारमा प्रतिस्पर्धी, सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको ज्ञान भएका, समूहमा काम गर्न सक्ने, हरेक विविधतामा समान दृष्टिकोण राख्ने र समालोचना तथा सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिको सिप भएका जनशक्ति तयार गर्नेतर्फ पाठ्यक्रम केन्द्रित हुने छ । पाठ्यक्रमका विषयवस्तुले सिकाइका अवधारणा र प्रक्रियाहरू मूल्य र मान्यता जान्नका लागि सिक्ने (Learning to know), गर्नका लागि सिक्ने (Learning to do), बन्नका लागि सिक्ने (Learning to be), मिलेर बस्न सिक्ने (Learning to live together) जस्ता पक्षहरू समेट्ने छ । सर्वाङ्गीण बालविकासको अवधारणाअनुरूप पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- बालविकास तथा बालमनोविज्ञानको अवधारणाअनुसार पाठ्यक्रम तथा पाठ्यवस्तु छनोट गरिने छ ।
- शारीरिक, बौद्धिक संवेगात्मक सामाजिक विकासलाई प्राथमिकता प्रदान गरी पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धि पाठ्यवस्तु व्यवस्थित गरिने छ ।
- आधुनिक समाजले अपेक्षा गरेका नागरिकमा हुनुपर्ने सक्षमताहरूलाई पाठ्यक्रम विकास गर्दा उच्च प्राथमिकता प्रदान गरिने छ ।
- समालोचनात्मक सिप सिर्जनात्मक सिप तथा जीवनोपयोगी सिपहरूको सन्तुलित रूपमा विकास हुने अवसर प्रदान गरिने छ ।
- मानव अधिकार लोकतान्त्रिक आचरण समावेशीता, लैङ्गिक एवम् अपाङ्गता सम्बन्धी विषयवस्तुको समायोजन गरी सामाजिक रूपान्तरणमा सहयोग गर्न आवश्यक दक्षता विकासलाई प्राथमिकता प्रदान गरिने छ ।
- बालकेन्द्रित, बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, समावेशी सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्य वस्तुको विकास गरिने छ ।

३.१.३ बालकेन्द्रित विकासात्मक पद्धतिअनुरूप पाठ्यक्रम विकास

पाठ्यक्रम विकास बालकेन्द्रित विकासात्मक पद्धतिअनुरूप गरिने छ । बाल बालिकाहरूको विकास स्तर र सिकाइ विभिन्न तरिकाबाट सम्भव हुन्छ । जब तिनका सिकाइक्रम र तरिकामा आन्तरिक रूपमा रोकावट आउँछ, सिकाइका बाह्य तत्त्व कक्षाकोठाका सिकाइ प्रविधि, वातावरण, शिक्षणको भाषा, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक पृष्ठभूमि जस्ता कुराहरूले पनि बालबालिकाको उपलब्धिमा असर पार्दछन् । तसर्थ विद्यार्थीको रुचि, चाहना, आवश्यकता विकासको गतिअनुरूप विषयवस्तु तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न पाठ्यक्रमको विकास, विषयवस्तुको चयन, शिक्षण विधि तथा

मूल्याङ्कन प्रविधिको संरचना गर्दा बालकेन्द्रित पद्धति अवलम्बन गरिने छ । साथै विशेष आवश्यकता समूहका बाल बालिकाका लागि वैकल्पिक व्यवस्था गरी पाठ्यक्रमलाई लचिलो बनाइने छ ।

===

३.१.४ एकीकृत सिद्धान्तका आधारमा पाठ्यक्रम विकास

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विशेष गरी प्रारम्भिक कक्षाहरूमा एकीकृत सिद्धान्तका आधारमा विकसित गरिने छ । विषयगत पृथक पहिचानभन्दा पनि समष्टिगत सिकाइ उपलब्धिको व्यवस्थापन गरी एकीकृत रूपमा पाठ्यक्रम विकास कार्यलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ । विविधतायुक्त विषयवस्तुलाई एकीकृत गरेर पाठ्यक्रममा एकीकृत विषयवस्तुको चयन, एकीकृत ढाँचामा पाठ्यक्रमका समष्टिगत सिकाइ उपलब्धिहरू व्यवस्थित गरिने छ । एकीकृत पाठ्यक्रमले ज्ञान र सिपको, ज्ञान र सिकाइ प्रक्रियाको, संज्ञानात्मक (Cognitive) र प्रभावी (Affective) क्षेत्रको, ज्ञान र आचरणको, विद्यालय भित्रको सिकाइ र विद्यार्थीको वास्तविक जीवनको, फरक विषयक्षेत्रहरूको एवम अन्तरसम्बन्धित सिकाइ क्षेत्रहरूको एकीरणमा जोड दिनेछ । सिकाइका प्रमुख क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा ३ सम्म विषयगत पहिचान हुने गरी विविध विषयहरूभन्दा एकीकृत सिद्धान्तका आधारमा एकीकृत पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्री विकास गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गरिने छ ।
- आधारभूत तहमा कमभन्दा कम विषयगत पहिचान हुने गरी एकीकृत पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन गरिने छ ।
- भूमण्डलीय माग, प्रविधिले युक्त समाजका लागि आवश्यक ज्ञान तथा सिप, परिवर्तित समाजअनुसारका ज्ञान तथा सिप, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्टिय परिवेशले सिर्जना गरेका समस्या र तिनको व्यवस्थापन गर्न अत्यावश्यक ज्ञान तथा सिपहरू पहिचान गरी एकीकृत सिद्धान्तमा आधारित भई पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।
- विश्व परिवेशले माग गरेका र आधुनिक जीवनशैलीका लागि अत्यावश्यक विषय क्षेत्रहरू, जीवनोपयोगी व्यावहारिक सिप, सामाजिक रूपान्तरणका लागि अत्यावश्यक ज्ञान तथा सिप, समावेशी एवम् समतामूलक समाज निर्माणका लागि अत्यावश्यक ज्ञान तथा सिपलाई पाठ्यक्रमका मिल्दा विषय क्षेत्रहरूमा एकीकृत गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।

३.१.५ समावेशी सिद्धान्तका आधारमा पाठ्यक्रम विकास

पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन गर्दा समावेशी सिद्धान्तलाई पूणरूपमा अङ्गिकार गरिने छ । यसका लागि सबै तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यवस्तु निर्धारण गर्दा यो सिद्धान्त अत्यावश्यक मानिने छ । समावेशी शिक्षाले सबैखाले बालबालिकाहरूको (अपाङ्गता भएका, दलित तथा विपन्न, आर्थिक रूपमा कमजोर, महिला, आदीवासी, गरिबीको रेखामुनी रहेका आदि) विविध सिकाइ चाहनाको सम्बोधन गर्ने छ । समावेशी सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- सबै बालबालिकाको अनुभव, चाहना र मूल्यमान्यतालाई पाठ्यक्रम विकास गर्दा समावेश गरिने छ ।
- विशेषतः महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, मधेशीलगायत उत्पीडित वर्ग तथा गरिबीको रेखामुनि परेका, भौगोलिक र भाषिक रूपमा पिछडिएका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शैक्षिक आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यवस्तु विकास गरिने छ ।
- विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाहरूलाई विशेष ध्यान दिने, विद्यालय पात्रोलाई लचकता प्रदान गर्ने, विद्यार्थीको चाहनाअनुरूप शिक्षण गर्ने, पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण गर्ने, आवश्यकतामुखी पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तहरूलाई क्रमशः कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

३.१.६ स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास

मुलुकको संघीय संरचना अनुकुल शासकीय स्वरूप र विविधतालाई सम्बोधन गर्ने गरी स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ । विद्यालय पाठ्यक्रममा स्थानीय ज्ञान, सिप, प्राकृतिक स्रोत साधन तथा ऐतिहासिक र सांस्कृतिक पक्षलाई समायोजन (अनुकूलन) गर्दा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित अध्ययनलाई पठनपाठनको एक क्षेत्रका रूपमा विकसित गरिने छ । स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने सिद्धान्तका आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- स्थानीय आवश्यकताको पहिचान गरी स्थानीय तहमानै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास गरिने छ ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको ढाँचाका आधारमा पाठ्यक्रमको स्थानीय तहमा अनुकुलन गरी स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास गरिने छ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रममा विषयवस्तुहरू परिमार्जन गर्ने, निर्देशनहरू सुधार गर्ने र सिकाइउपलब्धिको मापन गर्ने कार्य स्थानीय तहबाट गरिने छ ।
- स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्दा बालकेन्द्रित, स्थानीय आवश्यकतामुखी हुने गरी लचकता प्रदान गरिने छ ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको संरचनाभित्र रही स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय रूपमा स्थानीय तहलाई सक्षम र जिम्मेवार बनाइने छ ।

- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, विद्यालयको वार्षिक कार्यक्रम, कक्षाकोठाको व्यवस्थापन तथा शैक्षणिक विधिका सम्बन्धमा विद्यालयले निर्णय लिने छ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रमको स्वीकृति प्रदेश वा स्थानीय तहमा रहने पाठ्यक्रम सम्बद्ध संरचनाबाट हुने छ ।

३.१.७ सूचना, सञ्चार तथा आधुनिक प्रविधिको उपयोगमा आधारित पाठ्यक्रम विकास

सूचना, सञ्चार तथा आधुनिक प्रविधिलाई विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रममा विशिष्ट स्थान दिनुपर्दछ । पाठ्यक्रममा सूचना, सञ्चार तथा आधुनिक प्रविधियुक्त शिक्षालाई समायोजन गर्नु विद्यमान भूमण्डलीकरणको समयमा अत्यावश्यक हुन आएको छ । आधुनिक युगमा शिक्षाको भूमण्डलीकरण, प्रविधीकरण र सिमाविहिनकरण हुँदै गएको परिप्रेक्ष्यमा सूचना सञ्चार तथा आधुनिक प्रविधिको उपयोगले ज्ञान तथा सिप आर्जनमा आउन सक्ने चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न सक्नेदेखिन्छ । दिनानुदिन बढ्दै गएको सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग गर्न सक्ने ज्ञान, सिप तथा दक्षता विकास गरी प्रविधियुक्त श्रमबजारमा सहज रूपमा खपत हुन सक्ने जनशक्ति विकास गर्न विद्यालय तहदेखि नै सूचना सञ्चार तथा प्रविधिमा आधारित पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकासलाई जोड दिइने छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षामा समायोजन गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई विद्यालय शिक्षामा शैक्षिक रूपान्तरणका लागि विषय, विषयवस्तुर माध्यम दुवै रूपमा प्रयोग गर्ने गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई सुनिश्चित गर्न विद्यालय शिक्षाका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास तथा तिनको विद्युतीय रूपमा उपलब्ध हुने पक्षलाई जोड दिइने छ ।
- डिजिटल साक्षरता, प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइका लागि अन्तर्क्रियात्मक विद्युतीय सामग्री विकास गरिने छ ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रविधिमा आधारित बनाउन अत्यावश्यक सिकाइ वातावरण विकासलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

३.१.८ जीवनोपयोगी तथा कार्यप्रति अभिमुख पाठ्यक्रम विकास

पाठ्यक्रममा जीवनोपयोगी सिपको स्थान सुनिश्चित गर्नविद्यालयका बालबालिकाहरूले वैयक्तिक र व्यावहारिक परिवर्तन ल्याउन सक्ने क्षमता विकास गर्ने अवसर प्रदान गरिने छ । विद्यालयपाठ्यक्रममा प्रभावकारी सञ्चार तथा अन्तरवैयक्तिकसम्बन्ध, निर्णय तथा समालोचनात्मक सोचाइ र आत्म व्यवस्थापन जस्ता आधार सिपहरू (Soft skills) लाई स्थान दिइने छ । जीवनोपयोगी तथा कार्यप्रति अभिमुख पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- तल्ला कक्षाहरूबाट नै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीमा जीवनोपयोगी साधारण सिपको समायोजन गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गरिने छ ।

- आधार सिप र श्रम तथा रोजगारीका लागि अत्यावश्यक सिप वर्गीकरण गरी आधार सिप साधारण धार तर्फ र श्रम तथा रोजगारीका लागि अत्यावश्यक सिप प्राविधिक धारको पाठ्यक्रममा समायोजन गरी पाठ्यक्रमलाई व्यवस्थित गरिने छ ।
- आधार सिप तथा श्रम तथा रोजगारीका लागि आवश्यक सिपमा आधारित सिकाइ तथा पठन सामग्री विकास गरिने छ ।
- कार्यप्रति अभिमुख पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा रोजगारी र स्वरोजगारीलाई जोड दिइने छ ।
- कामप्रति सम्मान बढाउन, आत्मनिर्भर गराउन, सहयोगी बनाउन, संरक्षित बनाउन, सहिष्णु बनाउन पाठ्यक्रमले जोड दिनेछ ।
- परियोजना कार्य, कार्य क्षेत्रमा अवलोकन र काम गरेर सिक्ने, सामुदायिक कार्य जस्ता गतिविधिमा संलग्न गराई व्यावसायिक सिप विकासमा जोड दिइने छ ।
- सामान्य व्यावसायिक सिप (TEVT Soft Skills) र व्यावसायिक सिप (Hard Skills) को कार्यान्वयन गर्दा निजी क्षेत्र, श्रमबजारलगायतका निकायहरूसँग साझेदारी कायम गरी आर्थिक, प्राविधिक तथा शैक्षिक प्रबन्ध गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिइने छ ।
- साधारण विद्यालयहरूमा पनि निश्चित किसिमका प्राविधिक तथा ब्यवसायिक विषयहरूको समावेश गर्न सक्ने गरी पाठ्यक्रम संरचना तयार गरिएको छ जसबाट चाहना अनुसार र विद्यालयको क्षमता र स्थानिय आवश्यकता अनुसार प्राविधिक तथा ब्यवसायिक विषयहरू अध्यापन गर्ने अवसर मिल्नेछ ।

३.१.९ सहभागितामूलक पाठ्यक्रम विकास

पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाइनु पर्दछ । पाठ्यक्रम विकासको प्रक्रियामा अभिभावक, शिक्षक, लैङ्गिक विशेषज्ञ, बालकेन्द्रित शिक्षण, विशेषज्ञ तथा सामुदायिक रूपमा पिछडिएका जनजाति, अपाङ्गता भएका, अल्पसङ्ख्यक जातजाति, दलित आदिको उच्च सहभागितालाई ध्यान दिइने छ । पाठ्यपुस्तक र अरू शिक्षणसामग्री निर्माण प्रक्रिया पनि यही सहभागितात्मक विधिबाट गरिने छ ।

सहभागितामूलक पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- पाठ्यक्रमको प्रारूप तयार गर्ने, लेख्ने तथा पुनरवलोकन गर्ने कार्य साझेदारहरूको सहभागिताबाट गरिने छ ।
- पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियाहरूमा समाज, समुदाय, क्षेत्र, जिल्ला, स्थानीय तह र समग्र राष्ट्रका सम्बद्ध साझेदारहरूका साथै विद्यार्थी, अभिभावक र शिक्षकहरूलाई अनिवार्य र पर्याप्त मात्रामा सहभागी गराइने छ ।
- विद्यालय तहमा योग्य शिक्षक तथा अन्य विज्ञहरूको रोष्टर विकास गरी पाठ्यसामग्री विकास गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- सङ्घीय तहबाट प्राप्त पाठ्यक्रम प्रारूप, देशको शिक्षाको दुरदृष्टि र ध्येधको परिसीमा भित्र रही स्थानीय तहबाट पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

३.१.१० लचिलोपना र विविधतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम सबैको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने खालको हुनुपर्दछ । पाठयक्रम कठोर नभै सिकारुको विविध आवश्यकता पूरा गर्ने खालको भएमा मात्र विद्यमान शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्दा पाठ्यवस्तु, सिकाइ विधि एवम प्रक्रिया र समय सबैमा लचिलोपना हुनु जरूरी छ । साथै पाठ्यक्रमले सिकारूका विविधतालाई सम्बोधन गर्न सक्नु पर्दछ । फरक फरक भाषिक, सामाजिक-सांस्कृतिक, भौगोलिक, लैङ्गिक परिवेशबाट कक्षाकोठामा आउने विद्यार्थीहरूका सिकाइ क्षमता, आवश्यकता, रूचि, उत्प्रेरणाको तह, उमेरलगायतका पक्षहरू पनि विविध हुन्छन । पाठ्यक्रम विकास गर्दा लचिलोपना र विविधतालाई निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- विद्यमान औपचारिक पद्धतिका साथै अनौपचारिक, खुला तथा दुर र अरितिक शिक्षा पद्धतिलाई शिक्षण सिकाइमा आवद्व गरिने छ ।
- सिकारूको व्यक्तिगत रूचि, आवश्यकता र क्षमतालाई सम्बोधन गर्ने गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।
- पाठ्यक्रम विकास गर्दा सिकारूको भाषिक, सामाजिक-सांस्कृतिक, भौगोलिक, लैङ्गिक, सिकाइ क्षमतागत विविधता; वैयक्तिक स्वतन्त्रता एवम सामूहिक जीवन पद्धतिलाई ख्याल गरिने छ ।
- पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्री विकास गर्दा सबै प्रकारका बालबालिकाहरूको सिकाइ चाहना, आवश्यकता, सिकाइको गति समेत दृष्टिगत गरी पाठ्यक्रममा लचिलोपना र विविधता कायम गरिने छ ।

३.१.११ नेपाली मूल्य र मान्यता तथा पूर्वीय ज्ञानमा आधारित पाठ्यक्रम विकास

पाठ्यक्रम विकास गर्दा नेपाली मूल्य र मान्यतामा आधारित हुनुपर्दछ । हाम्रो विद्यालय पाठ्यक्रममा पूर्वीय वाङ्मयका असल पक्षलाई समावेश गरेर व्यावहारिक रूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा उपयोग गरिने छ । हाम्रा आफ्नै किसिमका विशिष्ट धर्म, संस्कृति, मूल्य र मान्यता, परम्परा, कला, सौन्दर्य, आदर्श जस्ता वैशिष्ट्यहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गरिने छ । अनुशासन, शिष्टाचार, सदाचार, शान्ति, अहिंसा जस्ता सार्वभौम मानवोचित सद्‌गुणहरूलाई बढाउन मदत गर्न पाठ्यक्रमलाई केन्द्रित गरिने छ । नेपाली मूल्य र मान्यतामा आधारित पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- नेपाली मूल्यमान्यता, आदर्श, वैशिष्ट्य, कला, संस्कृति, धर्म आदिको विकास तथा संरक्षणलाई उच्च प्राथमिकता दिइने छ ।
- नेपाललाई माया गर्न, नेपाली गौरवप्रति सम्मान गर्न, राष्ट्रियता तथा राष्ट्रिय एकतालाई सम्बर्धन गर्न आवश्यक ज्ञान सिप विकासलाई पाठ्यक्रम विकास गर्दा प्राथमिकता दिइने छ ।
- मानवीय मूल्य, सामाजिक सहिष्णुता, सामाजिक सहसम्बन्ध, भाइचारा, नैतिक आदर्श, विश्ववन्धुत्व जस्ता मूल्यहरूको प्रवर्धनमा जोड दिइने छ ।
- शान्ति, सहनशीलता, परोपकार, क्षमा, सदाचार, अहिसा जस्ता नेपाली मूल्यमान्यतालाई पुस्तान्तरण गर्न आवश्यक ज्ञान, सिप र आचरण विकासमा जोड दिइने छ ।
- राष्ट्रिय चिन्तनमुखी जनशक्ति उत्पादन गर्नेतर्फ विशेष प्राथमिकता दिइने छ ।

- देशको भूगोल, इतिहास, कलाकौशल तथा विशिष्टताको संरक्षण र संवर्धन गरिने छ ।
- नेपाली विशिष्ट प्रकृतिका मूल्य र मान्यतालाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक ज्ञान तथा सिप विकास गरिने छ ।
- संस्कृत भाषा साहित्यलगायत पूर्वीय दर्शनमा आवद्ध बहुपक्षीय जीवनोपयोगी चिन्तनलाई विद्यालय शिक्षाका सबै धारमा समावेश गरिने छ ।
- स्थानीय ज्ञान, विवेक तथा बुद्धि, प्रविधि आदिको विकास तथा स्तरोन्नति गर्नेतर्फ विशेष जोड दिइने छ ।

३.१.१२ सिकाइका प्रमुख क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन

पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा सिकाइका प्रमुख क्षेत्रलाई व्यवस्थापन गर्न जरुरी रहेको हुन्छ । विद्यार्थीहरूका लागि केके विषयवस्तु सिकाइको क्षेत्रका रूपमा राखिनुपर्दछ भन्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अभ्यासलाई हेर्दा भाषा (स्थानीय/मातृभाषा, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय), गणित, सामाजिक अध्ययन, इतिहास, भूगोल, साहित्य, मूल्यमा आधारित शिक्षा, सिर्जनात्मक कला, विज्ञान तथा प्रविधि, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा, जनसङ्ख्या तथा वातावरण शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित अध्ययन, पेसा र व्यवसाय जस्ता सिकाइका क्षेत्रहरू प्रमुख मानिन्छन् । जीवनोपयोगी तथा एक्काइसौ शताब्दीका लागि आवश्यक पर्ने सिपहरू (जस्तैः सञ्चार सिप, समस्या समाधान गर्ने सिप, सहकार्य सिप, सिर्जनात्मक सोचाइ सिप, सामाजिक तथा अन्तरवैयक्तिक सिप, विश्व नागरिक सिप, प्राविधिक साक्षरता सिप, स्वव्यवस्थापनको सिप आदि) विद्यालय तहका बालबालिकाहरूमा विकास गराउन अति आवश्यक हुन्छ । सिकाइका प्रमुख क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- विषयगत पहिचानभन्दा पनि आधुनिक ज्ञानमा आधारित समाजको मागअनुसार सिकाइका क्षेत्रहरू पहिचान गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।
- स्थानीय ज्ञान, सिप तथा प्रविधि, आधुनिक ज्ञान तथा प्रविधि, बढ्दो विज्ञान तथा प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्न अत्यावश्यक सिप तथा दक्षता हासिल हुने गरी सिकाइका क्षेत्रहरू पहिचान गरी पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन गरिने छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा देशले गरेका प्रतिवद्धताहरू, भूमण्डलीय रूपमा शिक्षा क्षेत्रहरूमा अवलम्बन गरिएका सिकाइका क्षेत्र वा पक्षहरू तथा ज्ञानमा आधारित समाज तथा प्रविधिले युक्त श्रमबजारसमेतका आधारमा सिकाइका क्षेत्रहरू व्यवस्थापन गरिने छ ।
- पूर्वीय ज्ञान तथा आदर्श, नेपालको गौरव तथा वैशिष्ट्यलाई समेत सिकाइका क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्दा आधारका रूपमा लिइने छ ।
- सूचना, सञ्चार र प्रविधिको अधिकतम उपयोग गर्न अत्यावश्यक सिप विकासलाई प्राथमिकतामा दिई सिकाइका क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गरिने छ ।
- वातावरणीय सन्तुलन र दिगो विकासका अवधारणाअनुसार सिकाइका क्षेत्रहरू व्यवस्थापन गरिने छ ।

३.१.१३ शैक्षिक गुणस्तर मानकको सुनिश्चिततामा आधारित पाठ्यक्रम विकास

विद्यालय शिक्षामा शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव तथा अभ्याससमेतका आधारमा विद्यालय शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय गुणस्तर मानक तथा मापदण्ड तयार गर्नु पर्दछ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम खाकाबमोजिम पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीसम्बन्धी मापदण्ड, शिक्षण सिकाइसम्बन्धी मापदण्ड, शिक्षकको योग्यता तथा सक्षमता सम्बन्धी मापदण्ड, कक्षाकोठा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड र मूल्याङ्कनसम्बन्धी मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ । शैक्षिक गुणस्तर मानकको सुनिश्चिततामा आधारित पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री तयार गर्दा गुणस्तर मापदण्डलाई आधार मानिने छ ।
- राष्ट्रिय गुणस्तर मानक तथा मापदण्डका आधारमा प्रदेश तथा स्थानीय तहले समेत मानक तथा मापदण्ड तयार गरी पाठ्यक्रम सम्बद्ध गतिविधि सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।
- मागको सिर्जना गर्ने, आवश्यकता पहिचान गर्ने, योजना बनाउने, कार्यान्वयन गर्ने तथा गुणस्तर मापदण्ड सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको हुने छ ।
- गुणस्तरको सुनिश्चितताका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी निकायसँग सहयोग र साझेदारीको विकास गरिने छ ।
- विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ विधिमा जोड दिँदै विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउन न्यूनतम शैक्षिक वातावरणका मापदण्डहरू कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

३.१.१४ खोज तथा अनुसन्धानमा आधारित पाठ्यक्रम विकास

खोज तथा अनुसन्धानलाई पाठ्यक्रम विकास एवम् सुधारका अभिन्न अङ्गका रूपमा विकसित गर्नु पर्दछ । परिवर्तित समय, विकसित नवीनतम ज्ञान तथा सिप, प्रविधि, सूचना र सञ्चार तथा भूमण्डलीकरणको प्रभावलाई यथोचित मात्रामा सम्बोधन गरिने छ । निरन्तर रूपमा नयाँनयाँ अनुसन्धान गरी परिवर्तन, परिमार्जन एवम् स्तरीयता प्रदान गरिने छ । खोज तथा अनुसन्धानमा आधारित पाठ्यक्रम विकास गर्ने सिद्धान्तको आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा निम्नानुसार सम्बोधन गरिने छ :

- विद्यार्थीका समस्या पहिचान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका समस्या पहिचान, विद्यार्थीको आवश्यकता, रुचि आदिको खोजी गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सञ्चालन गर्ने गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गरिने छ ।
- खोज तथा अनुसन्धान, कार्यमूलक अनुसन्धान जस्ता क्रियाकलापलाई शैक्षणिक क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकसित गरिने छ ।
- उपचारात्मक, प्रवर्धनात्मक, सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवसर प्रदान गरिने छ ।

- पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्यक्रमसम्बद्ध सामग्री निर्माण र तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा खोज तथा अनुसन्धान कार्यलाई अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गरिने छ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप पाठ्यक्रम सम्बद्ध गतिविधिको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हुने छ
- शिक्षण क्रियाकलापलाई अनुसन्धानमुखी कार्यमूलक तथा अनुसन्धानमा आधारित बनाउन शिक्षकलाई उक्त कार्यका लागि उत्प्रेरित गरिने छ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई, खोजमुखी, अन्तरक्रियात्मक, प्रवर्धनात्मक हुने गरी सञ्चालन गर्नमा जोड दिइने छ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई, खोजमुखी, अन्तरक्रियात्मक, प्रवर्धनात्मक हुने गरी सञ्चालन गर्नमा जोड दिइने छ।

३.२ विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमसम्वन्धी नीति

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले आधारभूत र माध्यमिक तहको समग्र पक्षलाई समेटने छ। नेपालको संवैधानिक व्यवस्था, अन्तराष्ट्रिय अभ्यास, राष्ट्रिय आवश्यकता, आर्थिक सामाजिक स्वरुप लगायत आवधिक विकास योजना साथै शिक्षा सम्बन्धी विकास योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई दृष्टिगत गर्दा विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमसम्बद्ध नीति देहायबमोजिम हुने छन् :

३.२.१ पाठ्यक्रम संरचना

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप र प्रस्तावित राष्ट्रिय योग्यता प्रारूप बिच सामञ्जस्यता कायम गरिने छ।
- आधारभुत तहको कक्षा ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रम ढाँचा अबलम्वन गर्ने नीति लिइने छ।
- माध्यमिक तहको कक्षा ९ देखि १२ सम्म एकल पथीय पाठ्यक्रम विकास गर्ने नीति अवलम्बन गरिने छ।
- अन्तराष्ट्रिय अभ्यास र कक्षा ८ देखि ११ सम्मको राष्ट्रिय अनुभवसमेतको आधारमा एकल विषयमा आधारित अक्षराङ्कन पद्वतिअनुरुप प्रमाणीकरण गर्दा ग्रेडसिटमा पाठ्यघण्टा (Credit hour) समेटिसकिएको सन्दर्भमा प्राप्त असल अभ्यासको रुपमा पाठ्यघण्टालाई पाठ्यक्रम संरचनामा नै समेटन आवश्यक हुन आएको छ। तसर्थ, विद्यालय शिक्षाको सबै तह र कक्षाको पाठ्यक्रम संरचना पाठ्यघण्टामा आधारित हुने छ र सोहीबमोजिम पठनपाठनको व्यवस्था मिलाइने छ। एक पाठ्यघण्टा बराबर ३२ कार्यघण्टा (Working hour) हुने छ। कक्षा एकदेखि तिनसम्मका प्रत्येक कक्षाका लागि वार्षिक २६ पाठ्यघण्टा र कक्षा ४देखि १२ सम्मका लागि प्रत्येक कक्षाका लागि वार्षिक ३२ पाठ्यघण्टा हुने छ।
- यस प्रारुपमा निर्दिष्ट पाठ्यक्रममा संरचना बमोजिम तयार गरिएको विषयगत सक्षमतालाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदबाट स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ।
- माध्यमिक तहको कक्षा ९ र १० मा तिन ऐच्छिक विषयहरूमध्ये चार पाठ्यघण्टाको एउटा प्रादेशिक/स्थानीय विषय हुन सक्ने छ।

- माध्यमिक तहको कक्षा ११ र १२ को पाठ्यक्रम संरचनामा मुख्य अनिवार्य र छनोटमा आधारित इच्छाधिन विषयहरू हुने छन् । छनोटमा आधारित विषयहरूलाई उपल्लो तहको अध्ययन तथा रोजगारीको क्षेत्रमा दक्षता प्रदान गर्ने गरी समूहकृत गरिने छ ।

३.२.२ संघीय संरचनामा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको पाठ्यक्रम सम्बद्ध अधिकार क्षेत्रको बाँडफाँड

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप विकास, विषयगत पाठ्यक्रमको मापदण्ड विकास र मूल विषयका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकाससम्बन्धी अधिकार संघीय सरकारमा निहित हुने छ ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको मार्गदर्शन र विषयगत मापदण्ड बमोजिम मूल विषयबाहेक प्रदेशले आफ्नो आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गर्न सक्नेछ ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको मार्गदर्शनबमोजिम स्थानीय सरकारले स्थानीय आवश्यकताको आधारमा आधारभूत तहमा संरचनामा तोके बमोजिम र माध्यमिक तहमा एक इच्छाधिन विषयको स्थानीय प्राविधिक तथा व्यवसायिक प्रकृतिको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गर्न सक्ने छ र स्थानीय सरकारले विद्यालयमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्ने छ ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको मार्गदर्शनबमोजिम प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रादेशिक र स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारूप तर्जुमा गरी कार्यान्वन्वयन नगरेसम्मका लागि संघीय सरकारमा निर्धारित पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको रूचि र आवश्यकताको आधारमा सम्बन्धित विद्यालयले छनोट गर्ने छ ।
- आधारभुत तहको कक्षा ८ सम्मको पाठ्यक्रम संरचनामा समेटिएको मातृभाषा/स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक एवम पाठ्यसामग्री विकास सम्बन्धित स्थानीय सरकारले गर्ने छ ।
- माध्यमिक तहको कक्षा ९ र १० मा तिन ऐच्छिक विषयहरूमध्ये चार पाठ्यघण्टाको रोजगार र स्वरोजगार उन्मुख एउटा सीपमुलक स्थानीय विषय हुने छ । सो का लागि आवश्यक पर्ने पाठयक्रम, पाठ्यसामग्री, व्यवहारिक अभ्यास लगायतको पठनपाठनको व्यवस्थापन सम्बन्धित स्थानीय सरकारले गर्ने छ ।
- माध्यमिक तहको कक्षा ११ र १२ मा समेत विज्ञान तथा प्रविधि एवम् प्राविधिक तथा व्यवसायिक समूहको विषय बाहेक अन्य विषय समूहका ऐच्छिक विषयहरूमध्ये चार पाठ्यघण्टाको रोजगार र स्वरोजगार उन्मुख एउटा सीपमुलक विषयको रुपमा एउटा स्थानीय विषय हुने छ । सो का लागि आवश्यक पर्ने पाठयक्रम, पाठ्यसामग्री, व्यवहारिक अभ्यास लगायतको पठनपाठनको व्यवस्थापन सम्बन्धित स्थानीय सरकारले गर्ने छ ।

३.२.३ विद्यालय तहको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको भाषा

- विद्यालय शिक्षाको शिक्षण सिकाइमा विषय र माध्यम दुवैका लागि त्रैभाषिक (मातृभाषा, नेपाली, अङ्ग्रेजी) नीति अवलम्वन गरिने छ । भाषा विषय र पठनपाठनको माध्यम भाषाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय भाषा आयोगको सिफारिसलाई आधार मानी क्रमश : व्यवस्थापन गर्दै लगिने छ ।

- मातृभाषामा सिक्न पाउने बाल अधिकार सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा १२ सम्म नै मातृभाषालाई विषय र सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।
- विद्यालय तहमा भाषा विषयको पाठ्यसामग्री र पठनपाठन सम्बन्धित भाषामा नै हुने छ ।
- सामाजिक अध्ययन, आचरण/चारित्रिक शिक्षा र नेपाल अध्ययन जस्ता विषयमा रहने नेपाली कला, संस्कृति र मौलिक पहिचानमूलक विषयवस्तुहरूको पठनपाठनका लागि पाठ्यसामग्री र माध्यम नेपाली भाषामा मात्र हुने छ । उक्त विषयवस्तुहरूको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको माध्यम समेत सबै राष्ट्र भाषामा आवश्यकता अनुसार विकास गर्दै लगिने छ ।
- संस्कृत तथा परम्परागत धारतर्फका शास्त्रीय विषयहरूको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको माध्यम सम्बन्धित भाषा हुने छ । धार्मिक प्रकृतिका विषयहरूको पठनपाठन सम्बन्धित धार्मिक ग्रन्थ लेखिएको भाषामा नै गर्न सकिने छ ।
- अन्य विषयको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको माध्यम नेपाली वा अङ्ग्रेजी वा दुवै भाषा हुनसक्ने छ ।
- गैरनेपाली नागरिकको हकमा नेपाली विषयको सट्टा अन्य कुनै भाषाको विषय अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गरिने छ ।
- विदेशमा बसोवास गर्ने नेपाली मातृभाषी बालबालबालिकाहरूका लागि उपयोग हुने नेपाली भाषाका सिकाइ सामग्री विकास गर्दै लगिने छ ।
- मातृभाषामा शिक्षा पाउने अवस्थाको सुनिश्चितताका लागि सम्बन्धित बालबालिकाको अभिभावक र विद्यालयको परामर्शमा स्थानीय सरकारले मातृभाषाको निर्धारण गर्ने छ ।

३.२.४ विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर र मानक निर्धारण

- राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अनुभव तथा अभ्याससमेतका आधारमा विद्यालय शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय गुणस्तर मानक तथा मापदण्ड निर्धारण गरिने छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम खाका बमोजिम पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीसम्बन्धी मापदण्ड, शिक्षण सिकाइसम्बन्धी मापदण्ड, शिक्षकको योग्यता तथा सक्षमता सम्बन्धी मापदण्ड, कक्षाकोठा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड र मूल्याङ्कनसम्बन्धी मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर कायम गरी स्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्न विद्यायालय शिक्षाको राष्ट्रिय गुणस्तर मानक (Quality standard) तयार गरिने छ । संघीय सरकार मातहतका निकायद्धारा निर्मित विद्यालय परीक्षणका साधनलाई उपयोगमा ल्याइने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरको लेखाजोखा गर्न कक्षा ८ , १० र १२ मा क्रमशः स्थानीय तह, प्रदेशस्तरीय र राष्ट्रियस्तरमा सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गरी सोको नतिजाको आधारमा शिक्षक र विद्यालयलाई पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिने छ ।
- राष्ट्रिय गुणस्तर मानकका आधारमा प्रदेश, स्थानीय तह तथा विद्यालयले आआफ्नो शैक्षिक गुणस्तर मानक (Quality benchmark) तय गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध गतिविधिहरू स्वतन्त्ररूपमा सञ्चालन गर्न सक्ने छन् ।

- गुणस्तर मानकका आधारमा विद्यालयलाई थप सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । साथै विद्यालय स्वयम्लाई पनि यसका लागि बढी जिम्मेवार बनाइने छ ।
- विकसित मापदण्डका आधारमा पाठ्यक्रम विकास, कार्यान्वयन प्रक्रिया र प्रतिफलसमेतको लेखाजोखाका लागि संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका शिक्षा सम्बद्ध निकायहरू जिम्मेवार हुने छन् ।
- पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्रीको गुणस्तर मापदण्ड तयार गरी सोहीअनुसार विकास गरिने छ ।
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारी लेखाजोखा गर्न, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको व्यावहारिक पक्षको यकिन गर्न कक्षाकोठामा प्रत्यक्ष सहभागी भई पृष्ठपोषण प्राप्त गरिने छ ।

३.२.५ पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री विकास, उत्पादन तथा वितरण

- विद्यालय शिक्षालाई व्यवस्थित गर्न पाठ्यपुस्तकको गुणस्तर सुधार गर्दै बहुरङ्गी पाठ्यपुस्तकको उत्पादनमा विस्तार गरी विद्यार्थीमैत्री पाठ्यपुस्तक विकासमा जोड दिइने छ ।
- विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, सिकाइको गति, पाठ्यपुस्तकको सर्वसुलभतालाई समेत ध्यान दिई राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको खाकाभित्र रही बहु पाठ्यपुस्तक विकास एवम् प्रयोग गर्ने नीति अपनाइने छ ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपअनुसार राष्ट्रिय स्वरूपको नमुना पाठ्यपुस्तकको मुद्रणीय प्रति (Print Ready Copy -PRC) तयार पार्ने छ ।
- विद्यालयशिक्षाका पाठ्यपुस्तकहरूको छपाइ तथा वितरण कार्यलाई व्यवस्थित बनाउन जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेडको कार्य प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरिने छ ।
- विद्यालयशिक्षाका पाठ्यपुस्तकहरूको विकास, उत्पादन तथा वितरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन खुला प्रतिस्पर्धाका आधारमा निजी क्षेत्रको सहभागिता गराउने तथा नियमन गर्ने नीति अवलम्वन गरिने छ ।
- बहुपाठ्यपुस्तकहरूको स्तरीयता, गुणस्तर एवम् सान्दर्भिकता पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले परीक्षण गरी प्रयोगमा ल्याउन आवश्यक संरचनाको व्यवस्था मिलाउने छ ।
- पाठ्यपुस्तकको गुणस्तर र स्तरीयताको परीक्षण बाह्य संस्थाबाट गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- स्थानीय निकायको परामर्श र प्राविधिक र आर्थिक सहयोगमा विद्यालय स्वयम्ले मातृभाषा र स्थानीय विषयका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने छ ।
- पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी स्पष्ट नीतिगत व्यवस्थाका लागि राष्ट्रिय पुस्तक नीति तर्जुमा गरी कायान्वयनमा ल्याइने छ ।
- संघीय सरकारका तर्फबाट नमुना स्वरूपका पाठ्यपुस्तक विकास गरिने छ ।
- तल्ला कक्षामा पाठ्यपुस्तक साथै कार्य पुस्तक (Work book) मा जोड दिइने छ ।
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री विकास, छपाइ तथा वितरण सम्बन्धी निर्देशिकाहरूमा समसामयीक परिवर्तन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

३.२.६ शिक्षक व्यवस्थापन

- विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर प्रवर्धनका लागि शिक्षकलाई अध्यापन अनुमति पत्र र तालिम अनिवार्य हुने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि विषयगत अध्यापन अनुमतिपत्र सहितको व्यवस्था गरी विद्यमान अध्यापन अनुमति पत्रको व्यवस्थालाई थप सुदृढ गरी कार्यान्वयन गर्दै लगिने छ । गुणस्तरीय शिक्षक तयारी तथा वितरणलाई व्यवस्थित गरिने छ ।
- शिक्षकको पेसागत विकासलाई स्तरीय, प्रयोगमुखी, मूल्यमा आधारित, गुणमा आधारित, अन्तर विषय सम्बन्ध (Inter-subject relation) स्थापित हुने गरी एवम् मागमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गरिने छ ।
- विशिष्ट योग्यता प्राप्त गर्ने दक्ष जनशक्तिलाई शिक्षण पेसामा आकर्षण गर्न विशेष व्यवस्था गरिने छ ।
- विद्यालयमा अध्यापन गर्ने सबै तह र कक्षाका शिक्षकहरूमा निम्नानुसारको सक्षमता सुनिश्चित गरिने छ :
  - विषय वस्तुको ज्ञान (Content Knowledge)
  - शिक्षण सिकाइका तौर तरिका सम्बन्धी ज्ञान (Pedagogical Knowledge)
  - बाल बालिका / सिकारु सम्बन्धी ज्ञान (Knowledge about children/ Learners)
  - सिकाइ वातावरण तथा कक्षा व्यवस्थापन (Learning Environment and Classroom Management)
  - सञ्चार तथा सहकार्य (Communication and Collaboration)
  - निरन्तर सिकाइ र पेसागत विकास (Continuous Learning and Professional Development)
  - कानुनी आधार तथा पेसागत आचार संहिता (Legal Bases and Professional Conduct)
  - सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (Information and Communication Technology)

३.२.७ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र सामग्री

- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीकेन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधिको प्रयोगलाई जोड दिइने छ ।
- विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, आविष्कारमुखी अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षणपद्धतिलाई शिक्षण सिकाइका विधिका रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
- सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाइने छ ।
- खोजमुखी, अन्तरक्रियात्मक तथा प्रवर्तनात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा जोड दिइने छ ।
- स्थानीय वातावरण (सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक) मा परियोजनामुखी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- प्रयोगात्मक कार्य सञ्चालन (Practical work) लाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित गरिने छ ।
- सामुदायिक कार्य, घटना अध्ययन, अवलोकन आदिका माध्यमबाट समस्या समाधान गर्ने खालका शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने छ ।

- प्रत्येक विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सिकाइलाई व्यवसायमूलक तथा रोजगारमूलक ज्ञान, सिप एवम् दक्षतासँग परिचित गराउने गतिविधि समावेश गरी श्रमप्रति सकारात्मक भावनाको विकास गर्ने क्रियाकलापसमेत सञ्चालनतर्फ प्राथमिकता दिइने छ ।
- शैक्षिक सामग्रीको निर्माण र वितरण कार्यलाई व्यवस्थित गरिने छ ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, शैक्षिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोगमा समावेशी नीतिको अवलम्बन गरिने छ ।
- व्यावसायिक प्रकृतिका विषयहरूको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा स्थानीय समुदायमा सञ्चालित विभिन्न प्रकारका पेसा, व्यवसाय र प्रविधिसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी व्यावहारिक एवम् अर्थपूर्ण बनाइने छ ।
- अतिरिक्त/सह क्रियाकलापलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँग आबद्ध गरी विद्यार्थीको चौतर्फी विकासमा विशिष्ट ध्यान दिइने छ ।
- विशेष आवश्यकता भएका विद्यायार्थीहरूलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा भएको कठिनाइ कम गरी पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको सिकाइउपलब्धि हासिल गराउन आवश्यकतानुसार थप सहयोग प्रदान गरिने छ ।
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वार्षिक कार्य दिन/कार्य घण्टा नेपालको भौगोलिक अवस्थिति एवम् अन्य देशको अभ्याससमेतका आधारमा व्यवस्थित गरिने छ ।
- विद्यालयमा विद्यार्थी सेवा तथा सरसल्लाह पद्धतिको विकास गरी विद्यालय आएका, आउन नसकेका र शैक्षिक समस्या भएका बालबालिकाहरूलाई आवश्यकतानुसार परामर्श सेवा प्रदान गरिने छ ।
- अधिकारमा आधारित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका लागि क्रियाकलापको छनोट र प्रयोग गर्दा बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र वातावरणमैत्री पक्षहरूको सन्तुलन कायम गर्न प्राथमिकता दिइने छ ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको छनोट र प्रयोगमा सिकारुको सक्रिय सहभागिता गराउने नीति अवलम्बन गरिने छ ।
- विद्युतीय तथा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित सामग्री विकासमा जोड दिइने छ ।
- सिकाइ सहजीकरणका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम सामग्री विद्यालयमा अनिवार्य रहनु पर्ने व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

३.२.८ खुला सिकाइ तथा वैकल्पिक शिक्षा

- अनौपचारिक रूपबाट शिक्षा हासिल गरेका तर प्रामाणिक हुन नसकेका र औपचारिक शिक्षा (विद्यालय शिक्षा) मा समावेश हुन इच्छुक व्यक्तिलाई उनीहरूको शैक्षिक अवस्थाको प्रमाणीकरण गरी निर्दिष्ट औपचारिक शिक्षाभित्रको कक्षामा प्रवेश गर्न पाउने अवसर खुला गरिने छ ।
- विविध कारणबाट शैक्षिक अवसर प्राप्त गर्न नसकेका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूलाई खुला शिक्षाको व्यवस्था गरी औपचारिक शिक्षा सरहकै विद्यालय शिक्षा लिन पाउने संस्थागत विकास गरी कार्यक्रमलाई योजनाबद्ध ढङ्गबाट सञ्चालन गरिने छ ।

- खुला शिक्षाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको विकास पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट हुने छ । यसको स्वीकृति राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदबाट हुने छ ।
- खुला शिक्षा पद्धतिअनुसार सिकाइ गर्ने विद्यार्थीहरूले साधारण शिक्षाका तोकिएका तह र कक्षाका औपचारिक परीक्षामा सहभागी हुनुपर्ने छ ।
- खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाका लागि समेत साधारण धारतर्फको पाठ्यक्रम संरचना लागु हुने छ । यस्तो शिक्षा सञ्चालनका लागि विषयगत पाठ्यक्रमलाई निर्दिष्ट उद्देश्य तथा सिकाइउपलब्धि हासिल हुने गरी विद्यार्थीको उमेर र पूर्व अनुभवसमेत समेटी लचिलो (Flexible) बनाउन सकिने छ । यसरी समायोजित पाठ्यक्रमअन्तर्गत अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले मूल पाठ्यक्रमका लागि निर्धारित परीक्षा पद्धतिअनुसार नै परीक्षामा सहभागी हुनुपर्ने छ र सोही व्यवस्थाअनुसार नै प्रमाणीकरण गरिने छ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी स्वसिकाइ सामग्रीहरू विकास गरी खुला तथा दूर सिकाइलाई व्यवस्थित गरिने छ ।
- धार्मिक र शैक्षिक संस्थाहरू (जस्तैः गरुकुल, गुम्बा, मदरसा आदि) लाई पनि शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याई वैकल्पिक शिक्षालाई थप व्यवस्थित गरिने छ ।
- खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा पद्धतिबाट उत्तीर्ण परीक्षालाई साधारण शिक्षाको समान तह सरह मान्यता प्रदान हुने नीति अवलम्बन गरी एक धारबाट अर्को धारमा जाने स्वतन्त्रता प्रदान गरिने छ ।
- खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाअर्न्तगत आधारभूत तह तथा माध्यमिक तह (कक्षा १० र १२) को अन्त्यमा लिइने परीक्षाका लागि साधारण तहकै परीक्षामा सहभागी हुने व्यवस्था गरिने छ ।
- विद्यालयशिक्षा सम्बद्ध पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री (पूर्व प्राथमिक, अनौपचारिक, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा) विकास तथा स्वीकृतिमा एकद्वार पद्धति अपनाई पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट विभिन्न निकायहरूसँग समन्वय गरी गरिने छ ।
- युवा तथा प्रौढ (औपचारिक शिक्षामा प्रवेश गर्न चाहने) लाई उपयुक्त मूल्याङ्कन प्रक्रियाबाट राष्ट्रिय शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपले गरेको व्यवस्था अनुसार सक्षमता परीक्षण गरी योग्यता परीक्षण गरिने छ ।
- विद्यालय तहको शैक्षिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन हुने अनौपचारिक र खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाका लागि विषयगत पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सक्षमता तथा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी समकक्षी पाठ्यक्रम संरचना लागु गर्न सकिने छ । यसप्रकारको शिक्षा प्रदान गर्नका लागि लचिलो शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया अवलम्बन गरिने छ ।
- खुला सिकाइ तथा वैकल्पिक शिक्षा पद्धतिमार्फत सञ्चालन हुने विद्यालय शिक्षाको कार्यक्रमको सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा सम्पर्क कक्षा तथा आधुनिक सञ्चार प्रविधिका साधनहरूको प्रयोग गरिने छ । यसै गरी विद्यमान एफएम रेडियो, टेलिभिजन च्यानल तथा केवलहरूसँग सहकार्य गर्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने छ ।
- विद्यार्थीहरूलाई नियमित विद्यालयबाट खुला विद्यालय र खुला विद्यालयबाट नियमित विद्यालयमा प्रवेश गर्ने अवसर प्रदान गरिने छ ।
- खुला सिकाइ तथा वैकल्पिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत सबै खालका जनशक्ति प्राविधिक, शिक्षक, प्रशिक्षकहरू, व्यवस्थापक तथा नीति निर्मातामा आवश्यक ज्ञान तथा सिपको विकास गरी कार्यक्रहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सक्ने बनाउन तालिम तथा अध्ययनको व्यवस्था गरिने छ ।

३.२.९ रोजगार र स्वरोजगारमुखी शिक्षा

- विद्यालय शिक्षाले रोजगार र स्वरोजगारमुखी जनशक्ति उत्पादन गर्नेतर्फ पनि विशेष ध्यान दिनु छ। संघीय सरकारका अलवा प्रदेश र स्थानीय सरकार, सरकारी तथा गैर सरकारी संस्था, समुदायमा आधारित सिप विकास कार्यक्रमसँग सम्बद्ध निकायहरूको समन्वय र साझेदारीमा रोजगारउन्मुख शिक्षा प्रवर्धन गर्ने नीति अवलम्बन गरिने छ।
- रोजगारमुखी शिक्षाका लागि आवश्यक पर्ने सामान्य व्यावसायिक सिप (TEVT Soft Skill) आधारभूत शिक्षाका कक्षाहरूमा एकीकृत गरिने छ।
- व्यावसायिक शिक्षाका आधारभूत सिपहरूलाई साधारण शिक्षाका मिल्दा विषयहरूमा एकीकृत गरिने छ।
- माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचनाभित्र प्रत्येक कक्षामा कम्तिमा चार पाठ्यघण्टा बराबरको इच्छाधिन विषयको रुपमा व्यावसायिक सिपमूलक प्रकृतिका विषयहरू अनिवार्य रुपमा छनोट गर्न पर्ने व्यवस्था मिलाइने छ।
- अनौपचारिक रूपमा व्यक्तिले हासिल गरेका व्यावसायिक सिपको प्रमाणीकरण गरी स्वदेशी तथा विदेशी श्रमबजारको प्रवेशलाई सहज बनाइने छ।
- स्थानीय ज्ञान, सिप तथा प्रविधिमा आधारित पेसा, व्यवसायको प्रवर्धनका लागि स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गरिने छ।
- राष्ट्रिय योग्यता प्रारूप विकास भएपश्चात यसमा उल्लिखित विभिन्न तहको सक्षमताको आधारमा औपचारिक, अनौपचारिक, खुला तथा बैकल्पिक शिक्षाको समकक्षता निर्धारण गरिने छ।
- आधारभुत तहसम्म अनौपचारिक, खुला तथा स्वाअध्ययनबाट प्राप्त ज्ञान र सिपको परीक्षण गरी औपचारिक शिक्षाको उपयुक्त समकक्षी कक्षामा भर्नाको व्यवस्था गर्न सकिने छ।
- साधारण, संस्कृत एवम् परम्परागत विषय समूहमा समेत रोजगार र स्वरोजगार उन्मुख व्यावसायिक सिपमूलक प्रकृतिका विषयहरू छनोट गर्न पर्ने व्यवस्थालाई प्राथमिकता दिइने छ।

३.२.१० विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा प्रमाणीकरण

- विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन र प्रमाणीकरणका लागि विद्यालयस्तरीय परीक्षा र वाह्य सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गरिने छ।
- विद्यालयमा आधारित परीक्षा अन्तर्गतको कक्षा १ देखि ७ तथा कक्षा ९ र ११ को परीक्षाको सम्पूर्ण जिम्मा जिम्मा विद्यालयको हुने छ। यसका लागि कक्षा ७ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गरिने छ।
- कक्षा ८, १० र १२ मा क्रमशः स्थानीय, प्रदेश र संघीय तहमा सार्वजनिक परीक्षा संचालन गरिने छ। कक्षा ८ को अन्तिम परीक्षा स्थानीय तहको शिक्षा इकाइले संचालन गर्ने छ। कक्षा १० को अन्त्यमा प्रदेशस्तरमा परीक्षा सञ्चालन गरिने छ। कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले संचालन गर्ने छ।

- मूल्याङ्कन प्रणालीलाई वस्तुनिष्ठ, विश्वसनीय र भरपर्दो बनाउन र एकरूपता कायम गर्नको लागि स्थानीय तह, प्रदेशस्तरीय र राष्ट्रियस्तरीय वाह्य सार्वजनिक परीक्षाको सबै विषयमा आन्तरिक र वाह्य मूल्याङ्कन पद्धति कार्यान्वियनमा ल्याइने छ । सार्वजनिक परीक्षाको प्रत्येक विषयमा २५ प्रतिशत भारको आन्तरिक र ७५ प्रतिशत भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कन सम्बन्धित विद्यालयको विषय शिक्षकले गर्ने छ र यस सम्बन्धी कार्य विधि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्द्वारा स्वीकृत भए बमोजिम हुने छ ।
- विद्यालय स्तरीय र वाह्य सार्वजनिक दुबै प्रकारका परीक्षा संचालन गर्दा ३ वा सो भन्दा बढी पाठ्यघण्टा भएका विषयको पूर्णाङ्क १०० र परीक्षा समय ३ घण्टा एवम २ वा सो भन्दा कम पाठ्यघण्टा भएका विषयको पूर्णाङ्क ५० र परीक्षा समय १ घण्टा ३० मिनेट हुने छ ।
- विद्यार्थीको नतिजा प्रमाणीकरणका लागि विद्यार्थीको ग्रेड सिट तयार गर्दा आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनलाई समेत समेट्ने गरी राष्टिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्यांकन परिषदद्वारा स्वीकृत कार्यविधि अनुसार गरिने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको मूल्याङ्कनमा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुबै पक्षलाई समावेश गरिने छ । विषयको प्रकृति हेरी सैद्वान्तिक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको भार निर्धारण गरिने छ । सामान्यतया प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको भार २० प्रतिशत भन्दा कम र ६० प्रतिशत भन्दा वढी हुने छैन । सार्वजनिक परीक्षामा प्रयोगात्मक कार्यको भारलाई आन्तरिक मूल्याङ्कनमा समेटिने छ । प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन सम्बन्धी थप व्यवस्था विषयगत पाठ्यक्रममा गरिने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षामा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदद्वारा स्वीकृत अक्षराङ्कन पद्धति कार्यान्यवयन कार्यविधि निर्देशिकाबमोजिम एकल विषय प्रमाणीकरणमा आधारित अक्षराङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गरिने छ । विद्यार्थीहरूलाई आफूले चाहेको विषयमा ग्रेड स्तरोन्नतिको अवसर प्रदान गरिने छ ।
- निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति र अक्षराङ्कन पद्धति बिच तालमेल कायम गरिने छ ।
- विद्यालयस्तरीय र सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गर्दा परीक्षा सञ्चालन गर्ने निकायले राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्द्वारा स्वीकृत मूल्याङ्कनसम्बन्धी ढाँचा र विशिष्टीकरण तालिकाबमोजिम गर्नु पर्ने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको मान्यता तथा समकक्षतासम्बन्धी निर्देशिकाद्वारा कार्यान्वयन गरिएको व्यवस्थालाई सुदृढ गर्दै प्रस्तावित राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपमा व्यवस्थित गरिने छ ।

परिच्छेद : चार

विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, राष्ट्रिय उद्देश्य, सक्षमता र पाठ्यक्रम संरचना

यस परिच्छेदमा पाठ्यक्रमका सैद्धान्तिक आधारहरू, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश र अभ्यास, राष्ट्रिय आवश्यकता एवम् विभिन्न सरोकारवालासमेतको अपेक्षालाई दृष्टिगत गरी विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरू, तहगत सक्षमता र पाठ्यक्रम संरचना प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१ विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण

"राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान, लोकतान्त्रिक संस्कारयुक्त, मानव अधिकारप्रति संवेदनशील रही मुलुकको आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरणका निम्ति आवश्यक स्वावलम्बी,सक्षम,प्रतिस्पर्धी, प्रवर्तनात्मक, श्रमप्रति सकारात्मक,सिपयुक्त, सामाजिक मूल्य मान्यताप्रति प्रतिवद्ध र चरित्रवान् नागरिक विकास" ।

४.२ विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य

विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरू निम्नानुसार हुनेछन् :

(क) प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गरी व्यक्तित्व विकास गर्ने,

(ख) सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्ध, राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति बफादार, स्वाभिमानी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतालाई सम्मान गर्ने, चरित्रवान्, नैतिकवानएवम जिम्मेवार नागरिक तयार गर्ने

(ग) श्रमप्रति सम्मानएवमसकारात्मक सोच भएका, रोजगार तथा स्वरोजगार उन्मुख, उत्पादनमुखी, उद्यमशील र सिपयुक्त नागरिक तयार गर्ने

(घ) व्यक्तिको सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्दै सामाजिक सद्भाव तथा सहिष्णुता र राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सहयोग पुर्‍याउने

(ङ) प्राकृतिक तथा राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण, संवर्धन र सदुपयोग गर्दै दिगो विकासमा योगदान गर्ने सचेत नागरिक तयार गर्ने

(च) प्रत्येक व्यक्तिमा शान्ति, मानव अधिकार, समानता, समावेशिता र सामाजिक न्यायका मान्यता अनुरूपको आचरण विकास गरी समतामूलक, समावेशी, न्यायपूर्ण र समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माणमा मद्दत गर्ने

(छ) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी, आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोग गर्न सक्नेविश्वपरिवेश सुहाउँदो दक्षजनशक्ति तयार गर्ने

(ज) वैज्ञानिक अवधारणा, तथ्य, सिप, सिद्धान्त तथा प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने वैज्ञानिक सुझबुझ भएका खोज तथा अनुसन्धानमुखी जनशक्ति तयार गर्ने

(झ) रचनात्मक तथा समालोचनात्मक चिन्तन गर्ने, जीवनोपयोगी सिप भएका सहिष्णु र भाषिक सक्षमतामा निपुण नागरिक तयार गर्ने

(ञ) नेपाली मौलिक कला, संस्कृति, सौन्दर्य, आदर्श तथा वैशिष्ट्यहरूको संरक्षण, संवर्धन र विस्तारतर्फ अभिप्रेरित भई नेपाली पहिचानप्रति गौरव गर्नेनागरिक तयार गर्ने

(ट) जलवायु परिवर्तनतथा प्राकृतिकएवम् मानव सिर्जित प्रकोपप्रतिसचेत रही सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण तथा विपद् व्यवस्थापन गर्न सक्षम नागरिक तयार गर्ने

(ठ) सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका निम्ति आवश्यक मानव संसाधनको विकास गर्ने ।

४.३ विद्यालय शिक्षाको तहगत संरचना र उमेर

नेपालको विद्यालयीय शिक्षा आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहको रहेको छ । एक वर्ष अवधिको प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म गरी जम्मा नौ वर्षको आधारभूत शिक्षा कायम गरिएको छ भने कक्षा कक्षा ९ देखि १२ सम्मको चार वर्ष अवधिकोशिक्षालाई माध्यमिक शिक्षा मानिएको छ । माध्यमिक शिक्षा साधारण, संस्कृत र प्राविधिक तथा व्यावसायिक गरी तिन प्रकारको हुने छ ।माध्यमिक शिक्षाको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फ थप १ वर्ष अवधिको व्यावहारिक अभ्यास समेटिने छ ।

बाल मनोविज्ञान, सिकारुको उमेर तथा सिकाइ क्षमतास्तरका आधारमा विद्यालय शिक्षाको तहगत र कक्षागत खाका देहायबमोजिम हुनेछ :

विद्यालयको तह	**कक्षा**	**उमेर समूह**	**सिकाइ क्षमता स्तर**
आधारभूत	प्रारम्भिक बालशिक्षा	४ वर्ष	तह १
	कक्षा १- ३	५ देखि ७ वर्षसम्म	
	कक्षा ४ - ५	८ देखि ९ वर्षसम्म	तह २
	कक्षा ६ - ८	१० देखि १२ वर्षसम्म	तह ३
माध्यमिक	कक्षा ९ - १०	१३ देखि १४ वर्षसम्म	तह ४
	कक्षा ११ - १२	१५ देखि १६ वर्षसम्म	तह ५

द्रष्टव्य :

१. उपर्युक्त खाका बमोजिम सिकाइ क्षमतास्तरसँग तादाम्यता हुने गरी प्रस्तावित राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपमा सिकाइ क्षमता स्तरको तहगत सक्षमता निर्धारण हुने छ ।

२. माध्यमिक तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारमा थप १ वर्ष अवधिको व्यवहारिक अभ्यास अनिवार्य हुने छ ।

३. उल्लिखित तालिकामा निर्दिष्ट उमेर समूहले सम्बन्धित वर्षको उमेर पूरा भएको जनाउने छ ।

४.४ विद्यालय शिक्षाका सक्षमता

विद्यालयशिक्षाका सक्षमता यस प्रकार हुने छन् :

४.४.१ आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८) का सक्षमताहरू

आधारभूत शिक्षाले विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षाका माध्यमद्वारा बाल बालिकामा अन्तर्निहित प्रतिभाको विकास गर्नुपर्छ । यसको मूल उद्देश्य राष्ट्र प्रेम र लोकतन्त्रमा विश्वास गरी राष्ट्रियताको संरक्षण र संवर्धन गर्ने, अधिकार र कर्तव्यको पालनासहित स्वतन्त्रताको सम्मान गर्ने, सामाजिक र प्राकृतिक वातावरणप्रति सचेत भई मानवीय मूल्य र मान्यताअनुकूल व्यवहार

गर्ने, कर्तव्यनिष्ठ नागरिक उत्पादन गर्नु हो । यस तहको शिक्षा ग्रहण गरिसकेका बाल बालिकाहरू आफ्ना विचार आदानप्रदान एवम दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यवहारिक समस्या समाधान गर्न सक्षम, स्वावलम्बी, परिश्रमी, वैज्ञानिक सुझबुझ भएका, स्वास्थ्यप्रति सचेत र नैतिकवान हुने छन् । आधारभूत शिक्षाका सक्षमता देहायबमोजिम हुने छन् :

१. राष्ट्र प्रेम र राष्ट्रिय एकताको भावनाबाट ओतप्रोत एवम् लोकतान्त्रिक मूल्य, मान्यता र संस्कारको विकास व्यवहारमा प्रर्दशन,
२. भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास र व्यवहारिक, सिर्जनात्मक एवम सान्दर्भिक प्रयोग,
३. सूचना र विचारहरूको आदान प्रदान, विश्लेषण तथा सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोग,
४. तार्किक तथा व्यावहारिक गणितीय ज्ञान, सिप एवम अभिवृत्ति विकास र प्रयोग,
५. वैज्ञानिक अवधारणा, तथ्य, सिद्धान्त र नियमप्रतिको जिज्ञासा एवम बोध र व्यवहारिक जीवनमा प्रयोग,
६. मानव मूल्य र मान्यता एवम सामाजिक गुणको विकास तथा नागरिक कर्तव्यप्रति सजग,
७. जनसङ्ख्या, वातावरण संरक्षण र दिगो विकासबिचको अन्तर सम्बन्धको बोध र व्यवस्थापनमा सहयोग
८. शारीरिक तन्दुरुस्ती, स्वस्थकर जीवनशैली र जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को विकास
९. स्थानीय र आधुनिक पेसा, व्यवसाय र प्रविधि र श्रमप्रति सम्मान तथा व्यवहार कुशल सिप (Soft skills)को प्रयोग
१०. नेपाली कला, साहित्य र संस्कृतिको संरक्षण तथा संवर्धन एवम सिर्जनशिलताको विकास र प्रयोग
११. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परचित भई विविधता, सदभाव र सहअस्तित्व बोध तथा स्वीकार
१२. दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यावहारिक समस्याहरूको पहिचान, विश्लेषण तथा समाधान ।

४.४.१.१ प्रारम्भिक बाल शिक्षाका सक्षमताहरू

चार वर्षको उमेर पूरा भइसकेका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकासको अवसरप्रदान गरिने छ । चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिनेछ । प्रारम्भिक बाल शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको माध्यमद्वारा बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु र कक्षा १ मा प्रवेशको लागि तयार पार्नु हुने छ । प्रारम्भिक वाल विकासको पाठ्यक्रम बालबालिकाको उमेरगत विकासात्मक पक्षलाई ध्यान दिई एकीकृत सिद्वान्तअनुसार विकसित गरिने छ । यस तहमा बाल बालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् ।

प्रारम्भिक बाल शिक्षाका सक्षमताहरू निम्नानुसार हुने छन् :

१. सर्वाङ्गीण विकासका क्रियाकलापमा संलग्नता
२. पोषणयुक्त खाना र स्वस्थकर बानी विकास
३. वैयक्तिक सुरक्षाका उपायहरू अवलम्बन
४. सरसफाइ र सामाजिक बानी व्यवहारको अवलम्बन
५. सिर्जनात्मक सोचको विकास
६. भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास ।

४.४.१.२ आधारभूत शिक्षा(कक्षा १-३) का सक्षमताहरू

आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३) को उद्देश्य बाल बालिकालाई औपचारिक शिक्षासँग परिचित गराउने र आधारभूत साक्षरता, गणितीय ज्ञान सिप तथा जीवनोपयोगी सिपहरूका साथै व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी बानीको विकास गर्ने अवसर प्रदान गर्ने हुने छ । उनीहरू आफू रहेको प्राकृतिक तथा सामाजिक वातावरणसँग परिचित र सचेत हुने छन् । यस तहको पाठ्यक्रम बालबालिकाको उमेरगत क्षमता एवम रुचिलाई ध्यानदिई एकीकृत सिद्धान्तअनुसार विकसित गरिने छ । आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३) का सक्षमता देहायबमोजिम हुने छन् :

१. आधारभूत भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास र प्रयोग,
२. आधारभूत गणितीय अवधारणा र सिपको विकास र प्रयोग,
३. अनुशासन, सदाचार र स्वावलम्वन जस्ता सामाजिक एवम चारित्रिक गुणको विकास,
४. विज्ञान, वातावरण, सूचना प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत ज्ञानको विकास,
५. शारीरिक तन्दुरुस्ती, स्वस्थकर बानी र जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को विकास,

६. कला तथा सौन्दर्यप्रति अभिरुचि र सिर्जनात्मकताको विकास,
७. आफ्नो परिवेशसँग परिचित भई विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र क्षेत्रप्रति सम्मान र समभावको विकास,
८. आफ्नो परिवेशसँग परिचित भई विभिन्न जातजाति, धर्म भाषा,संस्कृति र षेत्रप्रति सम्मान र समभावको विकास ।

४.४.१.३ आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५) का सक्षमताहरु

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४- ५) का सक्षमताहरू निम्नानुसार हुने छन् :
१. राष्ट्र प्रेमको भावना एवम् लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता र संस्कारको विकास,
२. आधारभुत भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास र व्यवहारिक प्रयोग,
३. आधारभुत गणितीय अवधारणा र सिपको विकास र प्रयोग,
४. नैतिकता, अनुशासन, सदाचार र स्वावलम्वन जस्ता सामाजिक मूल्य मान्यता एवम्
चारित्रिक गुणको विकास,
५. विज्ञान, वातावरण, सूचना प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान र सिपको विकास,
६. शारीरिक तन्दुरुस्ती, स्वस्थकर बानी, सरसफाइ र जीवनोपयोगी सिप (Life skils) को विकास,
७. कला तथा सौन्दर्यप्रति अभिरुचि र सिर्जनात्मकता र समालोचनात्मक सिपको विकास,
८. आफ्नो परिवेशसँग परिचित भइ विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा,संस्कृति र क्षेत्रप्रति सम्मान र समभावको विकास ।

४.४.१.४ आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) सक्षमताहरु

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) का सक्षमता देहायबमोजिम हुने छन् :
१. राष्ट्र प्रेम र राष्ट्रिय एकताको भावना एवम् लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता र संस्कारको विकास र विविधताप्रति सम्मान,
२. भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास र व्यवहारिक, सिर्जनात्मक एव्म सान्दर्भिक प्रयोग,
३. सूचना र विचारहरूको आदान प्रदान, विश्लेषण तथा सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोग,
४. तार्किक तथा व्यावहारिक गणितीय ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति विकास र प्रयोग,
५. वैज्ञानिक अवधारणा, तथ्य, सिद्धान्त र नियमप्रतिको जिज्ञासा एवम बोध र व्यवहारिक जीवनमा प्रयोग,
६. नैतिकता, अनुशासन, सदाचार र स्वावलम्वन जस्ता सामाजिक मूल्य मान्यता एवमचारित्रिक र नागरिक गुणको विकास,
७. जनसङ्ख्या, वातावरण संरक्षण र दिगो विकास बिचको अन्तर सम्बन्धको बोध र व्यवस्थापनमा सहयोग,
८. शारीरिक तन्दुरुस्ती, स्वस्थकर जीवनशैली र जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को विकास,
९. स्थानीय र आधुनिक पेसा, व्यवसाय र प्रविधि र श्रमप्रति सम्मान तथा व्यवहारकुशल सिप (Soft skills) को प्रयोग,
१०. नेपाली कला, साहित्य र संस्कृतिको संरक्षण तथा संवर्धन एवम सिर्जनशिलताको विकास र प्रयोग,
११. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचत भई विविधता, सद्भाव र सहअस्तित्व बोध तथा स्वीकार,
१२. दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यावहारिक समस्याहरूको पहिचान, विश्लेषण तथा समाधान ।

४.४.२ माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) का सक्षमता

ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविकताबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने, स्वपरावर्तित हुँदै ज्ञान, सिप र क्षमतालाई अद्यावधिक गर्ने, अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, स्वस्थ जीवनको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने, वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने, नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने, आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना, सञ्चार र प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने, राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णुभाव राख्ने, सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील एवम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील एवम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने नागरिक तयार

गर्नु माध्यमिक शिक्षाको मार्गदर्शन हो । यसका लागि माध्यमिक तहका विद्यार्थीमा निम्नानुसारका सक्षमता विकासको अपेक्षा गरिएको छ :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लागि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन,
२. राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सह अस्तित्वलाई आत्मसात गर्दै सभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह,
३. दैनिक क्रियाकलापका साथै प्राज्ञिक क्षेत्रमा आत्म विश्वासका साथ उपयुक्त, सिर्जनात्मक र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक सिपको प्रयोग,
४. प्रभावकारी सिकाइ, रचनात्मक र विश्लेषणात्मक सोच तथा सामाजिक सम्पर्क र सञ्चारबाट विचारहरूको आदान प्रदान,
५. व्यक्तिगत विकास र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सिकाइ प्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा स्वअध्यन एवम ज्ञान र सिपको खोजी गर्ने बानिको विकास,
६. गणितीय समस्या समाधानमा गणितीय अवधारणा, सिद्धान्त तथा तार्किक सिपको प्रयोग,
७. व्यवहारिक गणितीय ज्ञान र सिपको बोध र प्रयोग,
८. व्यवहारिक बैज्ञानिक ज्ञान, तथ्य, सिद्धान्त र प्रविधिको समुचित प्रयोग,
९. जीवन जगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जिवनोपयोगी सिप (Life skills)को प्रयोग गर्दै समाज सापेक्ष व्यवहार पदर्शन,
१०. स्वास्थ्यप्रतिको सचेततासहित वातावरण संरक्षण र संवर्धन तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागिता,
११. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको कारण र असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन,
१२. वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक प्रक्रियागत सिपहरू हासिल गरी आधुनिक प्रविधिहरूको दैनिक जीवनमा प्रयोग,
१३. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारमा आत्मविश्वास साथ तयारी,
१४. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकिय क्षमताको विकास र प्रयोग,
१५. उच्च तहमा अध्ययनको आधार विकास ।

४.४.२.१ माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) का सक्षमताहरू

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१०) का सक्षमताहरू निम्नानुसार हुनेछन :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लगि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन
२. राष्ट्रियतथाअन्तर्राष्ट्रियपरिवेशसँगपरचितभईविविधता,सद्भावरसहअस्तित्वलाई आत्मसात् गर्दै सभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह
३. दैनिक क्रियाकलापमा आत्म विश्वासका साथ उपयुक्त र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक सिपको प्रयोग,
४. प्रभावकारीसिकाइ,रचनात्मकरविश्लेषणात्मकसोचतथासामाजिकसम्पर्करसञ्चारबाट विचारहरूको आदान प्रदान,
५. गणितीय समस्या समाधानमा गणितीय अवधारणा, सिद्धान्त तथा तार्किक सिपको प्रयोग,
६. जीवन जगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को प्रयोग गर्दै समाज सापेक्ष व्यवहार,
७. स्वास्थ्य प्रतिको सचेतता सहित वातावरण संरक्षणर संवर्धन तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागिता,
८. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन
९. वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक प्रक्रियागत सिपहरू हासिल गरी आधुनिक प्रविधिहरूको दैनिक जीवनमा प्रयोग,
१०. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारको तयारी,
११. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग ।

४.४.२.२ माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११-१२) का सक्षमताहरू

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११-१२) का सक्षमताहरू निम्नानुसार हुनेछन :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लागि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन,
२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सह अस्तित्वलाई आत्मसात गर्दैसभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह,
३. दैनिक क्रियाकलापका साथै प्राज्ञिक क्षेत्रमा आत्म विश्वासका साथ उपयुक्त, सिर्जनात्मक र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक एवम संचार सिपको प्रयोग,
४. व्यक्तिगत विकास र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सिकाइ प्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा स्वअध्यन एवम ज्ञान र सिपको खोजी गर्ने बानिको विकास,
५. व्यवहारिक गणितीय ज्ञान र सिपको बोध र प्रयोग,
६. व्यवहारिक वैज्ञानिक ज्ञान, तथ्य, सिद्धान्त र प्रविधिको समुचित प्रयोग,
७. जीवन जगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills)को प्रयोग गर्दै समाज सापेक्ष व्यवहार,
८. स्वस्थ्य जीवन शैलीको अवलम्बन एवम वातावरण संरक्षण र दिगो विकासका लागि भूमिका निर्वाह,
९. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको कारण र असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन,
१०. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारमा आत्म विशवासको साथ प्रवेश,
११. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग,
१२. उच्च तहमा अध्ययनको आधार विकास ।

४.५ विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना

विद्यालयशिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१ आधारभूत शिक्षा

आधारभूत शिक्षाको प्रारम्भिक बालशिक्षा देखि कक्षा ८ सम्मको पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार हुने छन् :

१. प्रारम्भिक बालशिक्षा (चार वर्ष उमेर पुगेका बालवालिकाका लागि १ वर्षको)
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३)
३. आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५)
४. आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८)

४.५.१.१ प्रारम्भिक बालशिक्षा

प्रारम्भिक बालशिक्षा पाठ्यक्रमको मुख्य लक्ष्य बालबालिकाको सर्वागीण विकास गर्नु र उनीहरूलाई सिकाइप्रति प्रेरित गरी सिकाइका लागि आधारशिला खडा गर्नु हुने छ । प्रारम्भिक बाल शिक्षाको पाठ्यक्रम बालबालिकाको उमेरगत विकासात्मक पक्षलाई ध्यानदिई एकीकृत सिद्धान्तअनुसार विकसित गरिने छ । प्रारम्भिक उमेर समूहका बालबालिकमा विकासात्मक उपलब्धिहरु हाँसिल गर्न देहायबमोजिमको पाठ्यक्रमको ढाँचा अवलम्बन गरिने छ :

क्र. सं.	**सिपका क्षेत्रहरू**	**सिपहरू**	**वार्षिक समय (घण्टामा)**
१	**आधारभूत सिप सिकाइका क्षेत्र**	(क) शारीरिक सिप	

		(ख) संवेगात्मक सिप (ग) सामाजिक, सांस्कृतिक र नैतिक सिप (घ) बौद्धिक तथा मानसिक सिप (ङ) स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा र वातावरण सिप च) सिर्जनात्मक सिप	३८४
२	**विषयगत सिप सिकाइका क्षेत्र**	(क) भाषिक सिप (ख) पूर्वगणितीय सिप (ग) दृश्यकला, कार्यतरिका र सिर्जनशीलता (घ) वरपरको वातावरण (ङ) सामाजिक सिप	१९२
	जम्मा		५७६

नोट : उपरोक्त तालिका बाहेक मनोरञ्जन क्रियाकलाप, बाह्य खेल र आराम गर्ने समय कम्तीमा दैनिक १ घण्टाका दरले वर्षभरीमा २८८ घण्टा वार्षिक समय थप हुने छ ।

४.५.१.२ **आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३)**

आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३) मा एकीकृत पाठ्यक्रम हुने छ । एकीकृत पाठ्यक्रम सिकाइ क्षेत्रगत उपागम (Thematic approach)मा आधारित हुनेछ । फरक विषयक्षेत्रका सिकाइ उपलब्धिहरु समेट्ने गरी एकीकृत विषयक्षेत्रहरु रहने छन । एकिकृत विषयक्षेत्रहरुले समेटन नसकेका सिकाइ उपलब्धिहरुलाई समेटने गरी विषयगत सिकाइ क्षेत्रहरू समेत रहन सक्ने छन । भाषागत विषयसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रहरु पठन पाठन सम्बन्धित भाषामा नै गर्नुपर्नेछ । यस्तो पाठ्यक्रम क्रियाकलापमुखी हुनेछ र यसले विद्यार्थीहरूमा विषयवस्तुको ज्ञानका साथै विभिन्न किसिमका सिपको विकासमा जोड दिनेछ । यस तहमा बाल बालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । आधारभूत तह (कक्षा १-३) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा, सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू प्रदान गरिने छ । एकीकृत सिद्वान्तअनुसार विषयसम्बन्धी क्रियाकलाप, पाठ्यघण्टा (क्रेडिट आवर) र वार्षिक कार्य घण्टानिम्नानुसार हुने छन् :

क्र. सं.	विषयसम्बन्धी क्रियाकलाप	पाठ्य घण्टा **(Credit hour)**	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	भाषिक सिप विकाससम्बन्धी क्रियाकलाप (नेपाली)	५	१६०
२.	भाषिक सिप विकाससम्बन्धी क्रियाकलाप (अङ्ग्रेजी)	४	१२८
३.	गणितीय सिप विकाससम्बन्धी क्रियाकलाप	४	१२८
४	विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षासम्बन्धी क्रियाकलाप	४	१२८
५.	सामाजिक अध्ययन, चारित्रिक विकास तथा सिर्जनात्मक कलासम्बन्धी क्रियाकलाप	४	१२८
६.	मातृ भाषिक सिप/स्थानीय विषयवस्तुसम्बन्धी क्रियाकलाप	५	१६०
१.	**जम्मा**	**२६**	**८३२**

द्रष्टव्य :

१. पठनपाठन सञ्चालनका लागि खर्च भएको ३२ घण्टाको समयावधिलाई १ पाठ्यघण्टा (Credit hour) मानिएको छ ।

२. भाषिक सिप अन्तर्गत सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ सिपको विकास, शब्दभण्डार, आधारभूत सञ्चार सिप, अभिव्यक्ति सिपको विकास जस्ता पक्षहरुमा ध्यान दिनुपर्दछ । गणितीय सिप अन्तर्गत सङ्ख्या र अङ्कको अवधारणाका साथै व्यवहारिक गणितीय ज्ञान तथा व्यावहारिक सिपको विकास र प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्दछ ।
३. विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षासम्बन्धी क्रियाकलापहरू अन्तर्गत वैज्ञानिक सोच तथा सिपको प्रयोग, विज्ञान, वातावरण, स्थानीय पर्यावरण, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा, प्रविधि आदि सिकाइका क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विषय वस्तुहरूसँग सम्बन्धीक्रियाकलापहरू समावेश गरिने छ ।
४. सामाजिक अध्ययन, चारित्रिक विकास तथा सिर्जनात्मक कलासम्बन्धी कियाकलापहरु अन्तर्गत सामाजिक मूल्य र मान्यता, चारित्रिक विकास, सिर्जनात्मकता, कला र संस्कृति, जीवन उपयोगी सिप तथा सूचना र सञ्चार प्रविधि आदि सिकाइका क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विषयवस्तुहरूसँग सम्बन्धी क्रियाकलाप समावेश गरिने छ ।
५. स्थानीय विषयअन्तर्गत मातृभाषा, स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधिमा आधारित विषयसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप पर्ने छन् । सिर्जनात्मक सिप विकाससम्बन्धी कियाकलाप गर्दा अन्य विषय क्षेत्रका क्रियाकलापहरूसँग पनि सम्बन्धित गराएर गर्नुपर्दछ । स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विद्यालयले स्थानीय विज्ञ, अभिभावक तथा स्थानीय तहको सहयोग र समन्वयमा विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने छ । संस्कृत, गुरुकुल, गुम्बा/विहार, मदरसा, किरात मुन्धुम जस्ता परम्परागत शिक्षा पद्धतिको हकमा नेपाली र सामाजिक विषयबाहेक अन्य विषयहरू परम्परागत शिक्षा पद्धतिअनुसार अनुकूलन र विकास गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।
६. संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षाको प्रारम्भिक शिक्षा (कक्षा १-३) लाई एकीकृत सिद्धान्तअनुरूप साधारण शिक्षाकै समकक्षी शिक्षा प्रदान गरिने छ । सामाजिक अध्ययन तथा सिर्जनात्मक कला विषयसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रलाई आवश्यकताका आधारमा थपघट गरी यस शिक्षाका पाठ्यसामग्रीलाई सन्दर्भ र औचित्यताका आधारमा अनुकूलन गरिने छ । यस शिक्षामा मातृभाषाका सट्टामा सम्बन्धित भाषा (संस्कृत रचना, भोट भाषा, अरेबिक र उर्दू भाषा, किरात लिम्बुभाषा आदि) का पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री कार्यान्वयन गरिने छ ।

४.५.१.३ आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक अध्ययन तथा आचरण शिक्षा, स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सृजनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू प्रदान गरिने छ । यस तहको पाठ्यक्रम धेरै बोझिलो नहुने गरी एकीकृत रूपमा विकसित गरिने छ । यस तहमा बाल बालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । एकीकृत सिद्धान्तअनुसार विषय पाठ्य घण्टा (क्रेडिट आवर) र वार्षिक कार्य घण्टा निम्नानुसार हुने छन् :

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन तथा आचरण शिक्षा	५	१६०
६.	स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला	३	९६
७.	मातृभाषा/स्थानीय विषय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :
१. पठनपाठन सञ्चालनका लागि खर्च भएको ३२ घण्टाको समयावधिलाई १ पाठ्यघण्टा (Credit hour) मानिएको छ ।
२. भाषिक विषय अन्तर्गत सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ सिपको विकास, शब्दभण्डार, आधारभूत सञ्चार सिप, अभिव्यक्ति सिपको विकास जस्ता पक्षहरुमा ध्यान दिनु पर्दछ । गणित अन्तर्गत सङ्ख्या र अङ्कको अवधारणाका साथै व्यवहारिक गणितीय ज्ञान तथा व्यवहारिक सिपको विकास र प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्दछ ।विज्ञान तथा प्रविधि शिक्षासम्बन्धी क्रियाकलापहरू अन्तर्गत वैज्ञानिक सोच तथा सिपको प्रयोग, विज्ञान, वातावरण, स्थानीय पर्यावरण, सूचना र सञ्चार प्रविधि आदि सिकाइका क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विषयवस्तुहरूसमावेश गरिने छ । सामाजिक अध्ययन तथा आचरण शिक्षा

अन्तर्गत सामाजिक मूल्य र मान्यता, चारित्रिक विकास, कला र संस्कृति, जीवन उपयोगि सिप, नागरिक चेतना आदि सिकाइका क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विषयवस्तुहरू समावेश गरिने छ । स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सृजनात्मक कला अन्तर्गत शारीरिक तन्दुरुस्ती, स्वस्थकर बानी, सरसफाइ र जीवनोपयोगी सिप, सिर्जनात्मकता आदिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरू समावेश गरिनेछ । सिर्जनात्मक सीप विकाससम्बन्धि क्रियाकलाप गर्दा अन्य विषय क्षेत्रका क्रियाकलापहरूसंग पनि सम्बन्धित गराएर गर्नु पर्दछ ।

३.स्थानीय विषय अन्तर्गत मातृभाषा, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिमा आधारित विषयसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप पर्ने छन् । स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विद्यालयले स्थानिय विज्ञ, अभिभाबक तथा स्थानीय तहको सहयोग र समन्वयमा विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने छ ।

४.संस्कृत, गुरुकुल, गुम्बा/विहार, मदरसा, किरात मुन्धुम जस्ता धार्मिक शिक्षा पद्धतिको हकमा नेपाली र सामाजिक विषयबाहेक अन्य विषयहरू धार्मिक शिक्षा पद्धतिअनुसार अनुकूलन र विकास गरी कार्यान्वियन गरिने छ । संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षाको प्रारम्भिक शिक्षा (कक्षा ४-५) लाई साधारण शिक्षाकै समकक्षी शिक्षा प्रदान गरिने छ । सामाजिक अध्ययन तथा सिर्जनात्मक कला विषयसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रलाई आवश्यकताका आधारमा थपघट गरी यस शिक्षाका पाठ्यसामग्रीलाई सन्दर्भ र औचित्यताका आधारमा अनुकूलन गरिने छ । यस शिक्षामा मातृभाषाका सट्टामा सम्बन्धित भाषा (संस्कृत रचना, भोट भाषा, अरेबिक र उर्दू भाषा, किरात लिम्बुभाषा) का पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री कार्यान्वयन गरिने छ । गुरुकुल शिक्षातर्फ स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला विषयका सट्टामा वेद वा नीति शास्त्र वा सदाचार शिक्षा (नित्यकर्म) विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने छ । मदरसा शिक्षातर्फ स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला विषयका सट्टामा दिनियात विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने छ ।

४.५.१.४ आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक, वातावरण, जनसङ्ख्या, आचरण, स्वास्थ्य शारीरिक, पेसागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप) तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू नै प्रदान गरिने छ । स्थानीय आवश्यकतामा आधारित अध्ययनअन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई मातृभाषा वा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि वा अन्य व्यावहारिक जीवनसँग सम्बन्धित विविध क्षेत्रहरू (पशुपालन, पन्छीपालन, बागवानी, कृषि विज्ञान र कम्प्युटर शिक्षा जस्ता विषयहरू) मध्ये छानेर अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त हुने छ । साधारण जीवनका लागि आवश्यक सिपहरू (जस्तै : अन्तरवैयक्तिक सिपहरू, स्वसचेतना सिपहरू, आलोचनात्मक तथा सिर्जनात्मक सोचाइका सिपहरू, निर्णय गर्ने सिपहरू र द्वन्द्व तथा तनाव व्यवस्थापन सम्बन्धी सिपहरू) समावेश गरी मिश्रित एवम् एकीकृत पाठ्यक्रम दृष्टिकोणका माध्यमद्वारा पाठ्यक्रम विकास गरिने छ । यस प्रकार व्यवस्थित हुने पाठ्यक्रमको विषयगत संरचना निम्नानुसार हुने छ :

(अ) साधारण शिक्षा (कक्षा ६-८)

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन र आचरण शिक्षा	५	१६०
६.	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	२	६४
७.	पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप)	२	६४
८.	मातृ भाषा/स्थानीय विषय/संस्कृत	३	९६
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

(आ) **संस्कृत शिक्षा (कक्षा ६-८)**

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
५.	सामाजिक अध्ययन र आचरण शिक्षा	४	१२८
६.	संस्कृत व्याकरण	४	१२८
७.	पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप) *	४	१२८
८.	संस्कृत भाषा	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

* पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप) अन्तर्गत कर्मकाण्ड वा फलित ज्योतिष, जडीबुटी खेती वा गृह विज्ञान वा सिलाइ बुनाइ कम्प्युटर लगायतका विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने छ।

(इ) **गुरुकुल शिक्षा (कक्षा ६-८)**

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	सामाजिक अध्ययन र आचरण शिक्षा	४	१२८
५.	संस्कृत व्याकरण	४	१२८
६.	वेद वा नीति शास्त्र	४	१२८
७.	पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप) * वा विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
८.	संस्कृत भाषा	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

१. * पेशागत शिक्षा(व्यवहारकुशल सिप) अन्तर्गत कर्मकाण्ड वा फलित ज्योतिष वा जडीबुटी खेती वा गृहविज्ञान वा कम्प्युटर विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने छ।
२. वेद विद्याश्रम तर्फ पनि गुरुकुल विद्याश्रमकै पाठ्यक्रम लागु हुने छ।
३. यस पाठ्यक्रममा समावेश नभएका नेपाली, गणित, अङ्ग्रेजी तथा सामाजिक अध्ययन विषयका पाठ्यक्रम साधारणतर्फका आधारभूत शिक्षाकै पाठ्यक्रम प्रयोग हुने छन् तर पाठ्य पुस्तक तयार गर्दा पूर्वीय दर्शन, हिन्दु धर्म, संस्कृतिअनुसार विषयवस्तु थप गरी अनुकूलन (Adaptation)गर्न सकिने छ।

(ई) **गोन्पा तथा विहार शिक्षा (कक्षा ६-८)**

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	४	१२८

२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	सामाजिक अध्ययन र आचरण शिक्षा	४	१२८
५.	विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
६.	भोटभाषा वा पाली भाषा वा संस्कृत वा अन्य भाषा	४	१२८
७.	पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप) *	४	१२८
८.	स्थानीय विषय वा बौद्ध शिक्षा वा सम्भोटा व्याकरण वा अन्य**	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

१. * पेशागत शिक्षा (व्यवहारकुशल सिप)का रूपमा कला, कम्प्युटर, जडीबुटी खेती, आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा, थान्का, दीप धूप निर्माण, काष्ठकला, मूर्तिकला, वास्तुकला, कृषि, पशुपालन, सङ्गीत आदि विषयमध्येबाट गुम्बा/विहार स्वयम्ले छानेको एक विषय रहने छ । यसको पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक स्थानीय निकायको परामर्शमा गुम्बा/विहार स्वयम्ले व्यवस्था गर्नुपर्ने छ ।

२. **स्थानीय विषय वा बौद्ध शिक्षा वा सम्भोटा व्याकरण वा अन्य विषयका रूपमा पठन पाठन हुने विषयको छनोट पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्यपुस्तक विकास तथा कार्यान्वयन स्थानीय निकायको परामर्शमा गुम्बा वा विहार वा विद्यालयआफैंले गर्ने छ ।

(उ) मद्रसा शिक्षा (कक्षा ६-८)

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	सामाजिक अध्ययन र आचरण शिक्षा	४	१२८
५.	विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
६.	आचार शिक्षा (दिनियात)	४	१२८
७.	कुर्आन (अरबिक)	४	१२८
८.	उर्दु भाषा	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

१. सामाजिक अध्ययन (जनसङ्ख्या शिक्षा समेत) विषय उर्दु भाषामा अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने छ ।

४.५.२ माध्यमिक शिक्षा

विद्यालय शिक्षामा कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षा मानिएको छ । माध्यमिक शिक्षालाई साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक र संस्कृत गरी तिन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । गुरुकुल, गोन्पा विहार, मद्रसा, मुन्धुमलगायतका परम्परागत शिक्षा पद्धतिलाई माध्यमिक शिक्षामा समेटिएको छ । माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना एकल पथको हुने छ । कक्षा ९ र १० को साधारण धारतर्फ प्रत्येक कक्षामा नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र सामाजिक तथा जनसंख्या अध्ययन गरी पाँच ओटा अनिवार्य विषयहरू र दुई/तीन ओटा ऐच्छिक विषयहरू रहने छन् । यसै गरी कक्षा ११ र १२ को साधारण धारतर्फ प्रत्येक कक्षामा अंग्रेजी, नेपाली, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र नेपाल अध्ययन गरी पाँच ओटा अनिवार्य विषयहरू र चारओटाका दरले ऐच्छिक विषय रहने छन् । माध्यमिक शिक्षाको कक्षागत र धारगत संरचना स्वरूप निम्नानुसार हुने छ :

(क) **माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) साधारण शिक्षा**

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
५.	सामाजिक तथा जनसङ्ख्या अध्ययन	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
८.	ऐच्छिक तृतीय*	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य : ऐच्छिक विषय दुई ओटा मात्र भएमा अनिवार्य विषयहरु नेपाली, अङ्ग्रेजी,गणित र विज्ञान तथा प्रविधिमा १/१ पाठ्यघण्टा थप हुने छ ।

(ख) **माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) संस्कृत/वेदविद्याश्रम/गुरूकुल**

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	विज्ञान तथा प्रविधि वा वैदिक विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
५.	सामान्य संस्कृत	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
८.	ऐच्छिक तृतीय*	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

साधारण शिक्षा र संस्कृत शिक्षाको ऐच्छिक विषय सम्बन्धी व्यवस्था

- ऐच्छिक विषयहको छनोट गर्दा दिइएका ऐच्छिक विषयहरूमध्ये विषयको छनोट विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, उपलब्ध शिक्षक तथा स्रोत र साधनको आधारमा स्थानीय तहको समन्वयमा विद्यालयले गर्ने छ । यसरी विषय छनोट

गर्दा ऐच्छिक समूहबाट एक एक विषय गरी छनोट गर्नु पर्ने छ । दिइएका एक समूहबाट कुनै एक मात्र विषय छनोट गर्नु पर्ने छ ।

- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयको पाठ्यक्रममा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टामा नघट्ने गरी आवश्यकता अनुसार प्रादेशिक र स्थानीय आवश्यकता सम्बन्बोधन हुने गरी पाठ्यवस्तु समायोजन गरि पठनपाठन गर्न सक्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयहरू बाहेक राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टा सुनिश्चित हुने गरी आवश्यकता अनुसार थप विषयका पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ।
- कक्षा ९ मा जुन विषय छनोट गरिएको छ कक्षा १० मा पनि सोही विषय छनोट गर्नुपर्नेछ ।
- सामान्य संस्कृत विषयमा संस्कृत भाषाका माध्यमबाट नेपाली मूल्य मान्यतामा आधारित सामाजिक अध्ययन सम्बन्धी विषय, पूर्वीय दर्शन, संस्कृत भाषा, साहित्य जस्ता विषयवस्तुहरू पाठ्यक्रममा समेटिने छ ।

(ग) माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	३	९६
४	विज्ञान तथा प्रविधि	३	९६
५.	सामाजिक तथा जनसङ्ख्या अध्ययन	३	९६
६.	प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका विधागत विषयहरु(जम्मा ४ ओटा विषय प्रत्येकको ४ पाठ्यघण्टाका दरले)	१६	५१२
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य:

- प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारमा समावेश गरिएको गणित विषयको पाठ्यक्रम प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारसंग सामिप्य हुनेगरी विकास गरिने छ ।
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारमा समावेश गरिएका विधागत विषयहरूको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप संचालन गर्दा ४० प्रतिशत कार्यघण्टा सैद्धान्तिक र ६० प्रतिशत कार्यघण्टा प्रयोगात्मक, व्यवहारिक र कार्यथलो अभ्यासमा आधारित हुनु पर्ने छ ।

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) परम्परागत शिक्षा समूह

१. गोन्पा (कक्षा ९ र १०)

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	विज्ञान तथा प्रविधि	४	१२८
५.	सामाजिक अध्ययन	४	१२८

६.	भोट भाषा	४	१२८
७.	बौद्ध शिक्षा	४	१२८
८.	ऐच्छिक विषय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य

गोन्पा शिक्षाको ऐच्छिक विषयको रूपमा साधारण शिक्षाको ऐच्छिक विषयमा दिइएका विषयहरू मध्येको कुनै एक विषयछनोट गर्न सकिने छ । सामाजिक अध्ययन विषयलाई अनुकुलन गरी पठन पाठन गराइनेछ ।

२. मद्रसा (कक्षा ९ र १०)

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	४	१२८
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	गणित	४	१२८
४	सामाजिक अध्ययन	४	१२८
५.	अरेबिक भाषासाहित्य र व्याकरण	४	१२८
६.	उर्दू भाषासाहित्य र व्याकरण	४	१२८
७.	दीनीयात	४	१२८
८.	ऐच्छिक विषय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

मदर्सा शिक्षाको ऐच्छिक विषयको रूपमा साधारण शिक्षाको ऐच्छिक विषयमा दिइएका विषयहरू मध्येको कुनै एक विषय छनोट गर्न सकिने छ ।

माध्यमिक शिक्षा (**कक्षा** ११ - १२)

(**क**) **माध्यमिक शिक्षा** (**कक्षा** ११ - १२) **साधारण शिक्षा**

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली *	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	नेपाल अध्ययन	३	९६
४	प्रायोगिक गणित	३	९६
५.	विज्ञान तथा प्रविधि	३	९६
६.	ऐच्छिक विषयहरू (तिनओटा) (एक पाठ्यघण्टा बराबरको ** लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यास सहित)	३x४ = १२	३८४
७.	इच्छाधिन स्थानीय विषय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

- * विदेशी विद्यार्थीहरूका लागि अनिवार्य नेपाली विषयको सट्टा Alternative English विषय अध्ययन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिने छ ।
- ऐच्छिक विषयहको छनोट गर्दा दिइएका चार ऐच्छिक विषयहरूमध्ये कुनै तिन विषयको छनोट विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, उपलब्ध शिक्षक तथा स्रोत र साधनको आधारमा स्थानीय तहको समन्वयमा विद्यालयले गर्ने छ । यसरी विषय छनोट गर्दा ऐच्छिक प्रथम, द्वितीय र तृतीयबाट एक एक विषय गरी जम्मा ३ विषय छनोट गर्नु पर्ने छ । दिइएका एक समूहबाट कुनै एक मात्र विषय छनोट गर्नु पर्ने छ ।
- चार ऐच्छिक विषय मध्ये एक विषय (ऐच्छिक चतुर्थ) स्थानीय विषय हुने छ । यो विषय मूलत प्राविधिक तथा व्यवसायिक प्रकृतिको विषय हुने छ । यो विषय स्थानीय आवश्यकताको आधारमा सम्बन्धित स्थानीय तहले आफै पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ । तर पाठ्यक्रम संरचनामा दिइएका ऐच्छिक स्थानीय विषयले स्थानीय आवश्यकताको प्रतिनिधित्व गर्ने भएमा सो विषय छनोट गरी अध्ययन अध्यापन गराउन सकिने छ । यो विषयको शिक्षक, पाठ्यसामग्री लगायतका व्यवस्थापन सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयको पाठ्यक्रममा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टामा नघट्ने गरी आवश्यकता अनुसार पाठ्यवस्तु समायोजन गरि पठनपाठन गर्न सक्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयहरू बाहेक राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टा सुनिश्चित हुने गरी आवश्यकता अनुसार थप विषयका पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ ।
- ** लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यासका लागि विद्यार्थीले अध्ययन गर्ने तिन ऐच्छिक विषयहरू (स्थानीय ऐच्छिक बाहेक) मध्ये कुनै एउटा विषयमा आफुलाई रूची भएको क्षेत्रमा कक्षा १२ मा १ पाठ्यघण्टा बराबरको लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यास गर्नु पर्ने छ ।

माध्यमिक शिक्षा कक्षा ११- १२ प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार

क्र. सं.	विषय	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
२.	नेपाली/नेपाल अध्ययन *	३	९६
३.	ऐच्छिक प्राज्ञिक विषयहरु (३ ओटा विषय ३/३ पाठ्यघण्टाका दरले)	९	२८८
४.	प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका विधागत विषयहरु(४ ओटा विषय ४ पाठ्यघण्टाका दरले)	१६	५१२
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

१. **नेपाल अध्ययन विषय कक्षा ११ मा र नेपाली विषय कक्षा १२ मा पठनपाठन हुने छ ।**
२. प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका विधागत विषयहरु अनुसूची ४ मा दिइए अनुसार हुनेछ ।
३. प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारमा उल्लेख गरिएको ऐच्छिक प्राज्ञिक विषयहरुका जीवशास्त्र, रसायनशास्त्र र भौतिक शास्त्र विषयका पाठ्यक्रम प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारसंग सामिप्य हुनेगरी विकास गरिने छ ।

माध्यमिक तह, कक्षा ११-१२, संस्कृत शिक्षा

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	३	९६
३	प्रायोगिक गणित	३	९६
४.	विज्ञान तथा प्रविधि वा वैदिक विज्ञान तथा प्रविधि	३	९६
५.	सामान्य संस्कृत	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
८.	ऐच्छिक तृतीय (लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यास समेत)*	४	१२८
९.	इच्छाधिन स्थानीय विषय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

दृष्टव्यः

१. अन्य शिक्षाबाट कक्षा ११ मा संस्कृत शिक्षा र गुरूकुल शिक्षामा आउने विद्यार्थीका लागि तोकिएका विषयमा सम्बन्धित विद्यालयले लिने प्रवेश परीक्षाको व्यवस्था गर्ने छ । यसका लागि भाषा प्रशिक्षण वा अन्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।

२. सामान्य संस्कृत विषयमा संस्कृत भाषाका माध्यमबाट नेपाली मूल्य मान्यतामा आधारित नेपाल अध्ययन सम्बन्धी विषयवस्तु एवम पूर्वीय दर्शन, संस्कृत भाषा, साहित्य जस्ता विषयवस्तुहरू पाठ्यक्रममा समेटिने छ ।

३. ऐच्छिक चतुर्थविषयमा संस्कृत समूह वा सोसंग निकट रहेका प्राविधिक व्यवसायिक प्रकृतिका विषयहरू कर्मकाण्ड, प्राकृतिक चिकित्सा, आयुर्वेद, योग शिक्षा, फलितज्योतिष, नीतिशास्त्र, वास्तुशास्त्र आदि विषयहरु मध्येबाट छनोट गर्नु पर्ने छ ।

४. *लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यासका लागि विद्यार्थीले अध्ययन गर्ने कक्षा १२ को ३ ओटा ऐच्छिक विषय मध्ये कुनै एक विषय (इच्छाधिन स्थानीय विषय बाहेक) मा आफुलाई रुची भएको क्षेत्रमा लघु अध्ययन/व्यवहारिक अभ्यास गर्नु पर्ने छ ।

परम्परागत धार्मिक शिक्षा समूह

१. गुरुकुल (कक्षा ११ र १२)

क्र. सं.	विषय	पाठ्य घण्टा (Credit hour)	वार्षिक कार्य घण्टा
१.	नेपाली	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	३	९६
३.	नेपाल अध्ययन	३	९६

४	संस्कृत व्याकरण	३	९६
५.	शुक्लयजुर्वेद	३	९६
६.	संस्कृत भाषा	४	१२८
७.	ऐच्छिक पहिलो	४	१२८
८.	ऐच्छिक दोस्रो	४	१२८
९.	ऐच्छिक तेस्रो	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य : संस्कृत भाषा विषयमा सामाजिक अध्ययन विषयको साधारण धार तर्फको पाठ्यक्रमका मुख्य मुख्य विषयवस्तु समावेश गर्न सकिने छ ।

२. **गोन्पा** (कक्षा ११ र १२)

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	३	९६
३.	नेपाल अध्ययन	३	९६
४	प्रायोगिक गणित	३	९६
५.	विज्ञान तथा प्रविधि	३	९६
६.	बौद्ध शिक्षा	४	१२८
७.	ऐच्छिक पहिलो	४	१२८
८.	ऐच्छिक दोस्रो	४	१२८
९.	ऐच्छिक तेस्रो	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

३. मद्रसा (कक्षा ११ र १२)

क्र. सं.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा (Credit hour)**	**वार्षिक कार्य घण्टा**
१.	नेपाली	३	९६
२.	अङ्ग्रेजी	४	१२८
३.	नेपाल अध्ययन	३	९६
४	प्रायोगिक गणित	३	९६
५.	अरेविक व्याकरण र साहित्य	३	९६
६.	अकिदा	४	१२८
७.	ऐच्छिक पहिलो	४	१२८
८.	ऐच्छिक दोस्रो	४	१२८
९.	ऐच्छिक तेस्रो	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

४.५.३. विद्यालय शिक्षामा पठन पाठन सम्बन्धी व्यवस्था

४.५.३.१ खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा

आधारभूत शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन हुने खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाका लागि समेत यो पाठ्यक्रम संरचना लागु हुने छ । तर त्यस्तो धारको शिक्षा सञ्चालनका लागि विषयगत पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सक्षमता

तथा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी लचिलो समय (Flexi-time)पद्धति अवलम्वन गर्न सकिने छ । खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाको लचिलो समयमा आधारित पाठ्यक्रम समकक्षी औपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृत गर्ने छ । यस पाठ्यक्रमअन्तर्गत अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले मूल पाठ्यक्रमका लागि निर्धारित परीक्षा पद्धतिअनुसार नै परीक्षामा सहभागी हुनुपर्ने छ र सोही व्यवस्थाअनुसार नै प्रमाणीकरण गरिने छ ।

माध्यमिक तहको उद्देश्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन हुने खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाका लागि समेत यो पाठ्यक्रम संरचना लागु हुने छ । तर त्यस्तो धारको शिक्षा सञ्चालनका लागि विषयगत पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सक्षमता तथा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी लचिलो समय (Flexi-time) पद्धति अवलम्वन गर्न सकिने छ । खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाको लचिलो समयमा आधारित पाठ्यक्रम समकक्षी औपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृत गर्ने छ । यस पाठ्यक्रमअन्तर्गत अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले मूल पाठ्यक्रमका लागि निर्धारित परीक्षा पद्धतिअनुसार नै परीक्षामा सहभागी हुनुपर्ने छ र सोही व्यवस्थाअनुसार नै प्रमाणीकरण गरिने छ ।

४.५.३.२ पठन पाठनको समयावधि

१. प्रारम्भिक बालशिक्षाका लागि प्रतिदिन ४ घण्टा ३० मिनेटका दरले वार्षिक जम्मा ५७६ घण्टा दैनिक सिप सिकाइ क्रियाकलाप र विषयगत सिप सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन हुनेछ । यसै गरी वार्षिक २८८ घण्टा मनोरञ्जन, बाह्य खेल र आराम गर्ने तथा खाजा खाने समय हुने छ । अर्थात् उक्त समयले बालबालिकाले प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा विताउने पूरा अवधिलाई बुझाउँछ । प्रारम्भिक बालशिक्षाका बालबालिकाहरूलाई दैनिक कम्तीमा १ घण्टा आराम र खेल्नका लागि छुट्याउनु पर्नेछ ।

२. विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षाका लागि एक शैक्षिक वर्षमा कम्तीमा २०५ दिन पठन पाठन सञ्चालन हुने

३. कक्षा १ देखि ३ सम्म जम्मा २६ पाठ्यघण्टा (Credit hour) अर्थातवार्षिक ८३२ कार्य घण्टाको पठनपाठन गर्नुपर्ने छ ।

४. कक्षा ४ देखि १२ सम्म जम्मा ३२ पाठ्यघण्टा (Credit hour) अर्थातवार्षिक १०२४ कार्य घण्टाको पठन पाठन गर्नुपर्ने छ ।

५. पठनपाठन सञ्चालनका लागि खर्च भएको ३२ घण्टाको समयावधिलाई १ पाठ्यघण्टा (Credit hour) मानिने छ ।

६. तोकिएको साप्ताहिक पाठ्यघण्टा (Credit hour) नघट्ने गरी विद्यालयले विषयको आवश्यकता अनुसारको साप्ताहिक कार्य तालिकाको समयावधि निर्धारण गरी कक्षा सञ्चालन गर्न सकिने छ । प्रतिदिन प्रतिविषय एक घण्टाको एक पिरियड बनाउन सकिने छ ।

४.५.३.३ सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

१. प्रारम्भिक बालविकासमा पढाइ लेखाइमा भन्दा पनि बालबालिकाहरूको समग्र विकास, स्याहार तथा सुरक्षामा जोड दिनुपर्छ । प्रारम्भिक बालशिक्षाको सिकाइ क्रियाकलाप अनौपचरिक रूपले बालबालिकाको व्यक्तिगत भिन्नता र क्षमताको आधारमा स्वतन्त्र रूपले सिक्ने मौका प्रदान गर्ने किसिमले सञ्चालन गर्नुपदर्छ । बालबालिकाको विविधतालाई ध्यानमा राखेर उनीहरूको सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । खेल, गीत, कविता, कथा कथन, पर्दशन, श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रदर्शनमार्फत सिकाइका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त अवलोकन, समूहकार्य, परियोजना कार्य, छलफल जस्ता विधिहरूका माध्यमबाट बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिनुपर्दछ ।

२. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा विद्यार्थी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाई शिक्षणमा भन्दा निरन्तर सिकाइमा जोड दिनुपर्ने छ । सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता भएका, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

३. विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्द्रबिन्दु मानी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीकोसहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, आविष्कारमुखी अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षणपद्धतिलाई शिक्षण सिकाइका विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।

४. सिकाइ प्रक्रिया सैद्धान्तिक पक्षमा भन्दा बढी गरेर सिक्ने अवसर प्रदान गर्ने क्रियाकलापमा आधारित हुनुपर्ने छ ।

५. शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।

६. पठन पाठनमा कम्प्युटर प्रविधिलाई उपलब्ध साधन, स्रोत र आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नु पर्ने छ ।

७. सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

८. प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका विधागत विषयहरु (Disciplinary Subjects) मा कक्षा सहजीकरण प्रक्रियाको लागि सामान्यतया ४० प्रतिशत पाठ्यभारको सैद्धान्तिक र ६० प्रतिशत पाठ्यभारको प्रयोगात्मक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप हुनेछ ।

४.५.३.४ विषय छनोट प्रक्रिया र हेरफेर

आधारभूत तहमा मातृभाषा वा स्थानीय विषय वा संस्कृत वा अन्य विषय छनोट गर्दा निम्नानुसार हुने छ :

१. विद्यालयमा पठन पाठन हुने मातृभाषाको छनोट पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्यपुस्तक विकास तथा कार्यान्वयन स्थानीय निकायको परामर्शमा विद्यालय वा सम्बन्धित शैक्षिक संस्था आफैँले गर्ने छ ।

२. स्थानीय विषयको हकमा स्थानीय तहका लागि उपयोगी पेसा, व्यवसाय, धर्म, परम्परा, संस्कृति, रीतिरिवाज, स्थानीय सम्पदा, वातावरण संरक्षण, खेतीपाती, स्थानीय प्रविधि, चाडपर्व, सामाजिक व्यवहार आदि विषयवस्तु सम्बन्धी विषय स्थानीय निकायको परार्शमा विद्यालय आफैँले छनोट गर्न सक्ने छ । यस्ता विषयको पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्य पुस्तक विकास तथा कार्यान्वयन स्थानीय निकायको परामर्शमा विद्यालय वा सम्बन्धित शैक्षिक संस्था आफैँले गर्ने छ ।

३. मातृभाषा र स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री प्रदेश/स्थानीय तहको सहयोगमा विद्यालय आफैँले निर्माण गर्ने छ ।

४. अन्य विषयका रूपमा कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधि, सामाजिक शास्त्रअन्तर्गतका विषयहरू, भाषा समूहका विषयहरू, गणित तथा विज्ञान समूहका विषयहरू, परम्परागत चिकित्सा पद्धति, सहकारी शिक्षा, सङ्गीत, मूर्तिकला, काष्ठकला, वास्तुकलालगायतका मागमा आधारित विषयहरू पर्ने छन् ।उपलब्ध साधन र स्रोतका आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले यस्ता विषयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास गर्दै जाने छ ।

माध्यमिक तहमा ऐच्छिक विषय छनोट तथा हेरफेर गर्दा निम्नानुसार हुने छ :

१. माध्यमिक तहको प्रत्येक कक्षामा कम्तिमा ४ पाठ्यघण्टाको स्थानीय इच्छाधिन विषय हुने छ । उक्त विषय रोजगार र स्वरोजगार उन्मुख प्राविधिक तथा व्यवसायिक प्रकृतिको सिपमूलक हुनेछ ।

२. ऐच्छिक विषयहरु विज्ञान तथा प्रविधि समूह ,प्राविधिक तथा व्यवसायिक समूह र साधारण समूहमा अलग अलग हुनेछन् ।

३. ऐच्छिक विषयहरु र त्यसको समूहकृत व्यवस्था अनुसूचीमा दिइएको छ । उक्त अनुसूचीमा ऐच्छिक विषयहरुको समूह र छनोट गर्नुपर्ने विषय हेरफेर गर्नुपर्ने भएमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदले गर्नेछ ।

परिच्छेद : पाँच

विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा प्रमाणीकरण

विद्यालय शिक्षाका कक्षाहरुमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन, सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन तथा विद्यालयस्तरीय र सार्वजनिक परीक्षा आधारमा विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धिको परीक्षण र प्रमाणीकरण गर्नुपर्दछ ।

५.१ आधारभूत तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन

१. आधारभूत तहमा निर्णयात्मक पद्धतिभन्दा बढी निर्माणात्मक/सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको सिकाइलाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ ।

२. विद्यालयले विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न विद्यार्थीको व्यक्तिगत प्रगति विवरण सञ्चय गरी राख्नुपर्ने छ । यसलाई विद्यार्थीको कक्षा कार्य, सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागिता, परियोजना कार्य, सिर्जनात्मक कार्य, गृहकार्य, उपलब्धि परीक्षा, हाजिरी, अनुशासन, व्यवहार परिवर्तनको अवलोकन आदिका माध्यमले अद्यावधिक गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा आवधिक रूपमा विद्यालयमा छलफल गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ र विद्यार्थीको सिकाइ सुधारका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने छ । प्रत्येक विद्यार्थीको व्यक्तिगत प्रगति विवरण सञ्चित अभिलेख फायलमा राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ ।

३. आधारभूत शिक्षाको कक्षा १-३ मा पूर्णरूपमा निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति अवलम्बन गरिने छ । कक्षा ४-५ मा ५० प्रतिशत भारको निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति र ५० प्रतिशत भारको आवधिक निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका माध्यमले विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नुपर्ने छ । कक्षा ६ र ७ मा ६० प्रतिशत

भारको आवधिक निर्णणात्मक मूल्याङ्कन र ४० प्रतिशत भारको निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमले विद्यार्थी उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नुपर्ने छ ।

४. निरन्तर मूल्याङकन पद्धतिमा विद्यार्थीको नियमितता/हाजिरी, कक्षा कार्य/सहभागिता, परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, सिर्जनात्मक कार्य, सिकाइ व्यवहारमा आएको परिवर्तन, र उपलब्धि परीक्षा जस्ता पक्षहरूलाई समावेस गरिने छ । यस सम्बन्धी थप व्यवस्था विषयगत पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन खण्डमा समावेश गरिनेछ । विद्यार्थी मनोविज्ञानलाई दृष्टिगत गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा समसामयिक सुधार समेत गर्दै लगिने छ ।

५. निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति अन्तर्गतको उपलब्धि परीक्षा संचालन गर्दा हरेक एकाइ/पाठको पठन पाठनपश्चात् पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धिलाई समेट्ने प्रश्नपत्र निर्माणमा ध्यान दिनुपर्नेछ ।

६. विद्यालयस्तरीय र वाह्य सार्वजनिक दुबै प्रकारका परीक्षा सञ्चालन गर्दा ३ वा सो भन्दा बढी पाठ्यघण्टा भएका विषयको पूर्णाङ्क १०० र परीक्षा समय ३ घण्टा एवम २ वा सो भन्दा कम पाठ्यघण्टा भएका विषयको पूर्णाङ्क ५० र परीक्षा समय १ घण्टा ३० मिनेट हुने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा शिक्षकले अपाङ्गता भएका र विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

५.२ माध्यमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यालय तहमा विद्यार्थी उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निरन्तर/निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्नुपर्ने छ ।

(१) **निर्माणात्मक मूल्याङ्कन** : निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइउपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइअवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ । विद्यालयतहको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्न कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ । यस्तो मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको अभिलेख राखी सिकाइ अवस्था यकिन गरी उपचारात्मक सिकाइबाट सुधार गर्ने पक्षमा जोड दिइने छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।

(२) **निर्णयात्मक मूल्याङ्कन** : माध्यमिक तहमा निम्नानुसार निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ :

(अ) **त्रैमासिक परीक्षा** : पहिलो त्रैमासिक अवधिभरमा पठन पाठन भएका विषयवस्तुबाट कुल पूर्णाङ्कको १० प्रतिशत (आन्तरिक र वाह्य) अङ्क भारको परीक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

(आ) **अर्धवार्षिक परीक्षा** : पहिलो र दोस्रो त्रैमासिक अवधिभरमा पठनपाठन भएका विषयवस्तुबाट कुल पूर्णाङ्कको ३० प्रतिशत (सैद्धान्तिक र व्यवहारिक) अङ्क भारको अर्धवार्षिक परीक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

(इ) **वार्षिक परीक्षा** : शैक्षिक सत्रको अन्त्यसम्ममा पठन पाठनका लागि निर्धारित सम्पूर्ण विषयवस्तुबाट ६० प्रतिशत (सैद्धान्तिक र व्यवहारिक) अङ्क भारको वार्षिक परीक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ र तिन ओटै परीक्षाको कुल प्राप्ताङ्क जोडेर विद्यार्थीको स्तर निर्धारण गर्नुपर्ने छ । प्रयोगात्मक परीक्षासमेत हुने विषयका हकमा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै परीक्षामा अलग अलग सक्षमता पूरा भएको हुनुपर्ने छ ।

(ई) परीक्षामा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूलाई केही खास खास विषयहरूमा अरू साधारण विद्यार्थीहरूलाई दिइने प्रश्नभन्दा अलग प्रश्न बनाई मूल्याङ्कन गरिने छ । विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि परीक्षाको समयसमेत आवश्यकता अनुसार थप गरिने छ ।

(उ) प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फका विषयहरूमा त्रैमासिक प्रयोगात्मक क्रियाकलाप निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिद्वारा गरिने छ । विद्यार्थीहरुको सक्षमताको मूल्याङ्कन निरन्तर/निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियाद्धारा गरिने छ । निर्णयात्मक मूल्याङ्कन आवधिक मुल्याङ्कनबाट गरिनेछ र आवधिक मुल्याङ्कन सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै हुनेछ । यस धारतर्फको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक कार्य र परीक्षासम्बन्धी व्यवस्था विधागत विषय (Disciplinary subjects) को पाठ्यक्रममा उल्लेख गरिने छ ।

परिच्छेद : छ

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप कार्यान्वयन

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप नेपालको विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम सम्बन्धी मार्गदर्शक मूल दस्तावेज हो । यसले विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण र नीतिगत मार्गदर्शन प्रस्तुत गरेको छ । यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न नीतिगत, संरचनागत र प्रक्रियागत बन्दोवस्त गर्न जरुरी छ । यस प्रारूपले निर्दिष्ट गरेबमोजिमको पाठ्यक्रम तर्जुमा गरी विद्यालयमा पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री कार्यान्वयनको वातावरणलाई सहज बनाइनु पर्दछ ।

यसको कार्यान्वयनलाई सहजता प्रदान गर्न निम्नानुसारका व्यवस्था गरिने छ :

६.१ पाठ्यक्रम विकास, स्वीकृति र परिमार्जन प्रक्रियामा सुधार

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद् पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन सम्बन्धी नीतिहरू निर्माण र मार्ग निर्देशन गर्न जिम्मेवार हुने छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्रीको विकास निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरू महिला, आदिवासी/जनजाति समूह, दलित, अपाङ्गता भएका, सीमान्तकृत समूहका व्यक्तिहरू, अभिभावक, शिक्षक, नागरिक समाज र मानव अधिकार तथा बाल अधिकार विशेषज्ञहरूसमेतको व्यापक प्रतिनिधित्व गराइने छ । साथै प्रदेश तथा स्थानीय तहमा पाठ्यक्रम विकास सम्बन्धी कार्य हुँदासमेत विशेषज्ञ सहितको समावेशी प्रतिनिधित्व गराइने छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्रीको विकास गर्दा तोकिएको प्रक्रिया अनुसार गरिने छ । पाठ्यक्रमको अद्यावधिक परिमार्जन तथा सुधार गर्ने कार्य तल लेखिएअनुसार गरिने छ :

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले निर्देश गरेअनुसार पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्रीको विकास गरिने छ ।
- आवश्यकतानुसार पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक वर्ष अद्यावधिक गरिने छ ।
- सामान्यतया प्रत्येक पाँच वर्षमा समसामयिक परिमार्जन गरिने छ ।
- सामान्यतया प्रत्येक दश वर्षमा पुनरावलोकन गरी समयानुकूल परिवर्तन गरिने छ ।

६.२ पाठ्यक्रमसम्बद्ध सामग्री विकास र वितरण

प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि पाठ्यक्रमसम्बद्ध सामग्रीको विकास तथा प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरिने छ । यसका लागि निम्न लिखित कार्यहरू सम्पन्न गरिने छ :

- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्रीहरूको विकास
- शैक्षणिक सामग्री विकास र वितरण
- विद्यालयमा पुस्तकालयको व्यवस्था
- विज्ञान, कम्प्युटर, भाषा र गणित प्रयोगशाला निर्माण

- विशेष आवश्यकता समूहका लागि शैक्षणिक सामग्री विकास तथा वितरण

विद्यालयहरूलाई शैक्षणिक सामग्री विकास तथा प्रयोगात्मक कार्यका लागि प्रोत्साहन गर्न विद्यालयमा आधारित शैक्षणिक सामग्री क्रमशः विकास गरिने छ । यसका लागि विद्यालयहरूलाई स्थानीय स्रोत र साधन उपयोग गरी शैक्षणिक सामग्री विकास र व्यवस्थापन गर्न सक्षम बनाउँदै लगिने छ । साथै सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित सिकाइ सामग्रीको विकासमा जोड दिइने छ ।

६.३ संस्थागत संयन्त्रको विकास

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पाठ्यक्रम परिमार्जन र अद्यावधिक कार्यका लागि देहायबमोजिमको पृष्ठपोषण संयन्त्र खडा गर्ने छ :

स्थानीय पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक समन्वय समिति

यस समितिलाई निम्न लिखित कार्यका लागि जिम्मेवार बनाइने छ :

- राष्ट्रिय,प्रादेशिक तथा स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, स्वीकृति र प्रयोग
- पाठ्यक्रम सम्बन्धी सुपरिवेक्षण, अनुगमन, अनुसन्धान तथा पृष्ठपोषण
- प्रतिवेदन लेखन र प्रस्तुतीकरण

प्रादेशिक पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक समन्वय समिति

यस समितिले स्थानीय स्तरको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक समन्वय समितिहरू तथा शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक र अन्य सरोकारवालाहरूबाट पृष्ठपोषण लिई नियमित कार्यक्रमको रूपमा वार्षिक प्रतिवेदन दिने छ । यस समितिलाई निम्नलिखित कार्यका लागि जिम्मेवार बनाइने छ :

- राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको प्रभावकारी कार्यान्वयन
- प्रादेशिक पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, स्वीकृति र कार्यान्वयन
- पाठ्यक्रम सम्बन्धी सुपरिवेक्षण, अनुगमन, अनुसन्धान तथा पृष्ठपोषण
- प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण

केन्द्रीय पाठ्यक्रम सल्लाहकार समिति

पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका अनुसन्धान तथा अभ्याससमेतका आधारमा राष्ट्रिय बहस गर्ने, अनुसन्धान गर्ने र केन्द्रलाई आवश्यक सुधारका लागि सुझाव दिनका लागि बाह्य विशेषज्ञको अध्यक्षतामा केन्द्रीय पाठ्यक्रम सल्लाहकार समिति रहने छ । यसलाई निम्न लिखित कार्य गर्न जिम्मेवार बनाइने छ :

- पाठ्यक्रमको विकास, विस्तार, स्तरीयता, सुधार अनुसन्धानलगायतका विषयहरूमा नियमित रूपमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्, यसअन्तर्गतका समितिहरू र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई पेसागत सहयोग प्रदान गर्ने

- पाठ्यक्रम सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण विषयहरू जस्तै : विद्यालय शिक्षाको दृष्टिकोण, दर्शन, संरचना, पाठ्यक्रम आदिमा केन्द्रलाई प्राविधिक सल्लाह प्रदान गर्ने
- विद्यालय शिक्षाको सक्षमता र विषयवस्तुको विश्व विद्यालय तह तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहसमेतको स्तरअनुसार भए नभएको सम्बन्धमा केन्द्रलाई उचित परामर्श तथा सल्लाह दिने

६.४ अनुसन्धान र पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पाठ्यक्रम विकास, कार्यान्वयन र परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न अनुसन्धान र पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन कार्यलाई नियमित रूपमा अवलम्बन गर्ने छ । पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न पाठ्यक्रम विकास केन्द्र पूर्ण रूपमा जिम्मेवार हुने छ । अनुसन्धानका आधारमा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई समसामयिक सुधार गर्ने नीतिलाई प्राथमिकता दिइने छ । ज्ञानमा आधारित समाज, सूचना तथा प्रविधिको विकास र प्रयोग, विश्वपरिवेशमा उत्पन्न शैक्षिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, आर्थिक परिवर्तनसमेतका आधारमा पाठ्यक्रमलाई समसामयिक सान्दर्भिक र व्यावहारिक बनाउन नियमित रूपमा यसको मूल्याङ्कन गरिने छ ।

६.५ विभिन्न स्तरमा परीक्षा बोर्ड/समितिको निर्माण

पाठ्यक्रमको उद्देश्य बमोजिम सिकाइ उपलब्धि तथा व्यवहारमा हुने प्रगतिको लेखाजोखा गर्न परीक्षा पद्धतिलाई एउटा महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा अवलम्बन गरिने छ । यस प्रक्रियालाई देहायअनुसार व्यवस्थित गरिने छ :

स्थानीय स्तरको परीक्षा समिति

आधारभूत तह (कक्षा ८) को अन्त्यमा स्थानीय तहमा परीक्षा हुने छ । यसका लागि स्थानीय परीक्षा समिति जिम्मेवार हुने छ । स्थानीय प्रशासकीय अधिकारीको अध्यक्षतामा शिक्षकसमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी परीक्षा समिति गठन गरिने छ । उक्त समितिको भूमिका देहायबमोजिम हुने छ :

- परीक्षाको योजना, विकास र कार्यान्वयन गर्नु
- नतिजा प्रकाशन गर्नु
- माध्यमिक तहको निम्ति विद्यार्थी छनोट गर्नु
- परीक्षाको विश्लेषण गरी जिल्लाभित्रका अन्य विद्यालयसँग तुलना गरी छलफल गर्नु र जिल्लामा शैक्षिक सुधार योजनाको निर्माण एवम् कार्यान्वयन गर्नु
- कक्षागत र विषयगत रूपमा उपलब्धि परीक्षा सञ्चालन गर्न शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रलाई सहयोग गर्नु

प्रदेशस्तरीय परीक्षा बोर्ड/समिति

कक्षा १० को अन्त्यमा प्रदेशस्तरीय माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (Secondary Education Examination-SEE) सञ्चालन हुने छ । परीक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, कार्यान्वयन योजना, प्रश्नपत्र निर्माण, परीक्षा सञ्चालन र

नतिजा प्रकाशन गर्न प्रदेश शिक्षा मामिला हेर्ने सचिवको अध्यक्षतामा प्रदेश स्तरीय परीक्षा बोर्ड/समिति गठन हुने छ । राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको समन्वय र सहजीकरणमा रही प्रदेशस्तरीय परीक्षा बोर्ड/समितिले यो परीक्षाको व्यवस्थापन गर्ने छ । कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम कक्षा १० को परीक्षा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण कार्य प्रदेश स्तरको बोर्ड/समितिमा हुने छ र यसको प्रमाणीकरणको कार्यसमेत सम्बन्धित प्रदेशबाटै हुने छ ।

राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड

कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा, माध्यमिक शिक्षा प्रमाणीकरण परीक्षा (School Leaving Certificate Examination) राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले राष्ट्रिय स्तरमा सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रमाणीकरण गर्ने छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषदद्वारा स्वीकृत मूल्याङ्कन प्रारूप र मापदण्डबमोजिम माध्यमिक शिक्षा प्रमाणीकरण परीक्षा सञ्चालन गरिने छ ।

६.६ पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनमा सरोकारवालाको सहभागिता

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि पाठ्यक्रम सम्बद्ध सरोकारवालाहरु जस्तो : अभिभावक, शिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समिति, जनप्रतिनिधि, संघसंस्था, बुद्धिजीवी, शिक्षाप्रेमी आदिको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा क्रममा यससँग सम्बन्धित विविध पक्ष र प्रक्रियाहरुमा सरोकारवालाहरुले प्रदान गर्ने सहयोग र सहकार्यबाट मात्रै विद्यालयमा सिकाइका लागि उपयुक्त वातावरण तयार हुन सक्छ । अतः पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका निम्नलिखित पक्षहरुमा सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ :

- विद्यालय सुधार योजना, शैक्षणिक योजना, सिकाइ सुधार योजना निर्माण
- सिकाइ सहजीकरणको लागि शैक्षणिक सामग्री सङ्कलन र निर्माण
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन
- विद्यार्थीको सिकाइको प्रगतिका बारेमा छलफल तथा सुझाव सङ्कलन
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र सुधारात्मक शिक्षण सिकाइका लागि अन्तरक्रिया
- सिकाइ सुधारका लागि कार्यमूलक अनुसन्धान, परियोजना कार्य, घटना अध्ययन, सामुदायिक कार्य
- विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार तथा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृत्तिमा निरन्तर सुपरिवेक्षण र अनुगमन
- विद्यार्थीको सिकाइ सुधारका लागि एक विद्यालय र अर्को विद्यालयबिच (शिक्षक - शिक्षक, विद्यार्थी - विद्यार्थी) छलफल तथा अन्तरक्रिया
- विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा भए गरेका राम्रा अभ्यास (Best practice) को पहिचान र छलफल

६.७ प्रभावकारी पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका निम्ति शिक्षकको तयारी

शिक्षक शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका केन्द्रका रूपमा रहन्छन् । सिकारु र शिक्षकबिचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ । पाठ्यक्रमको विकास र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा शिक्षकको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसका लागि निम्न लिखित विषयहरूमा सक्षम हुने गरी शिक्षक विकास गरिने छ :

- आफूले अध्यापन गर्ने विषयमा गहन ज्ञान र समसामयिक ज्ञान तथा सिपमा अद्यावधिकता
- शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया सम्बन्धी गहन ज्ञान र सो ज्ञानलाई शिक्षण सिकाइमा उपयुक्त तवरले प्रयोग
- बाल बालिकाहरूको विविध सिकाइ आवश्यकता पहिचान गरी बालकेन्द्रित सिकाइ सहजीकरण
- प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि कक्षा व्यवस्थापन
- विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरूबिच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य
- निरन्तर सिकाइ र पेसागत विकास प्रतिको प्रतिबद्धता
- प्रचलित ऐन नियम तथा सामाजिक मूल्य मान्यता अनुकूल आदर्श पेसागत आचरण प्रदर्शन एवम पेसागत जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व वहन
- विविधताको व्यवस्थापन र बहु भाषिक शिक्षण
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान र सिप एवम यसको सिकाइ सहजीकरणमा प्रयोग
- सिकाइ सहजीकरणमा सामुदायिक कार्य, घटना अध्ययन तथा लघु अनुसन्धानको प्रयोग
- पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक विकास, विश्लेषण, समायोजन तथा प्रयोग
- समावेशी शैक्षणिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोग
- मूल्याङ्कन सामग्री विकास, परीक्षाका परिणामहरूको विश्लेषण र सुधार
- समसामयिक शैक्षिक अनुसन्धानका प्राप्तिको कार्यान्वयन

६.८ विद्यालय

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको कार्यान्वयन गर्ने मुख्य शैक्षिक संस्था विद्यालय हो । विद्यालयले प्रारूपले निर्दिष्ट गरेको खाकाको आधारमा स्थानीय आवश्यकता, पहुँच, सान्दर्भिकता र गुणस्तरसमेतलाई सम्बोधन गर्न सक्ने गरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रम सम्बद्ध सामग्री विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने छ । विद्यालय भौतिक वातावरण, पाठ्यक्रम, शिक्षक, विद्यार्थी र अन्य व्यवस्थापकीय पक्षलाई शिक्षण सिकाइसँग आबद्ध गरी विश्वपरिवेश अनुरूप विद्यालयस्वयम् पनि पाठ्यक्रम सम्बन्धी निरन्तर गतिविधि सञ्चालन गर्न स्वायत्त हुने छ । यसप्रकारका स्वायत्त रूपमा विकसित हुने विद्यालयहरूलाई खुला/दूर शिक्षा, बहुकक्षा शिक्षण र सिकाइअनुरूपका शैक्षिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सक्षम बनाइँदै लगिने छ । यसका लागि विद्यालयले निम्न लिखित पक्षलाई विशिष्ट ध्यान दिने छन् :

- विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्रका रूपमा विकसित गर्न
- बाल अधिकारको सुनिश्चित गर्न
- समावेशी शैक्षिक वातावरण सिर्जना गर्न
- अभिभावक विद्यालय सहसम्बन्धलाई सुदृढ गराउन
- प्रतिस्पर्धी वातावरण सिर्जना गरी शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्न
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीको विकास गर्न
- सूचना सञ्चार प्रविधिलाई अवलम्बन गर्न

- सहभागितामूलक कार्यविधि अवलम्बन गर्न
- बहुकक्षा शिक्षण, विषय शिक्षण, कक्षा शिक्षण गर्न
- विद्यार्थी परामर्श सेवा तथा सरसल्लाह प्रदान गरी सबैका लागि गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षा प्रदान गर्न ।

६.९ अनुगमन र सुपरिवेक्षण

विद्यालय शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि समन्वयात्मक अनुगमन संरचनाको विकास र प्रयोग गरी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरिने छ । आन्तरिक तथा वाह्य अनुगमन र सुपरिवेक्षण कार्यलाई संस्थागत गरिने छ । मूलतः पाठ्यक्रम कायान्वयनको क्रममा देहायअनुसारको पक्षहरूमा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणलाई विशेष ध्यान दिइने छ :

- पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा हुने लगानी (Input) , विकास प्रक्रिया (Process) र प्रतिफल (Output) को अवस्था र प्रभाव (Impact)
- लगानी, प्रक्रिया र प्रतिफलमा सरोकारवालाहरूको सहभागीता, समावेशी पक्ष
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रमसम्बद्ध सामग्रीको पहुँच र सर्वसुलभता
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र पाठ्यक्रमबिचको सामञ्जस्य एवम् सामाजिक रूपान्तरण
- मातृभाषा र स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास र प्रयोग
- पेसागत छलफल, अन्तरक्रिया, सहयोग एवम् पृष्ठपोषण आदानप्रदान
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण
- निजी क्षेत्रबाट मुद्रित तथा वितरित पाठ्यपुस्तकको छपाइ, वितरण र प्रयोग
- संस्थागत विद्यायालयमा प्रयोगमा रहेका पाठ्यसामग्री
- नतिजा प्राप्ति
- धार्मिक संस्थाबाट सञ्चालित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रयोग भएको पाठ्यसामग्री तथा परीक्षा पद्वतिको अवस्था
- प्रदेश तथा स्थानीय तहका पाठ्यक्रम सम्बद्व समितिका कार्यको सहजीकरण ।

६.१० समन्वय र साझेदारी

पाठ्यक्रम प्रारूपको कार्यान्वयन समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन गरिने छ । यसका लागि पाठ्यक्रम विकास, शिक्षक शिक्षा, परीक्षा र मूल्याङ्कन, शैक्षिक व्यवस्थापन, शैक्षिक सुपरिवेक्षण, शैक्षिक अनुसन्धान जस्ता पक्षहरूलाई समुचित रूपमा समन्वय गरी शैक्षिक गतिविधिहरू सञ्चालन गरिने छ । अतः केन्द्रीय तहमा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गतका केन्द्रिय निकाय, राष्ट्रिय परीक्षा वोर्ड, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम केन्द्र, शिक्षक सेवा आयोगलगायत विश्व विद्यालयतथा अन्य संस्थाहरूबिच कार्यगत समन्वय सञ्जालको आधारमा पाठ्यक्रम प्रारूप कार्यान्वयन गरिने छ । त्यसैगरी जिल्ला र स्थानीय तहमा भइरहेका साझेदारी तथा समन्वयलाई सुदृढ र विस्तार गरिने छ । विद्यालय शिक्षामा गुणस्तर सुनिश्चित गर्न जवाफदेही परीक्षण सम्बन्धी कार्य शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रबाट गरिने छ । साझेदारी र समन्वय कार्य गर्दा विशेषत सरकारी_सरकारी, सरकारी_निजी, निजी_निजी तथा सरकारी, गैरसरकारी निकायसँगको सहकार्यलाई विशेष जोड दिइने छ । यस प्रकारको सहकार्यले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गर्न, शिक्षकहरूको पेसागत विकासमा सहजीकरण गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्न जोड दिने छ ।

६.११ संस्थागत क्षमता र प्रारूप कार्यान्वयन

प्रारूपले व्यवस्था गरेका नीतिगत प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न केन्द्रदेखि विद्यालयसम्मको संस्थागत क्षमतामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । यसका लागि केन्द्रदेखि जिल्ला तहसम्मको संस्थागत क्षमता विकास योजना (Institutional Capacity Building Plan) विकास गरी कार्यान्वयन गरिने छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको कार्यान्वयनका लागि कार्यान्वयन निर्देशिका विकास गरिने छ ।

६.१२ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप जीवन्त दस्तावेजका रूपमा

नेपालको सन्दर्भमा वि.सं. २०६३ सालमा पहिलो पटक राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको विकास गरिएको थियो । यस प्रारूपलाई वि. सं. २०७१ सालमा समसामयिक परिमार्जन र अद्यावधिक सुधार गरिएको थियो । यसको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा विभिन्न क्षेत्रबाट प्राविधिक, शैक्षिक एवम् प्राज्ञिक सुझावहरू प्राप्त भएका छन् । ती सुझावहरूको विश्लेषण, अभ्यास, अनुभव तथा विद्यालय क्षेत्र विकास योजनालगायत नीतिगत दस्तावेजका आधारमा नयाँ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप जारी गरिएको छ । यस प्रारूपलाई जीवन्त दस्तावेज (Living document) को रूपमा लिई निरन्तर प्राप्त हुने सुझाव तथा नीतिगत व्यवस्थाका आधारमा भविष्यमा समेत सुधार गर्दै लगिने छ ।

अनुसूची १
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१०) ऐच्छिक विषय क्षेत्र र समूह

ऐच्छिक प्रथम पत्र

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	प्राविधिक तथा व्यावसायिक समूह	मानविकी, सामाजिक अध्ययन तथा भाषासमूह	सँस्कृत तथा परम्परागत शिक्षा समूह	स्वास्थ्य र शारीरिक समूह
१. गणित	१. कृषि २. पशुपालन ३. जडीबुटी खेती ४. तरकारी खेती ५. गृह विज्ञान ६. बेतवास शिल्पकला ७. चित्रकला ८. संगीत ९. बुढ्यौली शिक्षा (Gerontology) १०. पर्यटन व्यवसाय	१. अर्थशास्त्र २. इतिहास ३. नागरिक शिक्षा ४. जनसङ्ख्या अध्ययन १. अङ्ग्रेजी १. मैथली २. नेवारी ३. अबधि ४. भोजपुरी ५. भोटभाषा ६. पाली ७. स्थानीय भाषा *	१. सँस्कृत भाषा	१. स्वास्थ्य शिक्षा

ऐच्छिक दोस्रो पत्र

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	**व्यावसायिक समूह**	**मानविकी तथा सामाजिक अध्ययन समूह**	**सँस्कृत समूह**	**स्वास्थ्य र शारीरिक समूह**
२. सूचनाप्रविधि ३. कम्प्युटर विज्ञान	१. कार्यालय सञ्चालन र लेखा २. लेखा परीक्षण १. फलफूल खेती २. कुखुरा पालन/पन्छीपालन ३. वास्तुकला ४. फोटोग्राफी (छविकला) ५. उद्घोषणकला ६. होटल व्यवस्थापन	१. भूगोल २. ग्रामीणविकास ३. सामान्यकानुन ४. मानवीयमूल्यशिक्षा ५. शिक्षाशास्त्र ४. वाणिज्य गणित ८. नेपाली २. चिनियाँ ९. जर्मन १. कोरियन २. स्पेनिस ३. मलाया ४. हिब्रु ५. हिन्दी ६. पर्सियन	२. कर्मकाण्ड ३. फलितज्योतिष ४. नीतिशास्त्र ५. योग शिक्षा ६. वास्तुशास्त्र ७. आयुर्वेद ८. प्राकृतिकचिकित्सा	शारीरिक शिक्षा खेलकुद विज्ञान

ऐच्छिक तेस्रो पत्र

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	**व्यावसायिक समूह**	**मानविकी तथा सामाजिक अध्ययन समूह**	**सँस्कृत समूह**	**स्वास्थ्य र शारीरिक समूह**
५. विज्ञान ६. वातावरण विज्ञान	१. बागवानीविज्ञान २. पुष्पखेती ३. माछापालन ४. रेसम खेती र मौरी पालन ५. बजारशास्त्र (Marketing) ६. वित्ततथा बैङ्किङ ७. सिलाइबुनाइ ८. हस्तकला ९. सौन्दर्य कला १०. टाइपिङ र सर्टह्याण्ड ११. औद्योगिकशिक्षा १२. खाद्यविज्ञान	१. समाजशास्त्र २. सहकारी शिक्षा ३. पत्रकारिता ४. प्रारम्भिकबालविकास शिक्षा ३. फ्रेन्च ४. रसियन ५. उर्दु ७. अरेबिक ८. जापानिज ९. बङ्गाली १०. ल्याटिन ११. तिब्बती १२. ग्रीक	१. शुकलयजुर्वेद २. सामवेद ३. ऋग्वेद ४. अथर्ववेद ५. नव्यव्याकरण ६. सिद्धान्त ज्योतिष ७. नव्यन्याय ८. दर्शनशास्त्र ९. सँस्कृत साहित्य १०. इतिहास पुराण	१. योगाभ्यास वा योग विज्ञान

द्रष्टव्य :

- लेख्य परम्परा वाव्याकरण र उपयुक्त पाठ्यसामग्रीको उपलब्धतानुसार नेपालका राष्ट्र भाषाहरूलाई पनि पाठ्यक्रममा समावेश गर्दै लगिने छ ।
- ऐच्छिक विषयहको छनोट गर्दा दिइएका तिन ऐच्छिक विषयहरूमध्ये कुनै तिन विषयको छनोट विद्यार्थीको रूचि, आवश्यकता, उपलब्ध शिक्षक तथा स्रोत र साधनको आधारमा स्थानीय तहको समन्वयमा विद्यालयले गर्ने छ । यसरी विषय छनोट गर्दा ऐच्छिक प्रथम, द्वितीय र तृतीयबाट एक एक विषय गरी जम्मा ३ विषय छनोट गर्नु पर्ने छ । दिइएका एक समूहबाट कुनै एक मात्र विषय छनोट गर्नु पर्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयको पाठ्यक्रममा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टामा नघटने गरी आवश्यकता अनुसार प्रादेशिक र स्थानीय आवश्यकता सम्बन्बोधन हुने गरी पाठ्यवस्तु समायोजन गरि पठनपाठन गर्न सक्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयहरू बाहेक राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टा सुनिश्चित हुने गरी आवश्यकता अनुसार थप विषयका पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ ।
- कक्षा ९ मा जुन विषय छनोट गरिएको छ कक्षा १० मा पनि सोही विषय छनोट गर्नु पर्नेछ ।
- सामान्य संस्कृत विषयमा संस्कृत भाषाका माध्यमबाट नेपाली मूल्य मान्यतामा आधारित सामाजिक अध्ययन सम्बन्धी विषय, पूर्वीय दर्शन, संस्कृत भाषा, साहित्य जस्ता विषयवस्तुहरू पाठ्यक्रममा समेटिने छ ।

अनुसूची ३
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ११र १२) का ऐच्छिक विषयहरूको समूह

- ऐच्छिक विषयहको छनोट गर्दा दिइएका चार ऐच्छिक विषयहरूमध्ये कुनै तिन विषयको छनोट विद्यार्थीको रूचि, आवश्यकता, उपलब्ध शिक्षक तथा स्रोत र साधनको आधारमा स्थानीय तहको समन्वयमा विद्यालयले गर्ने छ । यसरी विषय छनोट गर्दा ऐच्छिक प्रथम, द्वितीय र तृतीयबाट एक एक विषय गरी जम्मा ३ विषय छनोट गर्नु पर्ने छ । दिइएका एक समूहबाट कुनै एक मात्र विषय छनोट गर्नु पर्ने छ । ऐच्छिक प्रथम विषय जुन समूहबाट छानिएको छ ऐच्छिक द्वितीय र तृतीय विषय पनि सोही समूहबाट छनोट गर्नु पर्ने छ ।
- चार ऐच्छिक विषय मध्ये एक विषय (ऐच्छिक चतुर्थ) स्थानीय विषय हुने छ । यो विषय मूलत रोजगारमुलक तथा स्वरोजगारमुलक सिप आर्जनको लागि प्राविधिक तथा व्यवसायिक प्रकृतिको हुने छ । यो विषय स्थानीय आवश्यकताको आधारमा सम्बन्धित स्थानीय तहले आफै पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ । तर पाठ्यक्रम संरचनामा दिइएका ऐच्छिक स्थानीय विषयले स्थानीय आवश्यकताको प्रतिनिधित्व गर्ने भएमा सो विषय छनोट गरी अध्ययन अध्यापन गराउन सकिने छ । यो विषयको शिक्षक, पाठ्यसामग्री लगायतका व्यवस्थापन सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयको पाठ्यक्रममा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टामा नघटने गरी आवश्यकता अनुसार प्रादेशिक र स्थानीय आवश्यकता समेत सम्बोधन हुने गरी पाठ्यवस्तुमा समायोजन गरि पठनपाठन गर्न सक्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले दिइएका ऐच्छिक विषयहरू बाहेक राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपद्धारा निर्दिष्ट ढाँचामा न्यूनतम पाठ्यघण्टा सुनिश्चित हुने गरी आवश्यकता अनुसार थप विषयका पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ ।
- फरक फरक समूहमा रहेता पनि एउटै विषयको पाठ्यक्रम भने एउटै हुने छ ।
- कक्षा ११ मा जुन विषय छनोट गरिएको छ कक्षा १२ मा पनि सोही विषय छनोट गर्नु पर्नेछ ।

ऐच्छिक प्रथम

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	व्यवस्थापन समूह	मानविकी, सामाजिक अध्ययन तथा भाषा समूह	कानुन समूह	कला तथा संस्कृति समूह	संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षा समूह
१. भौतिकविज्ञान (Physics) I & II २. वातावरण विज्ञान (Environment science) I & II	१. लेखाका सिद्धान्तहरू (Principles of accounting) २. बजारशास्त्र (Marketing) ३. सहकारी व्यवस्थापन (Co-operatives management)	१. इतिहास (History) २. समाजशास्त्र (Sociology) ३. दर्शनशास्त्र (Philosophy) ४. ऐच्छिक अंग्रेजी (Optional English) ५. आमसंचार तथा पत्रकारिता (Mass communication and journalism) ६. मानवमूल्य शिक्षा (Human value education) ७. साधारण कानुन (General law) ८. सैन्य विज्ञान (Military science) ९. शिक्षाशास्त्र (Education) १०. मनोविज्ञान (Psychology) ११. बालविकास (Child development) १२. सँस्कृत भाषा १३. हिन्दी १४. मैथली १५. नेवारी	१. कानुनका सामान्य सिद्धान्त (General principles and theories of law) (Grade XI) २. कानुनको मस्यौदा प्रक्रिया (Legal drafting) (Grade XII)	१. संस्कृति (Culture) २. गायन (Singing) ३. छबिकला (Photography)	शुक्लयजुर्वेद सामवेद ऋग्वेद ऋथर्ववेद नव्यव्ययाकरण सिद्धान्त जोतिष नव्यन्याय दर्शनशास्त्र संस्कृत साहितय इतिहासपुराण नीतिशास्त्र

द्रष्टव्य :

माथि उल्लिखित विषयहरूमध्ये कोष्ठकमा (I) ले संकेत गरिएका विषय कक्षा ११ र (II) ले संकेत गरिएका विषय कक्षा १२ मा छनोट गर्नु पर्ने छ ।

ऐच्छिक द्वितीय

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	व्यवस्थापन समूह	मानविकी तथा सामाजिक समूह	कानुन समूह	कला तथा संस्कृति समूह	संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षा समूह

१. रसायन विज्ञान (Chemistry) I & II २. भू तथाअन्तरिक्ष विज्ञान (Geology and Astrology) I & II	१. व्यावसायिक अध्ययन (Business studies) २. अर्थशास्त्र (Economics) ३. होटेल व्यवस्थापन (Hotel management)	१. अर्थशास्त्र (Economics) २. राजनीतिशास्त्र (Political science) ३. जनसङ्ख्या अध्ययन (Population studies) ४. सामाजिक अध्ययन (Social studies) ५. मानवशास्त्र (Anthropology) ६. पर्वतारोहण अध्ययन (Mountaineering studies) ७. द्वन्द्व व्यवस्थापन (Conflict management) ८. जर्मन ९. जापानीज १०. कोरियन	१. नेपालको न्याय/कानुन प्रणाली (Nepalese legal system) (Grade XI) २. कार्य विधि कानुन (Procedural law) (Grade XII)	१. संगित (Music) २. ललितकला (Fine arts) ३. चित्रकला/पेन्टिङ (Painting) ४. वाधवाधन (Musical instrument)	कर्मकाण्ड फलितज्योतीष योग शिक्षा वास्तुशास्त्र आयुर्वेद प्राकृतिक चिकित्सा

ऐच्छिक तृतीय

विज्ञान तथा प्रविधि समूह	व्यवस्थापन समूह	मानविकी तथा सामाजिक समूह	कानुन समूह	कला तथा संस्कृति समूह	संस्कृत तथा परम्परागत शिक्षा समूह
१. जीव विज्ञान (Biology) I & II	१. वित्त शास्त्र (Finance) २. पर्यटन (Travel	१. भूगोल (Geography)	१. संवैधानिक कानुन र नेपालको संविधान	१. नृत्य र अभिनय (Dance and	संस्कृत रचना जर्मन भाषा

२. गणित (Mathematics) I & II*	and tourism) ३. वाणिज्य गणित (Business mathematics) ४. जनशक्ति व्यवस्थापन (Human resource management) (Grade XI) ५. सङ्गठनात्मक व्यवस्थापन (Organizational management) (Grade XII)	२. ग्रामीणविकास (Rural development) ३. मनोविज्ञान (Psychology) ४. स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा(Health and physical education) ५. पुस्तकालय तथा सूचना विज्ञान (Library and information science) ६. ऐच्छिक नेपाली (Optional Nepali) ७. नागरिक शास्त्र (Civics) ८. गृह विज्ञान (Home science) ९. लैङिगक अध्ययन (Gender studies) १०. सल्लाह र परामर्श (Guidance and counseling) ११. भाषा विज्ञान (Linguistics) ११. ऐच्छिक गणित (Optional mathematics) १२. उर्दु	(Constitutional law and Nepalese constitution) (Grade XI) २. देवानी कानुन र न्याय (Civil law and justice) (Grade XII)	Acting) २. मूर्तिकला (Sculpture) ३. प्रायोगिक कला (Applied arts)	जापानिज भाषा ऐ नेपाली ऐ अर्थशास्त्र ऐ समाजशास्त्र ऐ वस्तुशास्त्र ऐ राजनीतिशास्त्र ऐ सङ्गीत ऐ पत्रकारिता ऐ अङ्ग्रेजी ऐ गणित ऐ कम्प्युटर विज्ञान

		१३. फ्रेन्च १४. हिब्रु १५. चिनियाँ			

ऐच्छिक चतुर्थ समूह
१. कृषि (Agriculture)
२. पशुपालन (Animal husbandry)
३. पंक्षीपालन (Poultry)
४. रेसम खेती र मौरी पालन (Sericulture and bee keeping)
५. च्याउ खेती (Mushroom farming)
६. तरकारी खेती (Vegetable farming)
७. पुष्प खेती (Floriculture)
८. बागवानी (Horticulture)
९. माछापालन (Fisheries)
१०. सौन्दर्यकला (Beautician)
११. केश कला (Hair dressing)
१२. सिलाइ तथा बुनाइ (Sewing and knitting)
१३. खाद्य र पोषण (Food and nutrition)
१४. खाद्य विज्ञान (Food science)
१५. स्याहार शिक्षा (Care taker education)
१६. बुढ्यौली शिक्षा (Gerontology)
विज्ञान तथा प्रविधि समूहका लागि
१. सूचना प्रविधि तथा कम्प्युटर विज्ञान (Information technology and computer science) I & II*
२. तथ्याङ्क शास्त्र (Statistics) I & II
कानुन समूहका लागि
१. मानव अधिकार (Human rights)**
२. फौजदारी कानुन र न्याय (Criminal law and justice)**
३. सूचना प्रविधि तथा कम्प्युटर विज्ञान (Information technology and computer science) I & II*

द्रष्टव्य

* विज्ञान तथा प्रविधि समूहका विषय छनोट गर्ने विद्यार्थीहरूले ऐच्छिक चतुर्थ विषयको रूपमा लिन सक्ने ।

** कानुन समूहका विषय लिने विद्यार्थीरूले ऐच्छिक चतुर्थ विषयको रूपमा लिन सक्ने ।